

Populizam u političkoj komunikaciji: Analiza sadržaja političke komunikacije pojedinih političkih aktera

---

Guberina, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:983720>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Mario Guberina

**POPULIZAM U POLITIČKOJ KOMUNIKACIJI:
ANALIZA SADRŽAJA POLITIČKE KOMUNIKACIJE
POJEDINIH POLITIČKIH AKTERA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

MARIO GUBERINA

**POPULIZAM U POLITIČKOJ KOMUNIKACIJI:
ANALIZA SADRŽAJA POLITIČKE KOMUNIKACIJE
POJEDINIH POLITIČKIH AKTERA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Burić

Zagreb, 2023.

Sažetak

U radu se analizira pojam 'populizam', njegovo korištenje od strane medija, znanstvene zajednice i političara, te se pokušava što preciznije odrediti njegovo značenje u svjetlu najnovijih istraživanja populizma, s najvećim osloncem na suvremenu hrvatsku literaturu o populizmu. Također, objašnjava se i analizira pojava populizma, posebice u Europi. Rad se polemički spram znanstvenog definiranja populizma te predstavlja doprinos za njegovo bolje razumijevanje. U empirijskome smo se dijelu rada, metodom analize sadržaja na uzorku od 550 objava na društvenoj mreži *Facebook*, usredotočili na detektiranje političkog populizma u Hrvatskoj ponudivši odgovor o kojim je akterima i strankama riječ. U radu smo pokazali koja su obilježja desnih, a koja lijevih hrvatskih populista, kao što smo utvrdili koje su im dodirne točke. Metodom analize diskursa uzorku od 240 objava na društvenoj mreži *Twitter* ispitali smo koje su to sličnosti i razlike između hrvatskih i europskih populista. Rezultati istraživanja pokazali su da je populizam u Hrvatskoj prisutan, kako onaj lijevi, tako i onaj desni, s tim da postoji znatno veća prisutnost desnog populizma.

Ključne riječi: *Populizam, Medijski populizam, Hrvatska politika, Populizam u Hrvatskoj, Radnička Fronta, Domovinski pokret*

Summary

The paper analyzes the term 'populism', its use by the media, scientific community and politicians, and tries to determine its meaning as precisely as possible in the light of the latest populism research, with the special reliance on contemporary Croatian literature on populism. Also, the emergence of populism, especially in Europe, is explained and analyzed. The work is polemical towards the scientific definition of populism and represents a contribution to its better understanding. In the empirical part of the paper, we focused on detecting political populism in Croatia, using the method of content analysis on a sample of 550 posts on Facebook, offering an answer as to which actors and parties are involved. In the paper, we have shown which are the characteristics of right-wing and which left-wing Croatian populists, as well as we have established their points of contact. Using the method of discourse analysis, we examined the similarities and differences between Croatian and European populists in a sample of 240 posts on Twitter. The results of the research showed that populism is present in Croatia, both left-wing and right-wing, with the fact that there is a significantly greater presence of right-wing populism.

Key words: *Populism, Media populism, Croatian politics, Right-wing populism, Left-wing populism, Populism in Croatia, Radnička Fronta, Domovinski pokret*

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Predmet istraživanja.....	3
3. Teorijska konceptualizacija populizma	4
3.1. Teorijski pristupi u analizi populizma i njegove osnovne značajke	4
3.2. Akteri populizma	8
3.2.1. Teorijsko izjednačavanje populizma s nacionalizmom i radikalizmom	9
3.2.2. Antagonizacijski aspekt populističkog djelovanja	11
3.2.3. Demonizacija aktera populizma	14
3.2.4. Desni populizam kao novi konzervativizam	17
3.2.5. Teorijska distinkcija između lijevog i desnog populizma.....	18
3.2.6. Razine populizma	20
3.2.7. Narod.....	22
3.2.8. Elite.....	24
3.3. Uzroci populizma	27
3.3.1. Demokratski deficit	27
3.3.2. Otežavanje izravne demokracije i raspisivanja referendumu	28
3.3.3. Kriza identiteta	29
3.3.4. Ekonomski i gospodarski čimbenici kao uzrok populizma	30
3.4. Mediji i populizam	32
3.4.1. Populizam i novi mediji	34
3.4.2. Radikalizacija komunikacije populističkih aktera na novim medijima	34
3.4.3. Informacijska revolucija i bijes javnosti.....	35
4. Populizam u političkoj komunikaciji: analiza sadržaja političke komunikacije pojedinih političkih aktera – empirijsko istraživanje.....	39
4.1. Ciljevi i hipoteze istraživanja	39
4.2. Metoda istraživanja i analitička matrica.....	39
4.3. Uzorak.....	41
4.4. Rezultati istraživanja.....	43
4.5. Testiranje prve hipoteze.....	55
4.5.1. Rezultati istraživanja.....	58
Testiranje druge i treće hipoteze	63
4.7. Rasprava	66
5. Zaključak	73
6. Popis literature	75

7. Prilozi	84
7.1. Popis tablica.....	84

1. Uvod

Kada govorimo o populizmu, treba biti svjestan da se gotovo uvijek radi o pojmu koji u strukturnome smislu silazi odozgo prema dolje, odnosno o pojmu koji se u diskurs opće populacije padobranski spušta s elitnih akademskih, odnosno znanstvenih, medijskih i političkih visina. Kako svaki od predstavnika te trijade operira u vlastitom metajeziku, s različitim ciljevima i donekle različitim strukturama, tako se i korištenje toga pojma među njima uvelike razlikuje, ne samo semantički, već i na razini namjere. Populizam kao pojam posjeduje elitni, gotovo elitistički karakter u čijem oblikovanju opća populacija gotovo i ne sudjeluje već on konceptualno obitava u već dovršenim okvirima.

Međutim, ta je dovršenost, u velikoj mjeri ne samo, zvučat će paradoksalno – nedovršena, već i uvelike kontroverzna. Navest ćemo samo neke od primjera kako bi se ponudilo bolje razumijevanje te kontroverze. U političkoj se areni, što je *ipso facto* jedno od njezinih temeljenih odrednica, pojam populizam obilno koristi kao neka vrsta verbalnog oružja kojim se želi diskreditirati političkog protivnika, odnosno izraz „populistički pojavljuje se u tom obrascu kao pejorativ i koristi se kako bi se delegitimirali i degradirali opozicijski politički akteri“ (Plenković i Balabanić, 2022: 181). Drugim riječima, prozivati nekog političara populistom više zvuči kao uvreda nego kao opis nečijega stvarnoga političkoga opredjeljenja (Sunić, 2021: 13). Ti verbalni udari populizmom najčešće dolaze od strane vladajućih spram oporbe ili, u nekim specifičnim slučajevima od više pozicije moći prema nižoj. U općem medijskom diskursu pojam populizma također je određen negativno (Popović, 2022: 151), s tim da treba dodati kako je on ovdje ipak donekle oblikovan u neku značenjsku strukturu, a pridodaje mu se i vrijednost, najčešće negativna. „Prozivke za populizam imaju danas više polemičku i kriminalizirajuću narav, a vrlo malo opisni značaj“ (Sunić, 2021: 15), odnosno „populizam je postao krilatica, pogotovo u medijima za označavanje novog političkog i društvenog pokreta koji izaziva ukorijenjene vrijednosti, pravila i institucije demokratske ortodoksije“ (Mény i Surel, 2002: 3). Za razliku od medijskog i političkog diskursa u kojem je značenje pojma 'populizam' gotovo zatvoreno i nepropusno, u znanstvenom se diskursu stvari kompliciraju, budući da ne postoji jedan opći konsenzus ne samo oko značenja toga pojma, već i oko njegove možebitne konceptualizacije i operacionalizacije, odnosno populizam je jedan od najupotrebljivijih, ali i najslabije shvaćenih političkih koncepata našega vremena (Taggart, 2002: 62). Mišljenja smo, a to ćemo u nastavku pokazati, da i znanost, kada je riječ o populizmu, nije odoljela zovu vrijednosnih iskušenja i politizaciji pa je, umjesto da ga pokuša sa što većom preciznošću konceptualizirati i razumjeti, pojam 'populizam' počela upotrebljavati kako bi

izrazila svoje političke preferencije, najčešće ga određujući negativno, što potvrđuju i riječi Helene Popović koja primjećuje da je i u „znanstvenom diskursu populizam najčešće ocijenjen kao negativan društveni fenomen“ (Popović, 2022: 151). „Istraživači populizma često običavaju pisati o njemu kao da su vjerni oponenti ili proponenti nekih politika, umjesto da su trijezni i objektivni promatrači“ (Aslanidis, 2015: 7).

Osim toga, opće neslaganje oko toga što je zapravo populizam, dovelo je do toga da, a tu prije svega mislimo na znanost, tome pojmu svatko upisuje svoje vlastito značenje, s obzirom na svoju ideološko-vrijednosnu poziciju, a što je dovelo do jedne pomalo bizarne situacije, a to je da populizam možemo nazvati praznim označiteljem. U tome smislu Paris Aslanidis dobro primjećuje kako još uvijek nedostaje jasan konceptualan okvir za istraživanje populističkih pokreta (Aslanidis, 2016: 3). I jedan od najagilnijih teoretičara populizma Ernesto Laclau priznaje „da smo daleko od toga da znamo koji je točno sadržaj ovoga što stoji iza tog označitelja“ (2005: 3). „To je opća karakteristika literature o populizmu: što je više određenja uključeno u generalni koncept, to će taj koncept biti manje sposoban hegemonizirati konkretnu analizu“ (Laclau, 2005: 9). Pojedini autori stoga s pravom naglašavaju kako je u posljednjih nekoliko godina populizam postao glavna politička poštapalica 21. stoljeća jer se koristi za označavanje široke lepeze političkih aktera diljem svijeta, kako na ljevici, tako i na desnici (Mudde i Kaltwasser, 2017). Drugim riječima, kada govorimo o populizmu, tu je pojmovna jasnoća potpuno odsutna (Laclau, 2005: 3) što naglašava i Goodhart kada piše da „ne postoji složna definicija populizma. On označava različite stvari u različitom vremenu na različitom mjestu“ (2017: 54), s tim da se „pojam nakon Drugog svjetskog rata najčešće nekritički koristio kako bi se označile neuobičajene političke pojave ili pokrete koje nije bilo lako razvrstati prema nekoj od u to vrijeme dominantnih klasifikacija“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 24). Mi ćemo se, pak, osloniti na teorijsku konceptualizaciju Grbeše i Šalaja koji kažu da je populizam metaideologija koja inzistira na ideji dualističkog strukturiranja politike kao prostora antagoniziranja dobrog i poštenog naroda i loše i korumpirane elite (2018: 49), odnosno da se „populizam [se] može razumjeti kao kolektivni akcijski okvir koji koriste društveni elementi kako bi izgradili rezonantni kolektivni identitet 'naroda' i kako bi izazvali elite“ (Aslanidis: 2016: 1), ili, rečeno na drugi način, „populizam traži dihotomijsku podjelu društva“ (Laclau, 2005: 83).

2. Predmet istraživanja

Tema ovoga diplomskoga rada bit će odrediti i prepoznati populizam u hrvatskom medijskom i političkom ozemlju. Osim što će se u radu definirati pojam populizma, definirat će se i osnovne retoričke i ideološke karakteristike koje određuju populističkog političara. Također, oslanjanjem na teorijske spoznaje autora kao što su Michael Lind, Martin Gurri, David Goodhart, Cass Mudde, Uberto Eco, Velimir Veselinović, Marijana Grbeša, Berto Šalaj, ali i drugih, ponudit će se kontekst za razumijevanje javnosti sklone populistima koja, riječima Grbeše i Šalaja (2018.) predstavlja stranu potražnje populizma. U radu ćemo ponuditi okvir za razumijevanje nastanak populizma u Zapadnim demokracijama te njegov socio-kulturni kontekst. Posebno težište u određivanju pojave i trajanja populizma bit će na europskom kontekstu, čiju ćemo podlogu koristiti i za usporedbu s hrvatskim kontekstom. Podrazumijevajući pod populizmom metaideologiju koja inzistira na ideji dualističkog strukturiranja politike kao prostora antagoniziranja dobrog i poštenog naroda s jedne strane i korumpirane i odnarođene elite s druge strane, pokušat ćemo ustanoviti koje to hrvatske stranke i koje političare možemo smatrati populističkima te ponuditi okvir za razumijevanje njihovih zajedničkih značajki. Nadalje, u teorijskome dijelu rada osvrnut ćemo se na medijski populizam kao i na otkrivanje toga koje su to društveno-političke teme dominantne u populističkom diskursu, ali i na koji način mediji i *establishment* odnose i djeluju spram populizma.

3. Teorijska konceptualizacija populizma

U ovom ćemo poglavlju podrobnije predstaviti najvažnije koncepte i teorije, koje su danas dominantne u definiranju, odnosno istraživanju populizma s posebnim naglaskom na doprinos hrvatskih autora tom fenomenu. Poseban prostor u ovome radu zauzet će knjiga *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj* autora Berta Šalaja i Marijane Grbeše, a koja predstavlja prvo takvo djelo u Hrvatskoj koje se na deskriptivnoj, koncepcijsko-metodološkoj i preglednoj razini opširno i kritički bavi istraživanjem populizma i koje će nam poslužiti kao jedan od smjerokaza za daljnju analizu.

Tri su vrste, kako navode Grbeša i Šalaj, razine korištenja pojma populizam. „Prije svega, politički analitičari koriste pojmove 'populizam' i 'populistički' kako bi označili ideologiju, diskurs i djelovanje određenih, najčešće novih, političkih stranaka i političara u različitim dijelovima svijeta. Drugi je način, spomenuli smo ga već, pejorativan i posebno je prisutan u medijskom i političkom diskursu. Kao treću razinu autori ističu onu znanstvenu (Grbeša i Šalaj, 2018: 29 – 30). Ovdje bismo dodali da se prva razina koju su spomenuli autori može ugraditi u drugu i treću, budući da isprepletenost diskursa političkih analitičara i medijski diskurs u velikoj većini slučajeva označavaju jedno te isto.

3.1. Teorijski pristupi u analizi populizma i njegove osnovne značajke

Nadalje, spomenuti autori, filtrirajući suvremenu literaturu o populizmu navode pet znanstveno-istraživačkih pristupa fenomenu populizma: 1) populizam kao tip stranačke organizacije, 2) populizam kao strategija političke mobilizacije, 3) populizam kao politički diskurs, 4) populizam kao političko-komunikacijski stil, i 5) populizam kao ideologija (Grbeša i Šalaj, 2018: 31). Osvrnut ćemo se ukratko na svaki od ovih pristupa. Prvi pristup koji populizam vidi kao tip stranačke organizacije smatra da je uloga karizmatičnoga lidera (Taggart, 1995: 41), za razliku od birokratskog ustroja tradicionalnih srednjostrujaških stranaka, temeljna pretpostavka koja razlikuje tradicionalnu i populističku stranku. Veoma slično razmišlja i Umberto Eco koji kaže da je „populizam vrsta režima koji pokušava zaobići posredovanje parlamenta i teži uspostavljanju izravnog plebiscitnog odnosa između karizmatičnog vođe i naroda (2010: 141). Takvim se postavkama može prigovoriti da se više oslanjaju na intuitivno negoli na empirijsko, budući da mjerljivost razine nečije karizmatičnosti još uvijek nije naišla na ozbiljan susret s nekom metodologijom, a visoka razina subjektivnosti,

koja je pretpostavka za nekog političara označiti karizmatičnim, ne dopušta da se takvom pristupu pristupi nekritički. Nadalje, upitno je možemo li primijeniti tezu o nebirokratskom, odnosno personaliziranom ustroju stranaka na one stranke i pokrete koje istraživači nazivaju populističkima, budući da one, pogotovo u Zapadnoj Europi imaju prilično razvijen birokratski, odnosno terenski model funkcioniranja, bez obzira na veću ili manju karizmu koju autori pripisuju njihovim liderima. Sljedeći je pristup istraživanja onaj koji populizam vidi kao strategiju političke mobilizacije, a koji tvrdi da je populizam politička strategija koju obilježava mobilizacija marginaliziranih segmenata društva u političku snagu, i koja, koristeći se nacionalističkom i antiintelektualnom retorikom osporava postojeće stanje pritom veličajući obične ljude (Jansen, 2011: 82), odnosno „na mikrorazini populizam je samo tehnika kojom se nastoji mobilizirati *pro et contra* dijelovi demosa kako bi se potaknula rasprava“ (Višić, 2021: 24). Ovakvoj se definiciji može prigovoriti, osim, kako ističu Grbeša i Šalaj, manjka konceptualizacije i operacionalizacije (2018: 32) i zbog njezine općenitosti koja otežava mogućnost uspostave bilo kakve definicije, a koja bi bila vrijednosno neutralna. Treći se pristup istraživanju populizma odmiče od strukturno-političkog i približava se lingvističkom u širem smislu, odnosno on vidi populizam kao politički diskurs, premda u ovome slučaju pojam diskursa ne isključuje potpuno strukturno-političko, ipak „diskursi, koji uključuju riječi i ideje, ali i druge simboličke prakse, služe za artikuliranje zahtjeva i konstrukciju antagonizama te time i za stvaranje političkih identiteta“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 33).

Negdje između drugoga i trećega pristupa odnosno populizma kao političkog diskursa i populizma kao strategije političke mobilizacije možemo smjestiti definiciju Matka Globačnika koji populizam vidi kao „demagošku političku taktiku s protuelitističkim i protusistemskim elementima, koju putem stranačkih aktivista provodi diktator ili autoritarni vođa, potičući strahove ili nade širih masa“ (2021: 383). Dakako, ova hibridna definicija populizma, osim što joj nedostaje konceptijske logike, pretpostavlja postojanje populizma u diktaturi, što valja potpuno odbaciti, budući da je populizam fenomen koji može postojati isključivo u demokracijama, o čemu će riječi biti nešto kasnije. Posljednja su dva pristupa, točnije populizam kao komunikacijski stil i populizam kao ideologija, najrasprostranjenija i, mogli bismo kazati, najprihvaćenija u akademskom diskursu. „Drugim riječima, oba pristupa žele empirijski propitati prisutnost populizma u određenim političkim okruženjima, a razlikuju se po svom razumijevanju same prirode populizma. Jedna skupina istraživača smatra da se kod populizma radi o političkom govoru, dok drugi tvrde kako je riječ o nečemu 'dubljem', odnosno da populizam sadrži ideju o tome kako bi politika trebala izgledati, zbog čega ga se može

smatrati političkom ideologijom“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 36). Jasno je da samo ovaj letimičan uvid u brojnost različitih pristupa istraživanja populizma otvara veliki prostor za nesuglasice i pojmovnu nejasnoću, odnosno Veselinovićevim riječima, „ne postoji suglasnost oko definiranja pojma, a postoje razlike u teorijskim i istraživačkim pristupima“ (2022: 10), drugim riječima „pojam populizma predstavlja širok spektar pojava, značenja i interpretacija političkih djelovanja“ (Globačnik: 2022: 397) jer „što više određujućih obilježja neki koncept ima, to ga se na manji broj slučajeva može primijeniti“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 57). Kada je riječ o nekakvom usustavljenju značajki populizma, barem onom deskriptivnom, jedan od rijetkih autora jest Paul Taggart koji ih je izdvojio šest, a koji se, s različitim varijacijama na temu pojavljuje i kod drugih istraživača populizma. Prva značajka populizma, smatra Taggart jest taj da je neprijateljski nastrojen prema predstavničkoj demokraciji. Drugi je taj što se populistički identificiraju s nacionalnom jezgrom, odnosno, kako on to naziva *heartlandom*, zbog čega vjerojatno mnogi ne zaziru izjednačavanju populizma i nacionalizma. Treće, nedostaje mu središnjih vrijednosti. Četvrto, on predstavlja reakciju na osjećaj ekstremne krize. Peto, populistički pokreti imaju karizmatičnog lidera i posljednje, šesto – populizam je kameleonske naravi (2002: 66 – 70). Posljednja značajka koju Taggart navodi vjerojatno unosi najviše nereda u pojmovno uređivanje 'populizma', jer omogućuje da svatko, ovisno o svojim, najčešće sklonostima, a nešto rjeđe metodološkom preciznošću, svatko doda neko svoje značenje tom kontroverznom pojmu.

Najpropulzivnija suvremena teorija populizma, smatra Šalaj (2012: 55) je ona Casa Muddea koji ga je opisao kao tanku ideologiju koja dijeli društvo na dvije antagonističke skupine, običan narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz volje naroda. Slično razmišlja i Velimir Veselinović koji smatra da je „teorijski okvir Casa Muddea najrelevantniji iz nekoliko razloga. Prvi je taj što određuje zajednička obilježja u ideologiji stranaka radikalne desnice. Drugi je specifičnost upotrebe pojma nativizam koji nije široko rasprostranjen u politološkoj literaturi. Treći je suvremenost njegove definicije populizma. Četvrti je općenitost jer primjenjuje na sve europske desne stranke, a ne samo one iz Europske unije“ (2021: 434). Autor zaključuje kako je peti razlog zbog kojeg se Muddeova teorija može smatrati najrelevantnijom taj što je Mudde osvojio nagradu 'Stein Rokkan' za objavljenu monografiju *Populist Radical Right Parties in Europe* u kojoj je izložio svoj teorijski okvir (isto: 434). Taj je okvir, smatra Aslanidis, značajno pridonio poboljšanoj znanstvenoj analizi populizma, no grčki autor također ističe da su Muddeove ideološke konotacije loše osmišljanje kako konceptualno tako i metodološki te da normativne implikacije i neuspjeh u priznavanju

stupnjevane prirode populističkog ponašanja ometaju daljnju evoluciju s područja studija populizma (2015: 1). „Populizam kao tanka ideologija konceptualno je lažan. Drugo, takva pozicija posjeduje značajne metodološke nedosljednosti. Treće, njene asimilacijske konotacije izazivaju nepremostive prepreke u pogledu klasifikacije i mjerenja“ (isto: 2). Takvom se mišljenju može pri dometnuti i ono Margaret Canovan koja odbacuje populizam kao ideologiju te ga prihvaća kao diskurs, budući da on funkcionira u ideologiji demokratskog sustava (2002: 32).

„Mudde i Kaltwasser naspram populizma stavljaju elitizam i pluralizam. Rudimentarna metodološka konzistentnost nalaže da kad se razgovara o suprotstavljenim konceptima, uspoređujemo koncepte jednakoga stupnja. To bi značilo da su elitizam i pluralizam ideologije, što nisu“ (Aslanidis, 2015: 4). Pojedini autori potpuno izbjegavaju u svom definiranju pojma populizam zauzeti stajalište kako je riječ o ideologiji već tvrde da je „populizam sredstvo i izraz krize stranačke demokracije koja se temelji na prezidencijalizaciji političkih stranaka i nedostatku stranačkog natjecanja“ (Budimir, 2022: 423). Neki ga nazivaju buntom „uglavnom građana nižeg staleža protiv vladajuće globalne elite i njihovih lokalnih izdanaka u matičnim zemljama“ (Sunić, 2021: 16), premda se „moderni europski i američki populizam pojavio u bogatim i relativno stabilnim društvima. Rijetki su glasači populističkih stranaka gladni ili se smrzavaju“ (Goodhart, 2017: 53). Iako smo pokazali da definiranje populizma kao ideologije, čak i ona tanke, na čemu inzistira Mudde, u sebi sadrži brojne manjkavosti, činjenica jest da je gotovo čitava znanstvena zajednica složna oko toga da se u srži populizma nalazi antagonizam koji dijeli društvo na pošten narod i korumpiranu elitu. Peter Mair drži da je „populistički protest, ne uvijek koherentan program koji želi mobilizirati javnost protiv elita“ (2002: 88).

Veselinović tvrdi da postoji nekoliko točaka zajedničkih gotovo svim populističkim akterima. To su „izraziti politički pragmatizam, pozivanje na volju naroda, masovna okupljanja, referendumi, peticije te drugi oblici izravne demokracije“ (2022: 10). „Populistički pokreti uvijek označavaju svoje neprijatelje, odnosno elite kao operativce oligarhijskih režima koji ne predstavljaju zakonski svoje građane“ (Aslanidis, 2016: 17). „Antielitizam smatra se središnjom karakteristikom populizma. Ne osuđuju samo politički establišment već i ekonomsku, kulturnu i medijsku elitu koju predstavljaju kao jednu homogenu, korumpiranu skupinu“ (Vujić, 2022: 82). Laclau smatra da „pod populizmom ne podrazumijevamo vrstu pokreta koji se može identificirati s nekom posebnom društvenom ili ideološkom orijentacijom. On je politička logika (2005: 117). Eco dodaje da je on „jednostavno metoda koja predviđa instinktivnu privlačnost najukorjenjenijih mišljenja i predrasuda mase“ (2010: 141). Ne ulazeći

pretjerano u konceptualizaciju samog pojma, Gino Germani tvrdi da je populizam asinkronija u prijelazu iz tradicionalnog društva u modernizirano (1962, citirano prema: Stavrakakis, 2017: 13). Ustvrdivši da su temelji populizma antagonizacija između naroda i elite, detaljnije ćemo predložiti tipična određenja ova dva pojma.

3.2. Akteri populizma

Problem ne staje na tome kako definirati populizam, već, štoviše, postaje još veći kada se znanstvenici susreću s pitanjem koga, odnosno koje stranke, pokrete i političare označiti populističkima, što, dakako, proizlazi iz velike pojmovne nejasnoće koja se pojavljuje uz ovaj pojam. Kako je populizam u većini tih radova konceptualno nedefiniran, pojavio se slobodan prostor koji se puni nizom praznih označitelja i ispraznica s pretežito negativnim konotacijama, a koje su sadržajno slabe no istovremeno emocionalno nabijene. U tom smislu Gustave Le Bon primjećuje kako „riječ čiji je smisao najlošije definiran ponekad imaju najviše utjecaja, kao npr. demokracija, socijalizam, jednakost, sloboda, itd., a čije je značenje toliko isprazno da ih i opširne studije ne mogu ispraviti“ (2001: 61). Premda se populizam, u Le Bonovo vrijeme ne istražuje kao politički fenomen, smatramo prikladnim povući tu usporedbu, budući da je sličnost između navedenih pojmova i populizma na razini semantičke nejasnoće, velika. U literaturi i medijima populistima se označava čitav niz političkih aktera, od onih koji su na vlasti do onih koji to tek pretendiraju biti. Od stranaka, pokreta do pojedinaca. Od Franje Tuđmana (Bing, 2021) do Željka Keruma, Živog zida i Mosta (Kišiček, 2022). Od Eugena Kvaternika i Ante Starčevića (Miholek, 2021) do braće Radić (Sremić, 2021). Od Ustaša (Jareb, 2021) do Partizana (Globačnik, 2021). Populistički su se elementi atribuirali Francuskoj revoluciji (Kardum, 2021) i hrvatskoj želji za nezavisnošću (Bing, 2021), s tim da tu želju Laclau naziva i etničkim populizmom (2005: 198). Čak se i hrvatski standardni jezik doveo u korelaciju s populizmom (Mišćević, 2022: 46), a neki pod populističkim pojavama podrazumijevaju promoviranje državotvornosti i domoljublje (Bing, 2021: 396).

Osim Grbeše i Šalaja (2018) u Hrvatskoj još nitko nije ponudio jasnu klasifikaciju niti metodološku matricu na temelju koje su neki pokreti, pojedinci ili stranke označavani populističkima. Političari, stranke i pokreti koji nesumnjivo najviše na sebe privlače oznaku populizma mogu se svrstati u dvije kategorije, one koji su na vlasti i one koje nisu. Jedino često spominjani Brexit, kao pokret i stranka, koja nije imala pretenzije preuzimanja vlasti može ući u zasebnu kategoriju. U svjetskom kontekstu spomenimo Donalda Trumpa, čije se ime

vjerojatno najčešće spominje u kontekstu populizma. Novinari, analitičari i istraživači populizma pod populiste ubrajaju mađarskoga premijera Viktora Orbana i njegovu stranku Fidesz, Aleksandra Vučića, poljski PiS, turskoga predsjednika Recepta Tayyipa Erdoğan, talijanski pokret 5 zvjezdica, njemački AfD, Nacionalno okupljanje Marine le Pen u Francuskoj, Syriza u Grčkoj te Podemos u Španjolskoj, da nabrojimo samo neke

Pojam populizma se, spomenuli smo, u političkome diskursu često pojavljuje kao stilska figura kojom se napada političkoga protivnika. Za razliku od političkoga diskursa, u medijskom i znanstvenom diskursu populizam nerijetko dobiva atribute kao što su 'nacionalistički', 'ksenofobni', 'etnički', a najčešće se vezuje za desne pokrete, koje se u pravilu označava kao radikalne i ekstremne,), premda, primjerice, „konceptualno promatrano, nema nikakvog argumenta koji pokazuje da se suvremeni populizam pojavljuje uvijek ili gotovo uvijek u 'paketu' s nacionalizmom“ (Grbeša i Šalaj 2018: 70). Isti autori nešto trijeznije pristupaju problemu ističući da se može govoriti o prisutnosti triju glavnih tipova populizma: lijevom, desnom i centrističkom (isto: 121), a Veselinović tomu pridodaje i nacionalni, libertarijanski, autoritaran, reakcionaran, progresivan, medijski i *celebrity*. (2022: 10). Tako Nenad Mišćević smatra da je desničarski populizam izdanak nacionalizma (2022: 39), iako Grbeša i Šalaj upozoravaju da u istraživačkom diskursu često povezuju nacionalizam i populizam no da je njihova povezanost kontingentna, odnosno moguća, ali ni u kom slučaju nužna (2018: 65).¹

3.2.1. Teorijsko izjednačavanje populizma s nacionalizmom i radikalizmom

Populizmu se, osim nacionalizma, o čemu ćemo detaljnije pisati u nastavku, pripisuje njegov radikalizam, ekstremizam, neliberalnost i protudemokratičnost, odnosno on je „kontekstualno određen pokret-poredak koji koristi okvir predstavničke i ustavne demokracije za svoje neliberalne i često protudemokratske ciljeve poput suspendiranja prava nacionalnih, rasnih, rodno-spolnih manjina ili neutraliziranja multikulturalnih politika do selektivne integracije u tzv. državotvorni narod (Fassin, 2017, citirano prema: Paić, 2022: 25). Na gotovo identičnom misaonom tragu jest i Gabrijela Kišiček koja tvrdi da, iako je populizam štetan za

---

¹ Isti autori navode tri razloga zbog kojih se populizam vezuje za nacionalizam. Prvi je vezan za činjenicu da je nacionalna država i dalje dominantan okvir odvijanja političkih procesa, unatoč široko rasprostranjenim tezama da je zbog globalizacije njegova moć bitno umanjena. Drugi je uzrok učestale zbrke oko sličnosti i razlika tih dvaju fenomena povezan s korištenjem pojma 'narod', jer se i populizam i nacionalizam referiraju na pojam naroda. Treći se razlog, smatraju, može uvjetno označiti kao politički, a podrazumijeva da se poistovjećivanje populizma s nacionalizmom, posebice s ekstremnim nacionalizmom koji je izrazito nesklon manjinama, zapravo koristi za političko diskreditiranje protivnika (2018: 65 – 67).

demokraciju i iako je borba za 'običnog čovjeka' vrlo često nauštrb nećijih tuđih prava (najčešće manjina), populistička retorika je sve češća i raširenija pojava. (2022: 417), s tim da „istodobno populistički napad na partitokraciju, tj. na etablirane političke stranke može dovesti do utemeljenja novih političkih stranka ili reforme institucionalne strukture, što može pridonijeti obnovi demokracije“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 254).

Međutim, „svako svođenje populizma pod kapu radikalne desnice ili radikalne ljevice i/ili ideologije nužno osiromašuje i zanemaruje utjecaj diskurzivnih praksi (Višić, 2022: 23). Zanimljivo je to što je „izraz populizam u suvremenu politiku i politologiju ušao [je] kao oznaka za lijevi pokret“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 21). Dio autora eksplicitno ističe da je populizam ekstremistička ideologija. Da je populizam kao nešto negativno već postao opće mjesto, odnosno nešto što je razumljivo samo po sebi svjedoče i Nedžma Džananović i Valida Repovac Nikšić, referirajući se na bosanskohercegovački politički kontekst, a koje tvrde: „Jednako kao i istraživači i teoretičari, i političari i novinari prepoznaju toksičnost populističke retorike koja razdire i posljednja vezivna tkiva duboko podijeljenog društva“ (2022: 353). U gotovo apokaliptičnome tonu, analizirajući finsku stranku Pravi Finci, Jovo Bakić upozorava da se riječ „populizam odnosi na političara koji se služi demokratskim rječnikom, a, u stvari, svojim praktičnim djelovanjem ugrožavaju njen opstanak“ (2021: 86) naglašavajući da je populizam ideologija zasnovana na isključivom, autoritarnom i ksenofobičnom nacionalizmu (2021: 93). Primjeri u kojima autori izjednačavaju populizam s radikalno desnim pokretima i strankama brojni su (Štranjgar, 2021; Mandalinić, 2021; itd.) Nedemokratski karakter populizma, ističe se, leži u tome što „populizam ima ekskluzivistički karakter, koji negira osnovnu premisu demokratskog uređenja: da je narod sačinjen od različitih pojedinaca s različitim interesima i razmišljanjima o političkome“ (Müller, 2017: 10), točnije „populizam je zapravo antipluralistička degradirana forma demokracije“ (Ružić, 2022: 369). Nimalo blaži u ocjeni populizma nije ni Ivan Roško koji zapaža da je populizam opasan jer u svojoj biti negira različitosti (2021: 146), a veoma slično razmišlja i Lea Štranjgar koja smatra da je „u kontekstu liberalne demokracije populizam štetna sila, jer nadilazi individualna prava i reprezentativne institucije“ (2022: 185).

Pojedini autori zapažaju kako „nije teško zaključiti da povratak snažnoj naciji-državi koju zagovaraju populisti svih boja i orijentacija u 21. stoljeću nije ništa drugo negoli hibrid između autoritarizma i postimperijalne stvarnosti“ (Paić, 2022: 27). Definiirajući populizam kao retoriku, Bakić kaže da se populizam odnosi na retoriku političara koji se služe demokratskim rječnikom, a u stvari, svojim praktičnim djelovanjem ugrožavaju njen opstanak (2021: 86).

Stoga Tomislav Kardum ironično primjećuje kako se „putovanje do savršeno uređene liberalne demokracije s idealnim institucijama smije, dakako, postići i neliberalnim metodama jer puk nije dovoljno prosvijećen. Zbog toga i jest poželjna cenzura disonantnih tonova na društvenim mrežama, suzbijanje navodnog govora mržnje“ (2021: 76).

„Suvremena se znanost tako podijelila u dva glavna tabora, prema normativnoj vrijednosti koja se pripisuje tom pojmu. Prvi tabor čine liberalno orijentirani istraživači koji različitim intenzitetom naglašavaju negativne učinke populizma na liberalnu demokraciju. Populizam, lijevi i desni, optužuje se za nagrizanje demokratskih institucija, podrivanje kontrole i ravnoteže, utirući put nekom obliku autoritarnosti“, smatra Aslanidis (2015: 7) te nastavlja: „Suprotni tabor, smatra, čine znanstvenici koji su više lijevo orijentirani, a koji su i sami podijeljeni u dvije manje skupine: prva skupina, pod utjecajem srednjostrujaške liberalne literature, internalizirala je pejorativne konotacije, ali nastoji zaštititi lijeve populističke projekte, tvrdeći da se pojam 'populistički' treba koristiti samo za radikalne desničarske pojave dok je druga skupina, pretežno sastavljena od postmarksista, preokreće normativni predznak i podržava populizam kao izvorno progresivno političko stajalište, odbijajući da ga se svrstava isključivo desno“ (isto). Takav, u pravilu lijevo-liberalni pristup analizi populizma vuče svoje korijene još iz pedesetih kada američki povjesničar Richard Hofstadter u svojoj knjizi *The Age of Reform* izjednačava djelovanje Narodne stranke s kraja 19. stoljeća s makartizmom. Hofstadter oba ta pokreta označava populističkim te ih opisuje kao nacionalističke, antisemitske i iracionalne, iz čega proizlazi njegov zaključak da populizam predstavlja opasnu prijetnju stabilnosti demokratskih poredaka (Stavrakakis, 2017; citirano prema: Grbeša i Šalaj, 2018: 238). Goodhart ističe da mnogi liberalni komentatori i akademici, poput Pippe Norris sa Sveučilišta Harvard, vide populizam kao iracionalan, ksenofobičan, odnosno kao povratnu reakciju na fluidniji i otvoreniji svijet ili čak kao svojevrsnu politička bolest koju u kriznim trenucima stvaraju karizmatični pojedinci, privlačnu ekstremnim i paranoičnim biračima (2017: 57).

3.2.2. Antagonizacijski aspekt populističkog djelovanja

Premda je antagonizacija na 'mi i oni' u politici nešto čega je uvijek bilo i uvijek će biti, ta se značajka pomalo nekritički i hrpimice pripisuje populizmu. Taj se antagonizam, kao što vidjeli, najčešće opisuje kao onaj između nepoštenih i korumpiranih elita te dobrog i poštenog naroda, a istraživači, analitičari i novinari ga pripisuju desnici, iako je „retorika o običnim,

dobrim ljudima i lošoj eliti kroz povijest [je] dakako bila svojstvena ljevici, a ne desnici“ (Kardum, 2021: 74). Nerijetko se, također, populizmu pripisuje da on ne može egzistirati bez označavanja onoga 'drugoga' protiv koga želi mobilizirati javnost. „Tako su u populističkoj političkoj komunikaciji nerijetko prisutni rasistički, ksenofobni i homofobni elementi te stereotipno prikazivanje drugih“ (Stanyer, Salgado i Strömbäck, 2017: 360–361, citirano prema: Plenković i Balabanić, 2022: 186). Ovdje bismo se osvrnuli na riječi Michaela Linda koji kaže da „zajedno s konceptom autoritarne osobnosti, sufiks "-fob" za političke protivnike pridodan je arsenalu kleveta koje tehnokratski neoliberali koriste protiv onih koji se s njima ne slažu“ (2020: 91). Nadalje, Umberto Eco inzistira na tome kako „svi oblici populizma, uključujući i one suvremene, traže privolu govoreći o prijetnji koja dolazi izvana ili od unutrašnjih skupina“ (2010: 51). Ono što smatramo koncepcijski nedorečenim jest inzistiranje na antagonizacijskom poimanju političke borbe isključivo u kontekstu takozvanih populista. S obzirom na složenost tih pojmova, a koji se olako pripisuju takozvanim populistima, valjalo bi pokušati objasniti zašto se ti pojmovi, koji često bivaju praznim označiteljima, toliko koriste kako bi se pojednostavnila društveno-politička stvarnost. Referirajući se na francuskog socijalnog psihologa Gustavea Le Bona, koji, doduše, piše iz jedne djelomično elitistične vizure, mogli bismo kazati da „gomila razmišlja u slikama, a slika odmah priziva niz drugih slika, bez ikakve logičke veze među njima“ (2001: 15), odnosno „gomile su svjesne samo jednostavnih i ekstremnih osjećaja, a mišljenja, ideje i uvjerenja sugerirane gomili prihvaćene su kao apsolutna istina ili apsolutna laž“ (isto: 25). Upravo zato smatramo da antagonizacijski diskurs koji nerijetko s jedne strane, koja se gotovo uvijek nalazi u prvom licu množine, u slučaju referiranja na narod, podrazumijeva nešto dobro, odnosno zlo s druge strane, koju utjelovljuje treće lice množine, nije najpreciznije obilježje populizma, premda je svakako prisutno. Ukratko rečeno, postoji frikcija između 'nas' i 'njih'. A tko su to 'mi', a tko su, pak, 'oni', pitanje je čiji odgovor ne leži samo u promatranju i pokušaju razumijevanja takozvanih populista već i o sustavnom promišljanju društvenih, političkih i medijskih trendova. Antagonizacija, kao stožerna karakteristika politike, teži pojednostavljivanju stvarnosti jer „zakoni logike ne djeluju na gomile“ (Le Bon, 2001: 69). Objasniti neki politički koncept stavljajući naglasak na opširne uzročno-posljedične i institucionalno-operativne u političkoj borbi nije ništa drugo nego političko, u komunikacijskom smislu, samoubojstvo. Politika je sama po sebi antagonizam, a „u politici podražaji koji izazivaju odbojnost daleko su učestaliji, nego u većini društvenih djelatnosti“ (Marcus i sur., 2006: 45). Bez antagonizma nema izazivanja emocije, što prepoznaju svi političari, a ne samo oni koje se naziva populističkima. „Nesumnjivo je da je komunikacija kandidata ili stranačka komunikacija dizajnirana da bude

emocionalna“ (Crigler, Just i Belt, 2006: 140). Antagonizam, suprotsavljajući se 'drugom' homogenizira one koji pristaju uz taj manihejizam.

Ovdje, da budemo potpuno otvoreni, ne želimo dati vrijednosni sud o antagonizmu, odnosno ne mislimo da je on nužno nešto dobro ili loše kada je riječ o političkoj borbi. Prije ga smatramo alatom i tehnikom same politike, a pojedini autori smatraju da „negativno vođenje kampanje nije samo po sebi loše. Isticanje različitih političkih stavova vitalno je za demokraciju“ (isto: 135), a negativna informacija stimulirajući glasačevu anksioznost, može imati pozitivne demokratske učinke. Čini se da su ljudi skloniji tražiti daljnje informacije kad osjećaju da su njihove vrijednosti ugrožene (Marcus i MacKuen, 1993; Marcus, MacKuen i Neumon, 2000), iako je dokazano da birači kažnjavaju pretjerano negativnu kampanju (Crigler, Just i Belt, 2006). Ta borba između dobra i zla opće je mjesto u politici, bez obzira na to radi li se o sukobu patrijarhata i feminizma, liberalizma i komunizma, naroda i elite, poštenih i nepoštenih, bogatih i siromašnih, suverenizma i globalizma, obrazovanih i neobrazovanih, konzervativizma i progresivizma, individualizma i egalitarizma itd. Budući da ti pojmovi predstavljaju nepomirljive suprotnosti među kojima je dijalog nerijetko nemoguć, ne zato jer nema dobre volje za dijalogom (ona je ponekad i prisutna, ali na deklarativnoj razini, dok na operativnoj gubi svaki svoj smisao), već zato što ti prirodni antagonizmi gledaju vlastiti interes, pomalo je infantilno zamišljati kulturu dijaloga u kojima ti antagonizmi na kraju dana odlaze podjednako zadovoljni. A kako politika operira po vrijednosnom polju interesa, antagonizmi, a posljedično i emocije (i to one negativne) neizbježni su. „Političari i politički događaji često kod građana izazivaju snažnu emocionalnu reakciju“ (Isbell, Ottati i Burns, 2006: 57). Nepostojanje drugog nepostojanje je politike pa pitanje označavanja 'drugog' pitanje je čitave diskurzivne strukture politike, a ne populizma. Ono što želimo podcrtati jest da svaki političar i svaki politički ili društveni pokret uvijek naspram sebe ima onog 'drugog' kojeg percipira kao neprijatelja, ili, da budemo nešto blaži – u kojem vidi opasnost i prijetnju. Pristajući uz to da je obilježje populizma to da označava 'drugog' kao neprijatelja, našli bismo se u konceptijskoj i definicijskoj slijepoj ulici jer bismo u tom slučaju mogli svaki povijesni pokret, stranku, ustanak i revoluciju mogli proglasiti populističkima pa bismo se ponovno vratili na to da što više poopćavamo pojam, to više značenje možemo upisati u njega iz čega taj pojam, u našem slučaju populizam, može predstavljati istovremeno sve, odnosno ništa, a budući da kao takav gubi konceptijsku logiku, ostaje nam samo da po svojim vrijednosnim sklonostima upišemo u taj pojam što nas je volja, a što se, nažalost, vidjeli smo na brojnim primjerima, i događa.

Taj mrski drugi rijetko podrazumijeva samo jednu osobu s imenom i prezimenom, osim kada je riječ o izravnom političkom sukobu. No toj utakmici prethode tjedni, mjeseci i godine društvenog djelovanja u kojem pojedinci supostoje u društvenom uređenju posredstvom institucija koje su, bez obzira na to što u njima djeluju ljudi s imenom i prezimenom, depersonalizirane i predstavljaju makrorazinu društvenoga djelovanja u operativnom smislu. Za razliku od političke stranke na čijem čelu obično sjedi jedna osoba, pa se zato nerijetko stranka povezuje sa svojim liderom, institucije koje djeluju unutar sustava i koje su u svojoj biti operativni predstavnik sustava, uspješno bježe od toga da ih utjelovljuje jedna osoba, stoga antagonizacija spram institucija, pa čak i čitavih sustava i poredaka, postaje difuzna i razvodnjena, jer se često gubi iz vida tko je taj koji je predmet antagonizacije. Stoga se kritika, primjerice, Europske unije, Svjetske zdravstvene organizacije, pravosudnog sustava, Ustavnog suda i medija, često gubi u općenitosti i neartikuliranosti, ali je kao takva izrazito pogodna za opći antagonizam koji se redovito svodi na dihotomiju naroda i elite. „Kad moć više nema lice, postaje nepobjediva. Ili ju je barem teško držati pod kontrolom“ (Eco, 2010: 84). Ako je narod, kao što smo vidjeli, izuzetno maglovit pojam, no ipak u jednoj mjeri konceptualno jasan, elite, koje su najčešće na udaru onih koje se naziva populistima, vješto izbjegavaju da ih se nominalno odredi.

3.2.3. Demonizacija aktera populizma

Dio akademske zajednice odlazi i korak dalje dovodeći u korelaciju populizam s nekim od bivših totalitarnih sustava, među kojima se posebno ističu fašizam, nacionalsocijalizam i ustaštvo, odnosno „postoji cijeli niz dodatnih negativnih etiketa koje danas prate pojam populizma, ili pak riječi koje kritičari populizma lijepe svome protivniku. Danas se ti uvredljivi nazivi i riječi pretežno vezuju uz političare koje se proziva 'radikalnim desničarima', uz dodatne etikete kao što su riječi nacionalist, fašist, neo-nacist i rasist“ (Sunić, 2021: 13). Tako bivši ministar zaštite okoliše i prostornog uređenja i veleposlanik, a danas politički komentator Božo Kovačević smatra da je „uočljiva i nimalo slučajna sličnost današnjih desnih populističkih stranaka i pokreta s fašističkim i nacističkim pokretom 20. stoljeća“ (2022: 67), dok su neki još izravniji tvrdeći da je „populizam i genetički i povijesno povezan s fašizmom. Može se tvrditi da je on nasljednik fašizma – postfašizam za demokratska vremena koji kombinira suženu predanost demokraciji s autoritarnim, antidemokratskim impulsima“ (Finchelstein 2019: 169), dok Mackert Turner upozorava kako „moramo biti svjesni da desni populizam lako može

zapasti u fašizam“ (2019: 9, citirano prema: Kovačević, 2022). Na Finchelsteinovo izjednačavanje fašizma i populizma oslanja se i Mario Jareb u svome radu „*Narod i njegov vođa*“: *Ustaštvo i populizam* kada piše da je populizam nakon 1945. samo preradio nasljeđe fašizma kako bi ga kombinirao s različitim demokratskim postupcima (Finchelstein, 2020: 6, citirano prema: Jareb, 2021: 347). Isti autor na drugome mjestu smatra da je populizam samo nastavak fašizma, odnosno da je „suvremeni populizam rođen iz fašizma“ (Finchelstein 2019: 33, citirano prema: Jareb, 2021: 347).

Danijel Patafta u svome radu *Katolicizam i europski populizam između 2 svjetska rata* piše kako su se fašizam i radikalni desničarski pokreti pojavili ranih 20-ih godina prošloga stoljeća u obliku populizma i ultranacionalizma (2022: 220). Čak je Papa Franjo, riječima Tomislava Sunića (2022: 14) usporedio nastanak novih populističkih pokreta u Europi s usponom Adolfa Hitlera. Autor, kojeg smo već spomenuli u ovome radu, Jovo Bakić, na jednom mjestu inzistira da ja je populizam isključivo retorika, no već nekoliko redova niže širi svoja definicijska obilježja populizma naglašavajući da je ipak riječ o radikalno-desničarskoj ideologiji koja je u biti persiflaža i svojevrsna podvala koja se pod krinkom sudjelovanja unutar demokracije, poput fašista i nacionalsocijalista, želi s margine prijeći u centar političkoga sustava (Bakić, 2021: 86–87).

Različiti obrasci populizma, piše Fejzić, u osnovi imaju više ili manje izražena obilježja i intencije fašističke politike (2021: 254). Robert Bošnjak, primjerice, u svome radu *Populizam kao eufemizam za ekstremizam* dovodi u izravnu korelaciju čak i rusku agresiju na Ukrajinu početkom 2022. s populizmom (2022: 89–90). Ne precizirajući točno o kakvom je to idealnom tipu populizma riječ, Marcel Herpen zaključuje kako je „osjećaj gađenja [je] jasno jedan od elemenata populističkog idealnog tipa“ (2021: 56). Postoji još jedna struja misli koja prevladava u akademskom diskursu, a koja odlazi korak dalje od izjednačavanja populizma s fašizmom te se zalaže za praktičnu eliminaciju populista iz javne i političke sfere, dok ga neki čak smatraju i bolešću, tražeći za njega „lijekove i terapije“ (Mišćević, 2022: 60–61). „Populizam je postao bolest modernih demokratskih društava koja se brzo širi zahvaljujući svesrdnoj pomoći društvenih mreža i posljedičnoj personalizaciji politike, podavljanjem lažnih vijesti, pojednostavljanjem političkih procesa kroz atraktivne i provokativne medijske nastupe“ (Spasojević, 2017: 80, citirano prema: Bošnjak, 2022: 101).

Robert Kolobara, pak, smatra da je populističkim akterima zajedničko to da su im u pravilu prava manjina žustro osporavana te da su im na dnu liste prioriteta (2022: 119). U svojoj knjizi *Kraj populizma. Dvadeset prijedloga za obranu liberalne demokracije* Marcel H. Van

Herpen, kako piše Kovačević, iznosi da „demokratske *mainstream* stranke imaju dvostruku misiju: da zaustave napredak populističkih stranaka i da provedu nužne političke i ekonomske reforme za spas naše liberalne demokracije“ (Herpen, 2021: 4, citirano prema: Kovačević, 2022: 67). Sličan antipopulistički sentiment imamo i u sljedećim recima: „Stoga viši elementi u društvu, koje populisti pejorativno nazivaju elitom – dakle obrazovaniji, racionalniji, oni koji najviše znaju o svom vremenu i narodu – imaju pravo pribjeći prinudi u procesu racionalizacije iracionalnih dijelova društva“ (Berlin, 1998: 235), što je i razumljivo, budući da „elitisti narod često promatraju kao opasnu rulju koja ne može razmišljati racionalno“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 71). Ne bismo, stoga, pogriješili kada bismo ustvrdili da antipopulistički sentiment proizlazi iz akademskog elitizma. Grbeša i Šalaj u tom smislu primjećuju kako „tehnokracija predstavlja jedan suvremeni oblik elitizma, koji s populizmom dijeli dualističku ideju politike, no, za razliku od populista smatra da politika treba biti izraz stavova i vrijednosti moralnih i kompetentnih elita, a ne neobrazovanog i nemoralnog naroda“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 71). Konačno, odgovor establišmenta na populizam prijeti demokraciji više nego sam populizam (Lind, 2020: 108).

Demonizacija populizma u javnoj sferi, izjednačavajući ga s fašizmom i nacizmom postala je naturalizirana (Stavrakakis: 2017: 3), a „proces demitologizacije negativnih konotacija populizma čini se opravdanim, a čak se može smatrati i nužnim“ (Stavrakakis, 2017: 4) jer „poistovjećivanje populizma s fašizmom nosi sa sobom snažne emocije i potrebu da populiste udaljimo iz politike, a ostavlja malo prostora za politološku i političku analizu u kojoj nam fenomen populizma može pomoći da bolje razumijemo političke procese u suvremenim društvima“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 245). Slično razmišlja i Michael Lind, doduše u kontekstu biračkoga tijela populista, kad kaže da je „izjednačavanje većine populističkih glasača s radikalno desnim ekstremistima apsurdno [je] kao i pokušaji desnice da centrističko-lijeve liberale i demokrate nazivaju komunistima“ (2020: 70). Drugim riječima, „populizam nije sam po sebi loš i prijetnja za liberalno-demokratski poredak, premda takav može postati u specijalnim okolnostima“ (Veselinović, 2022: 12). Potpuno je razvidno da je u politološkoj i komunikološkoj sferi, uz onu prisutnu koju čine mediji i sama politika došlo do dihotomiziranja pojmova 'populizam' i 'demokracija', odnosno „korištenje pojma demokracije u javnome i političkome uglavnom sa sobom nosi pozitivne konotacije dok za populizam vrijedi suprotno“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 238), iako „populizam nije nužno ni dobar ni loš“ (Stavrakakis, 2017: 19). Spomenuli smo na početku kako pojam populizma dominira u diskursu elita – političkih, medijskih i akademskih čije je djelovanje u većoj ili manjoj isprepletano. Politički i medijski

diskurs stvaraju pretpostavke za znanstvenu analizu, ali i obratno, odnosno „promjena u akademskom diskursu utječe i na politiko i analitičarsko razumijevanje odnosa populizma i demokracije“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 238) budući da „jezik ne samo da reflektira objektivnu istinu nego dinamično kreira našu društvenu stvarnost“ (Stavrakakis, 2017: 2). Preformulirali bismo stoga Miščevićevu tezu „populizam blokira otvorenu raspravu“ (2022: 45) u „navijanje i pristranost u znanstvenoj sferi blokira otvorenu raspravu o populizmu“.

3.2.4. Desni populizam kao novi konzervativizam

U dosadašnjem smo dijelu rada imali priliku vidjeti kako se oni koje se naziva populistima gledaju iz vizure elite. Da ponovimo, u velikom postotku prevladavaju negativni stavovi, koji se najčešće kreiraju nekritički s nedovoljno koncepcijske obazrivosti i preciznosti. No, da bismo ušli u srž problematike populizma, morat ćemo se odmaknuti od ideološke pristranosti uzimajući u obzir političke, ekonomske, društvene i tehnološke reperkusije koje su stvorile osnovu za nezadovoljstvo jednoga dijela građana, a čiji se bunt najčešće promatra kao populizam. Netolerancija u kojoj se nalaze takozvani antipopulisti i populistu obostrana je. Dotaknuli smo se već demonizacije populizma i populista koja dolazi od strane elita. Za očekivati da će „napadnuta“ strana ostati imuna na sustavno demoniziranje i da neće uzvratiti udarac, iluzorno je. Stoga je posve razumljivo da su jedni od onih koje populistu najčešće prozivaju upravo pripadnici tih elita. Naravno, ne napadaju se sve elite jednakom snagom, budući da su neke elite u izravnijem kontaktu s masama nego što je to slučaj s drugim elitama. Opća se javnost ne susreće previše sa znanstvenim diskursom, osim ako on nije pojednostavljen i kanaliziran sredstvima komunikacije koja su joj pristupačnija, a ta su sredstva komunikacije mediji. Zato su mediji najčešća meta populista čiji stavovi i vrijednosti mogu proći medijske rešetke tek kada u sebi sadrže potku konflikta. Pogledajmo, dakle, o kojim se vrijednostima tu radi.

Parafrazirajući Goodhaarta, oni su društveno konzervativniji, nisu visoko religiozni, umjereno su nacionalistički nastrojeni. Oni se ne razlikuju previše od elita kojima oponiraju, što se tiče ravnopravnosti spolova i prava manjina, ne oponiraju društvenim i kulturološkim promjenama u njihovom sadržaju, ali se ne slažu s dinamikom kojom se te promjene događaju. (2017: 11–12). Njihovi su pogledi na to kako treba izgledati obitelj – tradicionalni, kao i po pitanju društvenog morala. Zalažu se strožu kontrolu granica. Rijetki se identificiraju s krajnjom desnicom premda je to klasa koja je od strane novinara najčešće tako obilježena (Lind, 2020:

64–65). „U kulturi se izruguju političkoj korektnosti, umjetnom dijalektu koji dolazi od lijevih aktivista i koji propagiraju sveučilišta i korporativni birokrati, a koji služi kao klasni marker a razlikovanje sveučilišno obrazovanih od vulgarne manjine pod njima“ (isto, 69) premda je taj *profanum vulgus* sve donedavno, kao što smo i vidjeli, bio njihov glavni izvor legitimiteta. Na tom tragu Eco ističe da je „politička [je] korektnost od samog početka pobudila žestoku pristranu reakciju u konzervativnim krugovima koji su smatrali da se radi o ljevičarskoj zadrnosti i o prisili koja krši slobodu govora“ (2010: 96), štoviše, „koji put politička korektnost gotovo dotiče latentni rasizam“ (Eco, 2010: 94) pa bi se moglo kazati da „građanima najviše smeta nepravda, a ona proizlazi iz toga da pravila vrijede selektivno – za svakoga različito u istim ili sličnim situacijama“ (Budimir, 2022: 427). To se pogotovo vidi na medijskom tretmanu populističkih prosvjeda u SAD-u početkom prošloga desetljeća, a koji su nosili različite ideološke predznake. Riječ je bila o pokretima *Occupy Wall Street* i *Tea Party Movement* (Gurri, 2018). Ne iznenađuje nas zato što neki teoretičari smatraju da je „s vremenom, na nekim mjestima, javnost [je] napustila svu nadu u moderno društvo i kliznula u trajno stanje poricanja i protesta“ (Gurri, 2018: 110).

3.2.5. Teorijska distinkcija između lijevog i desnog populizma

Istraživači, koliko god inzistirali na nedemokratičnosti i ekstremizmu populizma (desnog) to su isto mahom zaboravili primijeniti na lijeve populizme. Jasnu razliku između desnog i lijevog populizma ističe Herpen koji kaže da ne dijele svi populist – vođe i sljedbenici osjećaj gađenja. „Ona će biti prisutnija u desnom populizmu fokusiranom na pitanja identiteta i migracija, nego u lijevom koji je više usredotočen na ekonomska pitanja i društveno-ekonomske vrijednosti“ (2021: 56). Ili, kako bi rekao Beyme, desni populizam predstavlja veću opasnost za liberalnu demokraciju nego lijevi (2019: 68). Lošonc (2017: 12, citirano prema: Bošnjak, 2022: 104) smatra da je potrebno izbjegavati olako difamiranje i kontaminiranje populističkih pokreta antiliberalnom stigmom. „Navedeno može uzrokovati i demokratski deficit afirmativnih populističkih pokreta poticajnih za domenu jačanja sloboda i prava ugroženih skupina društva, odnosno na samu ideju liberalne demokracije“ (isto). Gotovo identično razmišlja Helena Popović koja naglašava da populizam može ići u dva smjera: prema smanjenju ekonomske nejednakosti i većoj participaciji građana u političkim procesima (lijevi) ili prema širenju netolerancije, ekskluziji i udaljavanju populacije od demokratskih načela (2022: 152). Implicirajući da u drugim nacionalnim kontekstima nije tako, Ines Ora Mandalinić,

analizirajući liberalni populizam kanadskoga premijera Justina Trudeaua kaže: „Ono što Kanadu čini egzemplarnim slučajem je to što se razlike među nacijama i kulturama promatraju kao pozitivne stavke“ (2021: 152). Kada je riječ o medijima, većina autora, govoreći o njihovom odnosu prema populistima zapravo govori o njihovom odnosu prema desnim populistima, ali ne i primjerice prema lijevim ili centrističkim populistima (Grbeša i Šalaj, 2018: 171) pa Kardum s pravom primjećuje, referirajući se na kontekst suvremene njemačke političke scene, da „iako je stranka Ljevica nereformirana nasljednica istočnonjemačke Partije koja se zalaže za demokratski socijalizam gotovo jednako jaka kao desna populistička stranka AfD, o njoj istaknuti političari *mainstream* stranaka, kada razmatraju prijetnje liberalnoj demokraciji, govore neizmjereno manje nego o AfD-u“ (2021: 76). Chantal Mouffe shvaća lijevi populizam kao diskurzivnu strategiju konstrukcije političke granice između 'naroda' i 'oligarhije' te da u sadašnjoj konjunkturi predstavlja tip politike koji je potreban za oporavak i produljivanje demokracije (2018: 11). „Strategija lijevog populizma traži uspostavu novog hegemonističkog poretka unutar ustavnog liberalno-demokratskog okvira i ne cilja na radikalni raskid s pluralističkom liberalnom demokracijom. Njezin je cilj izgradnja kolektivne volje 'naroda' sposobnog da stvori novu hegemonijsku formaciju koja će ponovno uspostaviti artikulaciju između liberalizma i demokracije koju je neoliberalizam dezavuirao, stavljajući demokratske vrijednosti u vodeću ulogu“ (isto: 27).

Uz razlike, koje su najvidljivije u samoj retorici, programski i izvedbeno mnogim je biračima teško prepoznati razliku tradicionalnih *mainstream* stranaka, a upravo to konvergiranje jednih i drugih prema centru ostavilo je prostor za nove lijeve i desne pokrete koji se, uz artikulaciju problema vezanih za vremensko-prostorni kontekst, pokušavaju predstaviti kao autentična ljevica, odnosno autentična desnica, s tim da se jedan i drugi pokret uvelike strukturno razlikuju. Dok se nova desnica, koju se naziva populističkom, ipak uspjela stranački homogenizirati, što je sigurno i jedan od razloga zbog čega je toliko disproporcionalno zastupljenija u znanstvenom diskursu u odnosu na ljevicu koja svoju djelatnost u pravilu „usmjerava na aktivizam, tj. organizaciju prosvjeda protiv nečega što smatraju nepravdom“ (Haramija, 2022: 260) što primjećuje i Višić kada kaže da su „udruge civilnih društava lijeve orijentacije izraz neodgovarajuće ili nepostojeće politike vodećih stranaka ljevice o nekim pitanjima i nedovoljne zastupljenosti nekih tema u programima ljevice“ (2021: 27), a takvi „radikalni lijevi pokreti upravo su simptom nepostojanja jasno formulirane politike stranaka ljevice“ (isto: 28), što konačno dovodi do disperzije i fragmentacije ljevice i njihove sve manje zastupljenosti u vladajućim strukturama nacionalnih država. Takvu novu desnicu i novu ljevicu

danas se običava zvati populističkima. Konvergencija tradicionalne desnice prema centru u kojem stabilnost postaje okosnicom političkoga djelovanja, natjeralo je dobar dio birača da im okrene leđa. Iako bi se možda moglo pomisliti da su birači tradicionalne desnice skrenuli još više udesno, a birači tradicionalne ljevice još više ulijevo, što donekle odgovara istini, u prvome redu zato što su preuzeli komunikacijske alate na društvenim mrežama gdje se politički diskurs radikalizira, bliže je možda istini da su tradicionalna ljevica i desnica „skliznule“ prema centru. Odnosno, veći su vrijednosno-politički pomak napravile tradicionalne stranke nego što su to njihovi bivši razočarani birači koji su ostali na svojim pozicijama, no pod drugim nazivom. To nas upućuje na jedan fenomen koji je posebno prisutan kod nove desnice, a taj je da, želeći vratiti stari poredak, nerijetko govore o izdaji. „Izdaja je opće mjesto populističkog diskursa jer u skladu s populističkim temeljnim toposom, a taj je da elite ne skrbe za narod“ (Beck, 2022: 402). Također, nerijetko ćemo kod njih naići na sintagmu o 'boljim vremenima', a neovisno o vrijednosnom predznaku, „pozivanje na tradiciju veoma je često u populističkom diskursu“ (isto, 403).

3.2.6. Razine populizma

Naša je pretpostavka da je populizam, osim što je prisutan na razini političke moći, nešto što možemo promatrati i izvan te domene. Prije svega, ako postoji, a vidjeli smo da je tako, populizam na razini političke ponude, onda je logično pretpostaviti da se on nalazi i s druge strane političkoga tržišta, odnosno – potražnje. Strana potražnje populizma predstavlja rasprostranjenost i distribuciju populističkih stavova i vrijednosti, tj. populističkih ideja među građanima. Ovdje, spominjući populističke stavove, ideje i vrijednosti podrazumijevamo u širem smislu, što ćemo potanko objasniti u nastavku. Tako, primjerice Hawkins, Riding i Mudde (2012) smatraju da populističke stavove kod građana treba promatrati kao svojevrsne latentne dispozicije koje se mogu aktivirati u određenom političkome kontekstu. Dakle, populizam koji se spušta odozgo, ako želi pasti na plodno tlo, ne može djelovati u nekom zrakopraznom prostoru u kojem nema potražnje za njim. Ta se potražnja može kanalizirati u dva smjera. Prvi je taj da ga element ponude, odnosno politika prepozna, artikulira i učvršćuje što kulminira slobodnim izborima na kojima se može izmjeriti koliko je zapravo velika ta potražnja. I ovo treba uzeti *cum grano salis* budući da ne možemo očekivati kako će se element potražnje populizma uvijek odraziti na izbornom rezultatu, zbog jako teške metodološke mjerljivosti tog fenomena.

Dio građana koji njeguje populističke stavove neće svoje nezadovoljstvo artikulirati izlaskom na izbore i odabirom nekog od kandidata i stranaka koje mu odgovaraju. Tu dolazimo do i drugog aspekta kanaliziranja elementa potražnje, a on se sastoji u građanskim pokretima, inicijativama, a najčešće prosvjedima i masovnim okupljanjima. Tako, primjerice, Grbeša i Šalaj (2018: 86 – 87) populističkim pokretom označavaju pokret *Okupirajmo Wall Street* (OWS) koji je nakon financijske krize 2008. iz jednog izraza nezadovoljstva postao opći bunt protiv čitavog ekonomsko-političkog uređenja u SAD-u. Martin Gurri, primjerice, osim OWS-a, koji su inače tvrdili da predstavljaju 99 posto naroda, naspram 1 posto elita protiv kojih se bore, navodi i španjolski pokret *Indignados*. (2018: 123). „Spomenuti slučajevi pokazuju nam da se populističke ideje ne moraju uvijek pojavljivati u okviru političkih stranaka nego i u obliku populističkih društvenih pokreta“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 87).

Stoga je sljedeća razina - razina potražnje populizma među građanima, odnosno narodom, odnosno javnošću. „Logično je očekivati da će populistički akteri imati više političkog uspjeha u zajednicama u kojima su među građanima naširoko rasprostranjeni populistički stavovi i vrijednosti“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 155). Sljedeća razina koju bismo htjeli istaknuti jest ona medijska. Ovdje bismo htjeli podvući jasnu granicu između medijskog populizma i populizma medija. Medijski populizam je posljedica instrumentalizacije atraktivnih političkih kandidata koje se naziva populistima kako bi se podigla gledanost, čitanost ili slušanost, a čemu će u ovome radu biti posvećeno posebno poglavlje. Populizam medija, koji mi vidimo kao jednu od razina populizma, jest medijski, odnosno novinarski diskurs koji, po svim prethodno opisanim karakteristikama, a koje se mogu svesti na zajednički nazivnik antagonizma između poštenog naroda i zle korumpirane elite, pripada populizmu. „Manihejske tenzije između 'malog čovjeka' i 'korumpiranih i moćnih elita' jedan je od ključnih narativa suvremenog novinarstva“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 168). Isti autori veoma detaljno opisuju što je populizam medija. „Koncept 'populizma medija' temelji se na uvidima u populističke trendove u suvremenom novinarstvu koje u nemilosrdnoj utrci za rejtnizima sve više podilazi publikama i okreće se protiv političkih elita. On se može prepoznati u općenito tabloidnom pristupu, simplifikaciji tema, senzacionalizmu, banalizaciji, identifikaciji s 'malim ljudima' nasuprot korumpiranim i moćnim elitama i slično“ (isto, 162). Grbeša i Šalaj smatraju da je takav diskurs, koji se može nazvati i populističkim novinarstvom, može prepoznati u svakodnevnom izvještavanju o politici i javnim institucijama te da je izvjesno da će oni mediji koji ga njeguju biti skloni podržati aktere koji dijele njihovu brigu za narod (isto).

„Mediji sve više djeluju pod pritiscima oglašivača i da bi opstali, moraju imati što veću publiku“ (Plenković i Balabanić, 2022: 178), a to ujedno znači da toj istoj publici, ili narodu, moraju podilaziti. Premda se ovakvoj tezi može prigovoriti, pogotovo zbog suvremenih trendova u novinarstvu koji upućuju na sve veću prisutnost napuštanja tradicionalnog novinarstva pogonjenog novcem oglašivača (Mir, 2020), smatramo da je teza ispravna u kontekstu prepoznavanja masovnih medija, odnosno novinara kao populističkih aktera. Mediji su ti koji kažu da su uz narod, no problem je, vidjet ćemo, što narod nije uz njih, i što upravo u njima vidi metu prema kojoj artikulira svoje nezadovoljstvo, pa čak i bijes. Novinari su ti, koji po svojoj definiciji, imaju za cilj svoga djelovanja izvještavati na način koji će korelirati s općim dobrom i interesima. Opće je dobro ono dobro koje korelira s dobrom svih u nekoj zajednici, bila ona lokalna, regionalna ili nacionalna. Ovo zadnje se posebno odnosi na srednjostrujaške medije, stoga, nećemo nimalo pogriješiti ako novinarski, odnosno medijski diskurs označimo, imajući na umu sve prethodne definicije populizma, populističkima. Političke su elite, tako ih mediji vide (ili barem onaj dio medija koji s političkim elitama nije u izravnoj interesnoj sprezi) neprestano podvrgnute kritičkom filteru koji, kad se posloži taj mozaik, u konačnici za rezultat ima izjednačavanje svih političkih elita s korupcijom, stoga mediji, u kontekstu razumijevanja populizma, kao i u pojmovnoj operacionalizaciji populizma o kojoj je na početku ovoga rada bilo više riječi, predstavljaju sponu koja premošćuje dimenziju ponude i dimenziju potražnje populizma. Populizam ne postoji bez medija, a mediji ne postoje bez populizma, s tim da, držimo, kako su upravo mediji ti koji imaju ključnu ulogu u kreiranju javnog mnijenja, a samim time posljedično i u kreiranju populističkog diskursa.

3.2.7. Narod

Prema Ignaziju, populizam je višeznačan fenomen s obzirom na značenje koje se pridaje konceptu naroda kao krajnjeg izvora legitimacije. Tamo gdje se 'narod' interpretira sociološki, naglasak je na obespravljenima ili otpisanima; tamo gdje se narod interpretira kulturološki, osnova je u etničko-kulturnoj zajednici, tamo gdje se narod interpretira kao vrhovni i legitimni izvor predstavništva i procesa odlučivanja, naglasak je na građanstvu općenito (Ignazi, 2003, citirano prema: Lacković, 2022: 274). Tako se Davorka Budimir pita tko je narod pa nudi odgovor: „To je skup ili zajednica državljana koji su nositelji suvereniteta“ (2022: 421). S druge strane, Roško inzistira na tome da „populist tvrdi da predstavlja cijeli narod, a oni koji u to ne spadaju, nisu njegov dio“ (2021: 128) ističući da se svi autoritarni sustavi pa i totalitarni

pozivaju na narod i tvrde da vladaju u ime naroda ne dopuštajući istodobno političku i drugu pluralnost“ (isto: 146). Lea Štranjgar, pak, smatra da **svi** populisti dijele koncepciju naroda kao cjeline, korporativnoga tijela sa zajedničkim interesima i voljom (2021: 181). Premda možemo sa sigurnošću kazati da neki politički akteri, obraćajući se biračkome tijelu, više upotrebljavaju riječ 'narod', ne bismo pravili razliku, u kontekstu političke borbe za naklanost birača između tog pojma i pojmova kao što su 'građani', 'birači' ili 'javnost'. Svaki politički akter koji pretendira na preuzimanje vlasti, obraća se cjelokupnoj političkoj zajednici koju želi predstavljati te u njeno ime, na parlamentarnoj ili izvanparlamentarnoj razini donositi odluke za koje su ga ti isti birači delegirali. Stoga možemo zaključiti da se pod narodom, u populističkom lingvističkom aparatu, podrazumijeva narod kao politička zajednica, koja osim u izvanrednim okolnostima kao što su epidemija ili rat ima iste interese.

Konačno, i Ante Starčević, izbjegava etnonacionalističko definiranje naroda kad kaže da je „svaki narod smiesa različitih naroda, različite krvi“ (1867: 119–120). Slijedom toga možemo kazati da je „populistički stil nešto za čime ponekad posežu i etablirane političke stranke i lideri, naročito u predizbornim kampanjama. U takvim se situacijama i *mainstream* političari učestalo pozivaju na narod i interese naroda pokušavajući te interese poistovjetiti s interesima svoje stranke ili pokreta“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 185–186), odnosno „u praksi se mogu pojavljivati situacije u kojima određene *mainstream* političke stranke u svojim idejama i djelovanju poprimaju populistička obilježja“ (isto: 129–130). Možemo kazati kako je „za politički diskurs načelno [je] svejedno govori li s pozicije vlasti ili oporbe“ (Beck, 2022: 398). Možemo, stoga, kazati da je populistički stil koji se opredjeljuje, vjerojatno zbog identifikacije s većim brojem građana, za pojam 'narod', umjesto 'birači' i 'građani', konstitucionalistički i sveobuhvatan, a nikako diskriminatoran. Kao što Canovan (1984, citirano prema: Taggart, 2002) primjećuje, 'narod' je preširok i difuzan pojam da bi imao pravo značenje, budući da različitim populistima označava različite stvari. Zbog toga je pogrešno uzimati populiste za riječi i vidjeti 'narod' kao ujedinjujuće načelo populizma (Taggart, 2002: 67). Pripisivanje antielitističkog diskursa isključivo populistima također nas može navesti na krive konceptijske zaključke.

Političar se, bez obzira na to nazivali ga populistom ili elitistom, obraćajući biračima, mora ograditi od elitističkog predznaka, jer upravo je poistovjećivanje s većinom koju želi pridobiti na svoju stranu, a koja, kako smo vidjeli, čini taj narod, dovoljan indikator da se on ne smije predstavljati kao predstavnik elite, umjesto *primus inter pares*. „Političar će teško osvojiti većinu ako reprezentira elitu – ona je uvijek u manjini. Kandidat naprosto mora biti populist“

(Haramija, 2022: 225–226). To što se političar koji se označava populistom obraća javnosti u njegovo ime i što sa sebe skida oznaku pripadnika elite, daleko od toga da on, jednom kada dođe u poziciju izvršne ili zakonodavne vlasti (čak i kada je u oporbi, iako je razina njegove moći svedena na *reliquiae reliquiarum*) on i sam postaje dijelom elite jer „politička elita je skupina legitimno izabranih pojedinaca koji posjeduju političku vlast i moć za donošenje i provođenje obvezujućih odluka za sve članove zajednice“ (Higley i Pakulski, 1995, citirano prema: Budimir, 2022: 420). „Demokracija nikada ne može biti nešto više od natjecanja među elitama, a ono podrazumijeva sustavnu manipulaciju izborima i interesima birača“ (Budimir, 2022: 420).

3.2.8. Elite

Elite su, u najgrubljim crtama, oni koji imaju moć nad širim društvenim skupinama i koji iz tog položaja crpe ne samo društveni i kulturni kapital već i financijski. One su te koje određuju smjer društveno-političkih gibanja u širem smislu. Njihov status nije fiksiran te je njihov prijelaz iz elitnoga u neelitno česta pojava, s obzirom na vrijeme i prostor. Jednako je i s percepcijom elita. Ono što se u datoj vremenskoj prilici nekoj eliti pripisuje, a to je najčešće njezin autoritet, to se već sutra može potpuno okrenuti pa nije rijedak slučaj da se netko tko je u jednom trenutku bio na vrhu moći i predstavljao sam vrh piramide društveno-političke elite, već sutradan našao u položaju koji je sve, samo ne elitni. Elite, bile one medijske, znanstvene, društvene, političke, kulturne ili financijske onaj su stup društva koji generira najviše promjena u tom istom društvu. Budući da sve navedene elite, uslijed globalizacije svega, od medija do financija, ne mogu egzistirati isključivo unutar nacionalnih država, njihovo je djelovanje međusobno isprepletano. Stoga, primjerice, mediji koji djeluju unutar jedne nacionalne države nerijetko imaju svoje podružnice u inozemstvu. Slično je i sa znanostima koja međusobno komunicira bez obzira na geografsku udaljenost i količinu granica (virtualnih) koje treba prijeći. O kapitalu, kulturi (prije svega onoj popularnoj) i nacionalnoj politici, koja je inherentno vezana, ovisno o njezinoj integriranosti u međunarodne i nadnacionalne sustave, za druge nacionalne politike, ne treba dodatno trošiti riječi.

Intenzitet utjecaja elita također varira s obzirom na njihov djelokrug djelovanja. Pokušavši objasniti uzroke koji su doveli do „rata“ između elita i onih koji to nisu, morat ćemo se osvrnuti ne samo na politički, već i na medijsko-komunikacijski, kulturni i društveni kontekst, budući da ništa od toga ne egzistira zasebno, odvojeno od svega ostaloga, a što smo

vidjeli na samom početku kada je u pitanju pojam 'populizam' čije značenje mutira ovisno o tome tko ga koristi, no zajedničko je to da mu upravo elite daju oblik u kojem se tada diseminira u javnost. Drugim riječima, bez znanosti, mediji bi teško mogli pisati o populizmu, čiji bi sublimat teško mogli preuzeti političari, koji su, da zatvorimo krug, u pravilu objekt proučavanja populizma. Činjenica jest, što ćemo vidjeti u nastavku da je došlo do svojevrsnog pada povjerenja u elite što je dovelo do toga da one više nisu obavijene toliko izraženom aurom prestiža, što je bilo pravilo u nedavnoj prošlosti. Takvo stanje ne zadovoljava niti javnost ni elite same, a rješenje tog problema zasad se ne nazire, iako postoji sveprisutan bunt s jedne i druge strane. Ovu drugu stranu, koja stoji onkraj elita, možemo nazvati populističkom no to se, vidjet ćemo, nimalo ne upućuje na to što je zapravo populizam. Započnimo, dakle, s problemom političkih elita, koji ćemo pokušati objasniti uzimajući u obzir europski kontekst.

Paul Taggart ističe da „kombinacija 'europskog projekta' veće integracije ugrađene u EU i procesi političke i ekonomske tranzicije u Istočnoj i Srednjoj Europi od ranih devedesetih znače da postoji određen prostor za reakciju populista u vezi s predstavničkim politikama u Zapadnoj, Istočnoj i Srednjoj Europi“ (2002: 62). Mogli bi se kazati da „izazovi demokratskog upravljanja variraju ovisno o specifičnim nacionalnim kontekstima, ali dijele neke zajedničke značajke kao što su pad elektoralne podrške tradicionalnim strukturama, izborna apstinencija, volatilitnost biračkoga tijela, pojava *ad hoc* društvenih pokreta prije nezastupljenih u tradicionalnim političkim organizacijama, rastuća fragmentacija stranačkog sustava te pojava jednoproblemskih i/ili radikalnih stranaka“ (Mény i Surel: 2002: 1). Tradicionalne strukture na koje autori ciljaju predstavljaju diptih stranačke partitokracije u zapadnim demokracijama, a pod njima podrazumijevamo dvije temeljne političko-organizacijske strukture – demokršćane i socijaldemokrate. „Politički sustavi bili su dominantna borba desnog i lijevog centra“ (Goodhart, 2017: 50). Postavlja se pitanje, kako to da se ta dominacija koja je trajala od završetka Drugog svjetskoga rata počela iznenadno urušavati, odnosno kako to da nešto što je imalo neprekidnu biračku podršku gotovo sedamdeset godina, sada postaje metom izazivača koji nisu zadovoljni takvim sustavom te ga žele mijenjati.

„Populistički vođe ne pripadaju etabliranim strankama i eliti, to su autsajderi koji se u javnosti ponašaju kao glasnogovornici naroda“ (Mustapić i Hrstić, 2016: 66, citirano prema Plenković i Balabanić, 2022: 174) no i dalje je nejasno otkud su došli i kako su se ti izazivači pojavili na političkom obzoru. Odgovore možemo pronaći u strukturi tih samih stranaka. Lind tvrdi da ono „što su nekoć bile nacionalne federacije lokalnih stranaka s masovnim članstvom u mnogim su državama postali brendovi s malim brojem političara, donatora i stratega za

kampanju“ (2020: 62). Isti autor smatra da je to posljedica polustoljetne neoliberalne revolucije koja je oslabila institucije koje su širili moć radničke klase 20. stoljeća, odnosno političke stranke s masovnim članstvom i zakonodavstvo“ (isto: 55). Pitanje gubitka dominacije europskih demokratskih i socijaldemokrata koji su bili ne samo izvor sigurnosti i statičnosti političkoga sustava, već i identifikacijska odrednica brojnih europskih građana, složeno je. Stoga se „novi nacionalizmi bude svakog dana. Ovaj razvoj pokazuje koliko je duboka i jaka potreba za identitetom, a osobito u tranzicijskim društvima koja prelazi iz jednoga u drugi politički sustav ili doživljavaju velike preobrazbe u vlastitim identitetima“ (Obućina, 2021: 50). Ti stranački monoliti pružali su mnogima ne samo identitetsko utočište već i izvor autoriteta, a „važna društvena funkcija autoriteta jest da isporuči izvjesnost i sigurnost u neizvjesnom svijetu“ (Gurri, 2018: 158). Moglo bi se stoga kazati kako su „za postojeću društveno-političku krizu puno zaslužnije *mainstream* stranke nego populisti“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 266), odnosno „populizam je posljedica, a ne uzrok sadašnje situacije“ (Budimir, 2022: 425). „Stranačka vlada bila je ključno sredstvo institucionalne legitimacije u demokratskim vladajućim organizacijama, razlikujući demokratsku modernu državu od drugih tipova“ (Wildenmann, 1986: 6, citirano prema: Mair, 2002: 84).

Tako Goodhart drži da populizam nastaje iz konvergencije dvaju političkih trendova. „S jedne strane, konvencionalna stranačka politika postala je suženija, manje ideološki različita, a više insajderska, kako kadravski, tako i interesno. S druge strane, tehnologija lakše ulazi u politiku i time uklanja stari elitni filter koji je kontrolirao tko može igrati političku igru (Goodhart, 2017: 58). Mair (2002) navodi i da se kriza očituje u činjenici da su političke stranke sve manje zaokupljene predstavljanjem interesa građana, a sve više upravljanjem u različitim državnim tijelima i institucijama. „Veza između birača i vlasti u 20. stoljeću, unutar snažnih stranačkih organizacija bila je snažna“ (Mair, 2002: 84). Tu se, naravno, postavlja pitanje o legitimitetu. U praskozorju nadsocijalnog političkog birokratizma građani, birači, javnost ili narod, znali su koga delegiraju da u njihovo ime donose političke odluke. Daleko od toga da su svi bili upoznati sa složenim procesima, ali ti izabrani predstavnici naroda morali su snositi odgovornost za svoje djelovanje ili nedjelovanje. Stoga nije promašeno pretpostaviti da se nezadovoljni glasovi, oni koji su interesno ispali iz mehaniziranih stranačkih sustava, počeli tražiti nekoga drugoga tko će zastupati njihove interese, a gdje postoji potražnja ima i ponude pa „populistički vođe obraćaju [se] onima koji se osjećaju politički isključeno“ (Panizza, 2018: 414). Jedan od uzroka, spomenuli smo ga na jednom mjestu, što se dvostranački sustav pomalo urušava jest taj što su politike lijevog i desnog centra počele nalikovati jedna drugoj.

3.3. Uzroci populizma

3.3.1. Demokratski deficit

Jedan od političkih uzroka koji je vezan za porast nezadovoljstva jednog dijela građana, pogotovo kada govorimo o Europi jest demokratski deficit. Naime, kako u liberalnim demokracijama vlast proizlazi iz naroda i on je taj koji preko delegiranih predstavnika vlada, ne treba čuditi, stoga, što je euroskepticizam (ne nužno protivljenje Europskoj uniji) jedno od temeljnih obilježja suvremenih populističkih pokreta koji svojom vidljivošću adresiraju nezadovoljstvo građana. „Izgleda da svi žele sudjelovati u jednoj uniji u okviru koje su voljni odreći se nečega, ali ne svega“ (Eco, 2010: 41). Demokratski se deficit očituje u tome što čelnici Europske unije na čelu s Europskom komisijom, donose odluke, protokole i direktive koje su zemlje članice Europske unije dužne implementirati u svoje zakonodavstvo zbog čega dio građana smatra kako im je iz ruke otrgnuta vlast. Nije to, naravno, slučaj samo s EU već i s političkom klimom nacionalnih država, odnosno njihove zakonodavne vlasti. „Europske parlamentarne demokratske vlade kontroliraju parlamentarnu većinu, a ta većina i parlament u cjelini – kao izraz volje naroda – u sve manjoj mjeri utječe na odluke izvršne vlasti. To kod mnogih izaziva da je demokracija ukradena narodu, a populistu obećavaju da će mu je vratiti“ (Kovačević, 2022: 67). Može se reći da „kao politički fenomen, populizam na Zapadu nije ništa novo. To je kontrarevolucija u tijeku koja dolazi odozgo i koja ustaje protiv polustoljetne tehnokratske neoliberalne revolucije koja dolazi odozgo, nametnuta od zapadnih menadžerskih elita“ (Lind, 2020: 62). Osim što se nezadovoljni građani i njihovi legitimni predstavnici koje se naziva populistima zalažu za veću demokraciju, također inzistiraju na većoj angažiranosti birača. Politički narativ populista u Europi znači euroskepticizam i suverenizam (Lind, 2020: 69). S obzirom na to da je u pravilu riječ o oporbenom apelu i s obzirom na to da je izlaznost birača u Europi sve manja, a ta manja izlaznost obično pretpostavlja pobjedu tradicionalnih političkih stranaka, takvo što ne čudi pa se, u cilju oživljavanja trome i kako kažu, ukradene demokracije, predlaže uvođenje dopisnoga i elektroničnog glasovanja, dok se sve češće čuju glasovi koji zagovaraju i obavezno glasovanje.

3.3.2. Otežavanje izravne demokracije i raspisivanja referenduma

Spomenuto je već u radu kako je jedno od obilježja koje krasi one koje se naziva populistima to što se zalažu za izravnu demokraciju, vodeći se konstitutivnim načelom predstavničkih demokracija koje kaže da vlast pripada narodu. Dakako, ne treba objašnjavati razliku između izravne i predstavničke demokracije no svakako je vrijedno spomena da političke opcije i pokreti koje se naziva populističkima imaju veću sklonost takvom vidu javnog izjašnjavanja o nekim društveno-političkim pitanjima od *mainstream* stranaka. U Hrvatskoj su, od njezini samostalnosti, bez obzira na brojne referendumske inicijative na nacionalnoj razini, raspisana samo 3 referenduma. Onaj o hrvatskoj samostalnosti, onaj o ulasku Hrvatske u EU te onaj posljednji koji se ticao ustavne definicije braka. Svakako, i oko ove teme postoje brojne polemike, pogotovo na političkoj razini. Oni koji su u političkom smislu označeni kao populist, referendum vide kao izravnu participaciju građana koji bi trebali sami odlučivati o pitanjima koja sa sobom nose dugoročne posljedice. Budući da se populističkima, vidjeli smo, označavaju oni pokreti koji se na političkom spektru nalaze desno od centra, za očekivati je da su i referendumske inicijative potaknute od takvih aktera. Letimičnim pogledom na referendumske inicijative, mahom neuspješne, koje su redom padale pred ocjenom ustavnosti, vidimo da je politički predznak tih inicijativa ideološki šaren, odnosno da se kreće od desnije desnice do sindikalne ljevice (tportal) stoga isključujemo ekskluzivnost takozvane populističke desnice po pitanju zalaganja za izravnu demokraciju. Ono što je razvidno u povijesti referenduma i referendumskih pokušaja u Hrvatskoj jest da je dobar dio inicijativa zaista prikupio određen broj potpisa potrebnih za raspisivanje referenduma, nakon čega ih je Ustavni sud redovito odbacivao, naglašavajući da referendumska pitanja nisu s Ustavom. I u tome možemo tražiti jedan od razloga narodnog protesta koji je najčešće artikuliran u retoričkome stilu koji nazivamo populizam.

Međutim, pitanje izravne demokracije političko je pitanje bez presedana pa ne čudi da ga i politološka, ali i komunikološka znanost povremeno obrađuje, naravno, u sprezi s populizmom. „Populističko viđenje izravne demokracije zapravo je iliberalna demokracija u kojoj su interesi manjine zanemarene u korist većine, odnosno naroda“ (Jurišić, 2022: 329). Uslijed trendova koji sugeriraju sve veću participaciju građana na izborima (na svim razinama), apel pojedinaca, koje možemo, ali i ne moramo nazivati populistima, zvuči više kao povratak vlasti suverenu, odnosno narodu nego što kreira podlogu netrpeljivosti i mržnje u kojoj bi određene društvene skupine ostale bez prava. Razlog za tim apelom možemo tražiti ne samo u iščitavanju trendova sve lošije izlaznosti na izbore, već i selidbu dobrog dijela odluka iz ruku

ustavnog suverena – naroda, u ruke onih koji nisu izravno delegirani. „Populisti predlažu da se izvrši pritisak na elite kako bi njihovo ponašanje više ovisilo o riziku od sankcije i kažnjavanja“ (Papadopoulos, 2002: 50).

3.3.3. Kriza identiteta

Nije članstvo u nadnacionalnoj instituciji kao što je Europska unija, koja je inače lokalna verzija globalizacije (Goodhart, 2017: 87) bila jedinom uzrokom promjene ili gubitka prepoznatljivog identiteta nacionalnih država, niti se treba fokusirati isključivo na taj parametar kada govorimo o identitetu. Europski identitet, kako se nerijetko voli isticati, temeljio se dugi niz poslijeratnih desetljeća na kakvoj-takvoj etničkoj homogenosti i čvrstom osloncu na kršćansko nasljeđe. Ono što je na razini društvene kohezije predstavljala etnička homogenost i nedvosmisleno baštinjenje tekovina europske civilizacije počelo se urušavati promjenom strukture stanovništva, što je bila neizbježna posljedica ekonomskih, odnosno neoliberalnih ekonomskih politika koje su, htjeli mi to priznati ili ne, izvukle poslijeratnu razrušenu Europu iz pepela. Ta promjena u strukturi stanovništva sa sobom je dovela do neizbježne frustracije dijela javnosti i političkih aktera na nacionalnim razinama. Ne treba spominjati da nisu sve države članice Europske unije jednako zahvaćene tim fenomenom. Dok su, primjerice, građani članica EU iz Istočne Europe odlazili u potrazi za boljim standardom u zapadne članice, istovremeno ostajući bez dijela radno aktivnog stanovništva, njihova su mjesta ostala upražnjena i sve donedavno su više svjedočile emigrantskim, a ne imigrantskim trendovima. Zapadne su države Europske unije hrpomice primale imigrante iz Istočne Europe, ali i imigrante s Bliskog i Dalekog istoka. Pojedini autori (Goodhart, 2017) upravo u tome vide glavni razlog zašto se Velika Britanija odlučila na izlazak iz EU. Goodhart smatra da ulazak milijuna imigranata nije bio dio ni jednog političkog programa te da je britanski narod shvatio da gubi moć nad odlukama (2017: 111). Slično se, smatra isti autor, dogodilo i u Americi, što je kao posljedicu imalo dolazak Donalda Trumpa na čelo te države pa bi se moglo kazati da je i Trumpu i Brexitu „zamah dala bijela radnička klasa motivirana kulturnim gubitkom više vezanim za imigracije i etničke promjene nego ekonomskim računicama“ (2017: 8–9) zbog čega Goodhart zaključuje kako je populizam više socio-kulturni, a ne socio-ekonomski fenomen (isto: 52). Upravo bi to mogao biti dokaz zašto su Britanci, kao jedno od najbogatijih europskih, ali i svjetskih naroda, zanemarili možebitne ekonomske posljedice u kontekstu izlaska iz EU nauštrb identitetskog pitanja koje se tiče vlastite suverenosti u donošenju

političkih odluka. Zato nas ne bi trebali iznenaditi sveprisutni strahovi koje vrh EU gaji i nedvosmisleno izražava spram populizma (Grbeša i Šalaj, 2018: 9).

Ta identitetska pitanja, prouzrokovana promjenom u etničkim, a posljedično i društvenim strukturama, dovela je do pojave novih umjerenih nacionalizama koji predstavljaju lokalizam globaliziranog svijeta i sredstvo za izvršavanje demokratske kontrole nad tim procesom (Goodhart, 2017: 209). Ti su umjereni nacionalisti, koji se u literaturi i medijima različito nazivaju, od 'ekstremnih desničara' do 'populista' stoje nasuprot eliti koju, u europskome kontekstu, pa onda posljedično i hrvatskom, predstavljaju europski birokrati, odnosno menadžeri. „Današnja zapadna menadžerska elita predstavlja se kao 'građanin svijeta', signalizirajući vrlinu prezirujući demokratske nacije-države kao uskogrudne i anakrone“ (Lind, 2020: 18) pa nas ne treba iznenaditi da dvostruki standardi zapadnih establišmenta, kada je riječ o ponosu na pretke, stvaraju regrute za rasni i kulturni nativizam i demagoški populizam“ (isto: 29) ili, kako bi rekao Umberto Eco, „svaki nacionalistički i populistički ushit podrazumijeva gajenje stanja trajne frustracije“ (2010: 132), a uspjeh populističkih stranaka i pokreta leži u njihovoj sposobnosti da kanaliziraju bijes i nezadovoljstvo svih gubitnika progresivnih (neoliberalnih) ekonomskih politika (Sandel, 2020, citirano prema: Lacković, 2022: 294). Taj je uspjeh veoma diskutabilan, jer u Europi, bez obzira na nedvosmisleni rast onih koje se naziva populistima, ti pokreti i stranke još uvijek gotovo da i ne sudjeluju u izvršnoj vlasti u svojim matičnim državama, izuzev nekih kojima se iz posve krivih razloga, koji se ne tiču ovoga poglavlja, pripisuju populističke karakteristike. Slično, kada je riječ o njemačkom kontekstu i rastu stranke AfD koju Jurišić naziva strankom radikalno desnog populizma čije su sastavnice „formirane [su] kao odgovori na izazove s kojim je suočeno suvremeno njemačko društvo, a ti izazovi su ugroza opstanka obiteljske i nacionalne zajednice, ekonomska nesigurnost jačanjem globalizma i gubljenje nacionalne suverenosti naspram nadnacionalnih organizacija“ (2022: 326). Nacionalna suverenost podrazumijeva političko djelovanje unutar zajednice koja je omeđena nacionalnim granicama, a čije političke konture određuje legalno izabrana vlast pa stoga Laclau smatra da „populizam u svojoj klasičnoj formi pretpostavlja veću zajednicu“ (2005: 77).

3.3.4. Ekonomski i gospodarski čimbenici kao uzrok populizma

Kada je riječ o promatranju korelacije rasta populizma s ekonomijom, mišljenja su podijeljena. Istina se vjerojatno nalazi negdje u sredini, odnosno ne možemo tvrditi da

ekonomske promjene nisu utjecale na porast populizma na Zapadu, ali bilo bi neispravno pridavati im veću važnost nego što zaslužuju. Spomenuli smo da je prema nekim autorima jedan od glavnih razloga izlaska Velike Britanije iz Europske unije bio društveni, a ne ekonomski, isto kao što je rečeno da brojni građani koji se ne priklanjaju *mainstream* opcijama nisu na onoj granici siromaštva kao što je bio slučaj krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina prošloga stoljeća što nas navodi na to da otklonimo tezu da je „populizam [je] danas također reakcija na rast jaza između bogatih i siromašnih kao odraz društvene nejednakosti i veće stratifikacije, tako da populizam dovodi u pitanje i 'novi' demokratski oligarhizam“ (Vujić, 2022: 87). Još jedan razlog zašto bismo trebali odbaciti tu tezu o rastu jaza između bogatih i siromašnih jest taj što se taj fenomen može promatrati samo u sustavu krajnosti. Ne možemo se ne složiti da su najbogatiji slojevi društva danas još bogatiji, no oni, koji su nekad živjeli ispod granice siromaštva danas su se pomakli na društvenoj i financijskoj ljestvici. Također, takva bi teza implicirala da velike nejednakosti u Europi, ali i drugdje, nisu postojale sve donedavno, na što nema potrebe dodatno trošiti riječi, budući da je takvih nejednakosti bilo, ako ne i još više nego sada. Danas su birači onih koje nazivamo populistima mahom mladi i visokoobrazovani, što nas navodi na zaključak da nije riječ o građanima niže klase pa Višić zaključuje da „prema današnjim standardima, tvornički radnik ima relativno privilegiran položaj: siguran, stalan i dobro plaćeni posao. Stoga je sasvim razumljivo da je konzervativan“ (2021: 25). To priznaje i Fran Jurišić koji kaže da su birači, primjerice, njemačkog AfD-a redom visokoobrazovani (2022: 344). Konkretno, kada je riječ o AfD-u, Jurišić smatra da njihov nastanak korelira s krizom eurozone (305–306) kada se tadašnja njemačka kancelarka Angela Merkel okrenula nadnacionalnoj europskoj ideji inzistirajući na obilnoj financijskoj pomoći tada krizom zahvaćenoj Grčkoj (Grimm, 2015: 269, citirano prema: Jurišić, 2022). Ali taj fenomen možemo više promatrati iz kulturološko-političkog očišta nego ekonomskog, budući da je tu bio prisutan strah od gubitka monetarnog suverenizma (što se samo po sebi razumije kada si dijelom eurozone). Ta populistička javnost koju Goodhart naziva 'ljudima od negdje' izgubila je ekonomski nauštrb elite, odnosno 'ljudima od bilogdje', marginalizirani od onih koji zastupaju njihove interese (2017: 10).

Jednako tako, uslijed tehnoloških, a posljedično i promjena ekonomske dinamike koje su dobile svoj zamah u sve većoj uporabi strojeva, niža je klasa, dijelom ostala bez svojih tradicionalnih poslova, pa nas ne treba iznenaditi što Goodhart smatra da je populizam postao novi socijalizam (2017: 70), točnije, da danas „desni populistički čak zastupaju i ono što se može nazvati radničkom klasom“ (Kardum, 2021: 79). Michael Lind nešto drukčije vidi taj fenomen

pa kaže da su u ekonomiji današnji populistički lideri ekonomski nacionalisti, objašnjavajući to time da se oni protive politici globalne radne arbitraže *offshoringa* i masovne imigracije, za koje establišment tvrdi da su neizbježni i korisni. (2020: 69). Moglo bi se kazati da je lijevu politiku danas preuzela kulturološki lijeva elita iz boljestojećih slojeva društva sklona globalizaciji te ljevicu sve više zanimaju identitetska i kulturološka pitanja, a sve manje ona pitanja koja su bila srž lijeve politike: rad, stanovanje, zdravstvo, školstvo, a posljedično danas radnička klasa, ugrožena globalizacijom napušta ljevicu i sve se više okreće desnici (Piketty, 2020, citirano prema: Haramija, 2022: 237). Zanimljivo, ekonomske politike koje se sve više provode na nadnacionalnoj razini najviše udaraju ruralne krajeve (Lind, 2020: 26), gdje je tradicionalno najveći broj konzervativnih glasača. Taj osjećaj gubitka identiteta potaknut ekonomskim gibanjima uvelike se može i tražiti u tehnološkim promjenama koje su stubokom promijenile gospodarsku strukturu. Razvijena su društva tijekom posljednjih sedamdesetak godina u gospodarskom pogledu napravila prijelaz s primarnih i sekundarnih djelatnosti na tercijarna i kvartarna u kojima dominiraju financije, osiguranja, računovodstvo, marketing, oglašavanje, itd., a čiji su klijenti najčešće korporacije. Dio stanovništva koji je bio pokretač gospodarstva djelujući u primarnom i sekundarnom sektoru, po prirodi je stvari zbog tehnološke revolucije ostao bez posla, a dio tog domicilnog stanovništva zamijenila je jeftina radna snaga iz slabije razvijenih zemalja, bilo da je riječ o imigrantima iz Srednjoistočne Europe, bilo da je riječ o imigrantima iz zemalja Trećega svijeta. Dakle, takva promjena u gospodarskoj strukturi ne samo da je utjecala na promjene u identitetskom i etničkom smislu, već i u ekonomskom gdje se dio stanovništva našao s krive strane pobjede i poraza, stoga pojavu populizma možemo promatrati i kao bunt nekadašnje radničke klase pa kad se govori o eliti i narodu, govori se o pobjednicima i gubitnicima tehnološke neoliberalne revolucije. Pobjednici, možemo ih nazvati elitom, 'ljudima od bilo gdje', srednjostrujašima, posjeduju ne samo financijski i gospodarski kapital, već i kulturni koji se snažno zrcali u politikama, ali medijima. „U srednjostrujaškoj politici i kulturi prevladavaju pogledi 'ljudi od bilogdje', a vrijednosti 'ljudi od negdje' okrutno su karikirane“ (Goodhart, 2017: 208) no, koje su to vrijednosti?

3.4. Mediji i populizam

Imajući na umu na kakav način medijska elita pristupa onima koje naziva populistima, ne čudi što se s druge, napadnute strane, javlja sverastući revolt spram tih istih medija pa možemo govoriti da se radi o jednoj perpetuiranoj obostranoj nesnošljivosti što, da se

podsjetimo na riječi jednog dijela autora, ne može biti plodonosno za demokraciju. Već smo ranije istaknuli kako treba razlikovati populizam medija i medijski populizam. Populizam medija tiče se čitave sadržajno-uređivačke strukture tradicionalnih medija koji svojim izvještavanjem, dnevnim redom i uokvirivanjem u pravilu podilazi širokim narodnim masama imajući za subjekt 'malog i običnog čovjeka' čijim se zastupnikom njegovih interesa redovito predstavljaju, a u takvom izvještavanju nerijetko sve političare označavaju negativnima, pretvarajući političku utakmicu u cinizam pa Crigler i suradnici smatraju da „jačajući cinizam među bilo kojim značajnim dijelom biračkog tijela nosi dugoročnu prijetnju demokraciji“ (Crigler i sur., 2006: 149) ili, da parafraziramo Višića, i *agenda-setting* i *framing* pripadaju tehnikama populizma (2022: 37), budući da masa događaje ne rasuđuje niti prosuđuje na osnovu činjenica nego na način na koji su joj oni predstavljeni (isto). Taj populizam elitnih medija, vidi se, među brojnim primjerima, i na slučaju poljske vladajuće stranke PiS. „Naime, informacije koje prenose hrvatski mediji u pravilu se odnose na simptome populističke, autokratske i konzervativne vladavine PiS-a, poput uzurpacije sudova i medija i donošenja restriktivnih zakona o pobačaju. S druge strane, PiS-ove socijalne i ekonomske politike koje idu u smjeru izgradnje konzervativne države blagostanje i smanjenja rastuće nejednakosti,..., rijetko ili nikako dobivaju mjesta u hrvatskom medijskom prostoru“ (Lacković, 2022: 271).

Medijski populizam podrazumijeva ustupanje prostora, najčešće političkim kandidatima koje smatramo populističkima, a što u podlozi ima klikove, odnosno ekonomski interes. „Suvremeni trendovi u izvještavanju o politici potencira populistički narativ čime mediji stvaraju plodno tlo za uspon populističkih opcija“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 140). Taj odnos medijskih elita spram populista najčešće ambivalentan. Na početku ih se predstavlja herojima, dok, čim ti isti kandidati dobiju određenu podršku javnosti, prema njima započinju preuzimati stavove koje smo elaborirali na početku rada, što bi, da ilustriramo primjerom, u slučaju tadašnje čelnice francuskog Nacionalnog fronta Marine Le Pen značilo da su „brojni svjetski mediji upozoravali što se dogoditi ako ona postane predsjednicom...a poznati voditelj emisije *Last Week Tonight* John Oliver pozvao je cijeli svijet da ne dopusti Le Pen da postane predsjednicom“ (Mandalinić, 2022: 150. Ono što bismo ovdje htjeli jasno razlikovati jesu tradicionalni mediji od novih medija, a upravo u tome, s obzirom na vertikalnu i hijerarhijsku strukturu jednih, te horizontalnu i nehijerarhijsku strukturu drugih, leži razlika između njihove razine elitizma. Elitizam je prestiž, prestiž je moć, a moć je utjecaj pa Le Pen s pravom primjećuje da je „za osvajanje gomile važan [je] prestiž“ (2001, 115).

3.4.1. Populizam i novi mediji

Tradicionalni mediji još su donedavno imali potpuni monopol na informaciju, no to se, u posljednja dva desetljeća potpuno izmijenilo. Međutim, populistički ne spadaju percepcijski u srednju struju, štoviše, njihovo se djelovanje smatra radikalnim i ekstremnim pa njihovi politički programi i sadržaj najčešće padaju u drugi plan dok mediji istovremeno u prvi plan „guraju“ pretpostavku da je riječ o opasnim ljudima pa nas ne treba iznenaditi da su se takozvani populistički, u nedostatku vjerodostojnog kanala za komunikaciju s javnošću, silom prilika okrenuli društvenim mrežama. Budući da se u eter i retke tradicionalnih medija teško može dospjeti bez atraktivnih i zanimljivih nastupa, odnosno klikabilnih izjava, za očekivati je da populistički političar treba u najmanju ruku biti retorički vješt kako bi mu to pošlo za rukom. Nadalje, političar, osim retoričkih sposobnosti mora imati sposobnost privlačenja pažnje pa upravo u tome možemo tražiti odgovor na pitanje zašto se često populističke lidere naziva karizmatičnima. „Kako bi privukli pažnju medija, populistički akteri moraju biti donekle ekstravagantni u ponašanju, stilu i porukama“ (Mazzoleni, 2003: 6–7, citirano prema: Plenković i Balabanić, 2022: 182). S tim se, u jednom dijelu, slaže i Predrag Haramija koji, analizirajući populizam kao metodu političke komunikacije u svjetlu procesa brendiranja na prvo mjesto stavlja prepoznatljivost u kojem je cilj privući pozornost što većeg broja ljudi (najčešće medijski atraktivnim izjavama i postupcima“ (2022: 229) pa zato Plenković i Balabanić zaključuju kako su mediji moćno mobilizacijsko oruđe populista (2022: 178). U javnosti se često ne radi distinkcija između dobre retorike, demagogije, a da ne govorimo dijalektike pa nas ne treba iznenaditi što pojedini autori flagrantno izjednačavaju populizam s političkom demagogijom (Globačnik, 2022: 398) što se na razini političkog obračuna može vidjeti na dnevnoj razini. Kako bi dobili naklonost medija, takozvani populistički ne smiju igrati na kartu podržavanja *statusa quo ante*. Time bi i sami upali u percepcijsku zamku da su i sami predstavnici establišmenta te da ne postoji nikakva razlika između njih i tog istog establišmenta.

3.4.2. Radikalizacija komunikacije populističkih aktera na novim medijima

Stoga, prirodom stvari, ti akteri moraju u početku, kako bi doprli do širih slojeva društva, kontrirati postojećem stanju inzistirajući na tome kako je on loš, koruptivan i u suprotnosti s interesima većine. Ti akteri moraju kreirati percepciju izvanrednog stanja koje izaziva strah. Tiedens i Linton (2001, citirano prema: Isbell i sur., 2006: 75) smatraju da neizvjesnost povezana sa strahom i anksioznošću vodi do povećanog sustavnog procesuiranja više nego

osjećaji koji su vezani s većom izvjesnošću. „Dobra raspoloženja često su povezana s pojačanim oslanjanjem na apstraktnu općenitu informaciju, dok su loša povezana s pojačanim oslanjanjem na specifičnu i detaljnu informaciju“ (Isbell i sur. 2006: 82) što potpuno mijenja sliku o tome da su populistički akteri, koji izazivaju negativne emocije, na retoričkoj razini opasnost za demokraciju jer suvremena istraživanja pokazuju upravo suprotno. Ako je istina da se ljutiti birači uzdaju u ekspertizu i kredibilitet (isto, 74–75), a da se anksiozni birači usredotočuju na detaljnu analizu, onda je vrlo vjerojatno da opasnost za demokraciju moramo potražiti na nekome drugome mjestu, a to bi mjesto, možda bilo primjerice u potpunoj političkoj nepismenosti jednoga dijela birača jer kada se empirijski dokaže da „fizičke karakteristike i osobnost kandidata sigurno igraju neku ulogu, možda i ključnu, za mnoge birače“ (Ottati, 1990, citirano prema: Redlawsk i Lau, 2006: 205), a ti su birači, kako autori tvrde mahom slabije obrazovani birači s manje političkoga znanja, a budući da populistu u pravilu ne vladaju, a oni koje se naziva populistima koji su na vlasti, kao što smo vidjeli – to nisu, moramo odbaciti i tezu Roberta Kolobara da populistu igraju na slabost ljudske psihe, izazivajući strahove od nekoga ili nečega (2022: 143) pa na temelju toga ostvaruju neke zavidne rezultate kod birača. Tu dolazimo do sljedećeg problema. Vidjeli smo da takozvane populiste biraju bolje obrazovani građani pa se s pravom možemo poslužiti sljedećom retoričkom smicalicom: Ako bolje obrazovani birači koji su bolje upućeni u političke procese glasaju za populiste, ne glasaju li onda slabije obrazovani birači za *mainstream* stranke, odnosno, je li, zapravo, *mainstream* populizam? Ipak, neosporno je da „političari i politički događaji često kod građana izazivaju snažnu emocionalnu reakciju“ (Isbell i sur., 2006: 57).

3.4.3. Informacijska revolucija i bijes javnosti

Sve nas ovo dovodi do posljednjeg teorijskog potpoglavlja ovoga rada koji će se usredotočiti na promjenu strukture masovne komunikacije, odnosno sve veći prijelaz s vertikalnog na horizontalno političko komuniciranje, a što je dovelo do informacijske revolucije čija je glavna značajka pad povjerenja u tradicionalne institucije, koje su svojom elitnošću i aurom prestiža sve donedavno kreirale kakav-takav stabilan društveno-politički kontekst. Spomenuli smo ranije kako možemo govoriti o strani ponude populizma koju u pravilu čine politički akteri ili stranke i strani potražnje populizma koju predstavljaju birači, ili, kako se obično smatra u literaturi o populizmu – narod. Potrebno je, dakle, vidjeti tko je taj narod koji je postao akterom informacijske revolucije. U ovom ćemo se poglavlju dominantno osloniti na

knjigu *The revolt of the public and the crisis of authority in the new millenium* Martina Gurrija, a koja nudi sustavan i promišljen uvid u spomenute procese. Do pojave interneta informacije su se plasirale kontrolirano i vertikalno. Svaki pokušaj curenja alternativne informacije bio je gotovo nemoguć. Elita se od tih informacija danas brani proglašavajući ih lažnima iz čega proizlazi da je alternativna informacija koja je danas svedostupna postala prijetnja uspostavljenom poretku pa za posljedicu imamo okretanje javnosti protiv onih koji su bili (u velikoj mjeri još uvijek jesu) glavni nositelji informacija, a samim time predstavljali su neporecivi autoritet. Nije tajna da se sve veći broj građana informira dominantno preko društvenih mreža, a čije informacije u pravilu nisu prošle kroz urednički filter pa su često i neprovjerene iz više izvora, ne implicirajući pritom da su informacije koje odašilju tradicionalni mediji uvijek i u svugdje provjerene, no neosporno je da vlada percepcija da je još uvijek tako. Budući da je takozvanim populistima, osim u okolnostima njihova nastanka i za potrebe njihova difamiranja, prostor tradicionalnih medija u velikoj mjeri zatvoren, oni se okreću horizontalnoj i izravnoj komunikaciji sa svojim biračima na društvenim mrežama pa iz toga može proizaći percepcijska bliskost, odnosno poistovjećivanje populista s narodom. Nadalje, vrijedno je spomena da je informacija, za razliku od prije – previše, stoga je došlo i do pada njezine vrijednosti, jer oskudica je ono što nečemu dodaje vrijednost pa stoga Gurri ispravno zapaža da „što se količina informacija dostupna javnosti povećava, pada njen autoritet“ (2018: 16), a kako je izgubljen monopol na informaciju, izgubljeno je i naše povjerenje u nju (isto: 20). Taj pad povjerenja ne tiče se samo činjenice da se dotaklo u njezinu ekskluzivnost, već je on i posljedica toga što je velika većina informacija koja i dalje putuje vertikalno – provjerljiva. Zainteresiranoj javnosti, često i krajnje skeptičnoj, pogotovo ako se uzme u obzir nerijetka pristranost, u prvom redu srednjostrujaških medija pa onda onih koji imaju nešto manji doseg, pojavom interneta, a posebice društvenih mreža, ponudila se prilika da sama provjeri točnost neke informacije, što se pokazalo kao vjerojatno najpogubnijim faktorom koji je utjecao na pad povjerenja spram tradicionalnih medija, jer, iskustvo nas je podučilo, nisu sve informacije koje dostavljaju tradicionalni mediji – točne pa Gurri inzistira na tome da je „toksična razina nepovjerenja zarazila [je] demokratske politike“ (2018: 110).

Međutim, fenomen ne staje na tome. Javnost po prvi put prelazi put od konzumenta do kreatora informacija no, to njihov utjecaj na javno mnijenje je uvelike ograničen s obzirom na politički kontekst u kojem djeluju. U režimima poput iranskog ili sjevernokorejskog (Gurri, 2018) mogućnost slobodne diseminacije informacija u digitalnom prostoru uvelike je, da ne kažemo, potpuno nadgledana, što nas navodi na zaključak da je slobodan protok informacija u

digitalnom svijetu u kojem su kreatori tih informacija sami građani, moguć isključivo u demokratskim društvima. U demokraciji građani odabiru informacije, za razliku od autokracije u kojima ne postoji takav izbor. Pristajanje uz alternativnu informacije najdemokratičniji je oblik demokracije. Naposljetku, narod u demokracijama, bez obzira na sve možebitne prepreke, ne može biti informacijski homogen. Međutim, i ta aura demokracije kao slobodnog, u ovome slučaju – informacijskog sustava, postaje sve više mrtvim slovom na papiru. Tako se u demokracijama pojavljuju akteri koje se naziva *fact checkerima* koji, svojim monopolističkim položajem na dijelu najpopularnijih društvenih mreža, zapravo određuju koja je to informacija lažna, a koja nije. S obzirom na to da i oni, kao i tradicionalni mediji, pogriješe, hotimice ili nehotice, ne treba čuditi što se dio javnosti osjeća cenzuriranim i što se kod te iste javnosti budi otpor spram tih istih aktera pa ti isti akteri postaju legitimna meta kritike populista koji smatraju da *fact checker* nisu nepristrani kao što se predstavljaju, odnosno da slijede dnevni red koji, kako smo opisali u prethodnim poglavljima, odgovara onome establišmentskome što ne čudi jer „elite koje kontroliraju institucije nikad nisu vjerovale javnosti“ (Gurri, 2018: 109).

Postoji konsenzus oko toga, kazali smo, da se takozvani populisti okreću izravnoj komunikaciji s biračima na društvenim mrežama no postavlja se pitanje mogu li ti isti akteri, budući da im se često imputira nedemokratičnost (što je u ovome kontekstu paradoks) isto kao što se društvenim mrežama pripisuje sve veća moć utjecaja na javno mnijenje, isključivo komunikacijom na tim društvenim mrežama dohvatiti vlast, što je krajnji politički cilj svakog aktera koji stupa u političku borbu. Društvene veze preko društvenih mreža, smatra Gurri (2018) mnogo su slabije od stvarnih pa bi se moglo kazati kako glasna manjina, stječe se takav dojam, mnogo galami, premda izborni rezultati, barem u hrvatskome kontekstu, pokazuju drukčije, odnosno „informacija je mekana i apstraktna. To perpetuirano obostrano nepovjerenje između elita, na čelu s političarima i medijima s jedne strane i javnosti s druge strane dovodi do, kad je riječ o ovim potonjima, negacije samog poretka, a „sama negacija je ništa i ne vodi nigdje“ (Gurri, 2018: 125). Ta ista bijesna javnost, među kojoj, dakako, ima i ekstrema nije ta koja nudi rješenja što upućuje na to da nije riječ o populistima jer „populizam je revolucionaran, a ne konzervativan, s obzirom na to da teži promjeni postojećeg“ (Kardum, 2021: 73). Ta je javnost, kako ističe Gurri, postala nihilistična. „Javnost oponira, ali ne predlaže, a sveprisutna negacija dovela je demokratski proces na rub nihilizma“ (2018: 249–250), odnosno *Non satis est reprehendisse peccatum si non doceas recti viam* pa je tako „svaki stručnjak okružen [je] hordom amatera željnih da se okome na svaku pogrešku i da ismiju svako neuspješno predviđanje ili politiku“ (isto, 249). Sveprisutna poplava informacija, od kojih mnoge imaju za

cilj pojednostavniti opće svjetske društveno-političke trendove, pritom izbjegavajući bilo kakav kritički osvrt, nerijetko odvođe sumnjičavu javnost u teorije zavjere kojima se makro-slika nekog fenomena pokušava objasniti neoliberalnom zavjerom elita. „Križa autoriteta posljedica je bolno vidljivog raskoraka između institucija koje se predstavljaju kompetentnima i njihove stvarne izvedbe. Taj je raskorak postojao oduvijek, samo što je sada javnost njega jednim dijelom svjesna. U globalnoj informacijskog sferi svaka se greška snimi, reproducira, multiplicira i širi. Vlade i institucije, ako nemaju medije, nemaju persuazivnu moć kao što su imale prije“ (Gurri, 2018: 160). Nepovjerenje spram elitnih institucija ne dotiče samo medijsku i političku sferu već i znanstvenu. Struktura znanosti, prije svega, struktura njezina financiranja, odmakla se od državno-hijerarjijskom prema korporativno-privatnome u čemu se reflektiraju brojni interesi određenih interesnih skupina koje, primjerice, financiraju određena znanstvena istraživanja. Tako se nešto poput znanosti, što je imalo predznak rada za opće dobro, sada se percepcijski pretvorilo kod dijela javnosti u rad za dobro kapitala. Naravno da ne treba ići u ekstreme, no slučajevi kao što su 'Climagate' (Gurri, 2018) i postupak nabave cjepiva protiv koronavirusa, upućuju na te trendove pa nas ne treba iznenaditi što je „javnost izgubila povjerenje u one na koje se oslanjala da im prikažu smisao svijeta – novinare, znanstvenike i stručnjake“ (Gurri, 2018: 197).

Dio takve javnosti više ne vjeruje ničemu što dolazi odozgo i sklonija je prihvatiti neautoriziranu informaciju diseminiranu na društvenim mrežama ili onu koju joj je 'servirao' neki politički autsajder. Te autsajdere, koji ne pripadaju establišmentu, mediji i ostale elite sklone su označiti populistima, premda je to, kao što smo vidjeli, konceptijski površno i nedosljedno. Takva javnost sklona je ekstremu i ideji potpune revolucije, ne imajući pred sobom cilj borbe osim rušenja postojećeg u kojem se ne snalaze iz ovog ili onog razloga. „Proponentima radikalnih promjena smrt revolucije predstavila je metak u glavu. Izgubili su stratešku viziju, postali dezorijentirani, slijepi na širu sliku“ (Gurri, 2018), a dio te javnosti, okupljen u pokrete kao što su španjolski *Indignadosi* ili američki OWS opiru se svakoj vrsti percipirane moći što za posljedicu imalo masovna okupljanja u kojima nije artikuliran ni jedan zahtjev, budući da je njihov program bio ništa drugo nego izraz nezadovoljstva (Gurri, 2018: 123). Isti autor ističe da je riječ o nepolitičnim pojedincima okupljenima u masu, a ta nam činjenica može biti smjerokaz u otkrivanju morskog nam populista. Jer, ako je populist radikalni desničar ili ksenofob, on ima politički stav, za razliku od neartikulirane gomile sklone poricanju i teorijama zavjera što predstavlja antipolitiku.

4. Populizam u političkoj komunikaciji: analiza sadržaja političke komunikacije pojedinih političkih aktera – empirijsko istraživanje

4.1. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Dva temeljna istraživačka cilja ovoga rada jesu utvrditi postoji li, s obzirom na definicijske okvire koje smo zadali u teorijskome dijelu rada, populizam u Hrvatskoj te, u slučaju da istraživanje to potvrdi, pokušat ćemo utvrditi o kojim je to političkim akterima i strankama riječ. Treći i četvrti cilj istraživanja bit će utvrditi tipične sadržaje političke komunikacije lijevih, odnosno desnih populista, dok će peti cilj istraživanja biti istražiti sličnosti i razlike između lijevog i desnog populizma u Hrvatskoj.

Ukoliko utvrdimo da u Hrvatskoj postoji politički populizam, odnosno utvrdimo li o kojim je to političkim strankama i političarima riječ, utoliko ćemo testirati sljedeće hipoteze.

H1: Teme hrvatskih populističkih stranaka i političara podudaraju se s temama, programima i retorikom europskih populističkih stranaka i političara

H2: U sadržaju populističke političke komunikacije hrvatskih populista prisutan je zahtjev za „vraćanje vlasti narodu“.

H3: U sadržaju političke komunikacije desnih i lijevih populista vodeće političke stranke u Hrvatskoj tretiraju se kao ispostave globalnih centara moći.

4.2. Metoda istraživanja i analitička matrica

Metoda koja je korištena u realizaciji ovih dvaju istraživačkih ciljeva bila je kvantitativna analiza sadržaja. Populizam smo u istraživanju operacionalizirali na dvije razine, kao političku ideologiju i kao političko-komunikacijski stil. Grbeša i Šalaj u svojoj knjizi *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj* predlažu matricu koju uključuje tri dimenzije: pozivanje na narod, antielitizam i prisutnost „opasnih drugih“. Autori ključnima navode prve dvije dimenzije, dok treću ne smatraju nužnom da bi se neki diskurs označio populističkim. Kao što se vidjelo i u samome istraživanju, dimenzija antielitizma je metodološki suviše neprecizna te smatramo da je za istraživanje populizma analiza prisutnosti „opasnih drugih“ mnogo važnija, budući da se ta dimenzija mnogo više podudara s ostalim obilježjima populizma

nego što je to slučaj s antielitizmom, pogotovo kad je riječ o političkom antielitizmu, što je potvrđeno i u teorijskome dijelu rada.

U okviru prve dimenzije bilježili smo svako spominjanje naroda kao jedinstvenog kolektiva. Kao što smo istaknuli u teorijskom dijelu rada, pod „narodom“ podrazumijevamo birače, javnost, građane, itd. Budući da je koncept naroda podrazumijeva širu društvenu zajednicu koja obuhvaća sve slojeve društva, iz ovoga smo istraživanja izostavili regionalne stranke kao što su IDS i HDSSB te umirovljeničke stranke poput HSU-a i BUZ-a budući da se one obraćaju uskom i specifičnom biračkom tijelu. Ako je u istraživanju utvrđeno da političari, odnosno stranke spominju narod, trebalo je ispitati spominju li ga u pozitivnom, neutralnom ili negativnom smislu. S obzirom na to da smo kao jedinicu analize odabrali objavu na društvenoj mreži *Facebook* u vremenskom rasponu od 4 godine, svjesni smo činjenice da se narod spominjao rjeđe nego što bi to bio slučaj da smo kao jedinicu analize uzeli, primjerice, sučeljavanje u predizbornoj kampanji.

Unutar prve dimenzije, slijedeći Grbešin i Šalajev nacrt, dodali smo kategoriju koja se odnosi na korištenje sadržaja i jezika koji spadaju u privatnu sferu. „Taj je proces poznat kao 'privatizacija politike' (npr. Holtz-Bacha, 2004; Grbeša, 2010; Langer, 2012, citirano prema: Grbeša i Šalaj, 2018), a može se prakticirati na više načina, od korištenja neformalnog ili kolokvijalnog jezika koji na diskretniji način približava političare 'običnim ljudima'. Ova kategorija korisna je za otkrivanje elemenata kojima se populistički nastoje prikazati bliskima 'običnom čovjeku', ali i za otkrivanje elementa populističkog stila kod *mainstream* političara“ (Grbeša i Šalaj, 2018: 188). Posljednja kategorija unutar dimenzije pozivanja na narod odnosi se na korištenje praznih označitelja kao riječi, ideja ili fraza koje su apstraktne i kojima ljudi različitih ideologija pridaju značenja koja im odgovaraju (isto).

Drugom dimenziju, koja istražuje stavove političara prema političkim elitama ispitali smo tako što smo pokušali utvrditi kakav odnos (pozitivan, neutralan ili negativan) političari i političke stranke imaju prema političkim elitama, odnosno smatraju li se sami dijelom političkih elita, točnije političkih profesionalaca. Konceptijska možebitna problematičnost ove dimenzije očitava se u tome što političke elite predstavlja ne samo izvršna, već i zakonodavna vlast koja se, pak, dijeli na parlamentarnu većinu i parlamentarnu manjinu. Drugim riječima, osim vlasti, i oporba predstavlja političku elitu. Nadalje, budući da parlamentarne stranke koje nisu dio vladajuće većine po zakonu svoje dužnosti predstavljaju korektiv vlasti time što, osim predlaganja novih zakonskih rješenja, podrazumijeva i neprestanu kritiku vladajuće političke elite, a svako kritiziranje političke elite, bez obzira na to koliko destruktivno ili konstruktivno

bilo, ulazi u ovu kategoriju što može dovesti do pogrešnog zaključka da su svi kritičari vlasti populistički. Također, budući da i parlamentarna oporba dio političkih elita, svaka kritika koja je usmjerena prema njoj od strane vlasti, izravno potpada pod ovu kategoriju. Osim Vlade i Sabora, hrvatska politička elita utjelovljena je i u simboličkoj ulozi predsjednika države. Budući da hrvatski politički sustav ne omogućuje predsjedniku velike izvršne ovlasti, njegova je uloga mahom svedena na protokolarnost, no zbog činjenice da je na izborima biran izravno, njegov je legitimitet i njegova simbolična moć tolika da ga nismo mogli izostaviti iz ovoga istraživanja, bez obzira na to bio on subjekt ili objekt kritike. S obzirom na specifičnost hrvatskih političkih gibanja od početka 2020., kad je Zoran Milanović postao predsjednikom države, rezultate istraživanja ove kategorije, u kontekstu HDZ-ovog i Milanovićevog antielitizma uzeli smo s dozom opreza, budući da su i Predsjednik i Vlada dio elite, a retorika im je, kad je usmjerena prema onome drugome, antielitistička. Stoga smo ovu dimenziju više tretirali kao pomoćnu, a njene smo rezultate analizirali s krajnjim oprezom.

Posljednja, treća dimenzija istražuje prisutnost referenci o „opasnim drugima“ u kojoj smo također podastrijeli tko su, prema analiziranim strankama i političarima, ti „opasni drugi“. Dakle, populizam smo analizirali s jedne strane kao ideologiju, i s druge strane kao političko-komunikacijski stil.

4.3. Uzorak

Istraživanje je obuhvatilo 550 objava na društvenoj mreži *Facebook* najistaknutijih hrvatskih političara i stranaka u razdoblju od 2019. do kolovoza 2023. Analiziralo se 19 političara i stranaka, a koje se odabiralo po sljedećim kriterijima. Prvi je taj da su političar ili stranka zastupljeni u trenutnom, Desetom sazivu Hrvatskoga sabora. Kao što smo ranije istaknuli, iz istraživanja su izostavljene regionalne i nišne stranke, tako da istraživanje nije obuhvatilo parlamentarne stranke IDS i HSU. Drugi ključ u odabiru aktera za ovo istraživanje bio rejting stranaka i političara prema posljednjim istraživanjima javnoga mnijenja (danas.hr; dnevnik.hr) Stranke i političari koji uživaju više od 1 posto podrške birača na nacionalnoj razini, čak i ako nemaju ni jednog zastupnika u Hrvatskome saboru, obuhvaćene su ovim istraživanjem, kao što je slučaj s novonastalom strankom AP – Akcija za promjene. Također, ako je političar ušao u Sabor na listi jedne od analiziranih stranaka nakon čega je iz nje izašao, kao što je slučaj s Ružicom Vukovac, Milanom Vrkljanom ili Antom Prkačinom, kao pojedinac bio je izuzet iz istraživanja, osim ako po posljednjim istraživanjima javnoga mnijenja nije

uživao podršku birača od barem 1 posto. Iznimku u ovome istraživanju predstavlja Karolina Vidović Krišto, koja je, nakon izlaska iz Domovinskog pokreta, nastavila djelovanje u Hrvatskome saboru kao nezavisna zastupnica, nakon čega je osnovala stranku OiP (Odlučnost i pravednost) te prema posljednjim istraživanjima javnoga mnijenja uživala potporu birača koja se kreće oko 1 posto.

Treći je ključ, bez obzira na rejting stranaka ili političara, bio njihova zastupljenost u Europskome parlamentu. Zbog toga smo u ovo istraživanje uključili i nezavisnog zastupnika u Europskome parlamentu Mislava Kolakušića te Ivana Vilibora Sinčića, odnosno njegovu stranku Ključ Hrvatske (nekadašnji Živi zid).

Stranke i pojedinci koji su obuhvaćeni u ovome istraživanju su: HSS, HSLŠ, HNS, Fokus, GLAS, HDZ, SDP, Most, Domovinski pokret, Centar, Radnička Fronta, Možemo!, Socijaldemokrati, Hrvatski suverenisti, Mislav Kolakušić, Karolina Vidović Krišto, Ivan Vilibor Sinčić, AP – Akcija za promjene te Zoran Milanović.

Jedinica analize u ovome istraživanju jest objava na društvenoj mreži *Facebook*. Ukupno se po političaru i stranci analiziralo 30 objava u vremenskome razdoblju od svibnja 2019. do kolovoza 2023. Jedina stranka za koju nismo mogli ispoštovati zadani uzorak bila je novonastala AP – Akcija za promjene koja je osnovana u svibnju 2023., stoga smo analizirali dostupni uzorak od 10 objava. U većini slučajeva odabirala se jedna objava mjesečno i to ona posljednja. Dakle, najčešće je riječ o, primjerice 28. veljače, 30. studenoga, itd. Također, izbjegavali smo analizu objava koje se tiču komemorativnih događaja, obljetnica, uspostava novih stranačkih ogranaka kao i čestitki važnih blagdana ili sportskih uspjeha. Nadalje, izbjegavali smo objave koje su sadržavale samo videozapis. Uzimali smo u obzir one objave koje su sadržavale videozapis, ali koji je bio popraćen tekstem. Zbog brojnih kriterija koje smo uzimali u obzir, uzorak koji smo odabrali za ovaj dio istraživanja jest neprobabilistički namjerni uzorak.

Neke od analiziranih stranaka kao što su Radnička fronta, HSS, GLAS, Ključ Hrvatske, AP pa donekle i HNS, imaju visoku razinu personaliziranosti, što znači da su u javnosti percipirane kroz svoga lidera pa će i dobar dio analiziranih službenih objava navedenih stranaka biti objava tog lidera. U kontekstu Radničke fronte to će biti Katarina Peović, kod HSS-a to je Krešo Beljak, GLAS – Anka Mrak Taritaš, Ključ Hrvatske – Ivan Vilibor Sinčić, kod AP-a to će biti Marko Jelić, a kod HSLŠ-a Dario Hrebak. Nadalje, specifičnost nekih stranaka kao što je primjerice Možemo!, koji, s jedne strane obnaša vlast u glavnome gradu, dok je na državnoj

razini u oporbi, uvjetovat će sadržaj, a samim time rezultate analiziranog diskursa. Tako ćemo naići na jedan, elitistički obilježen tip objava kada je riječ o rezultatima upravljanja Zagreb, dok će u Saboru, gdje je Možemo! opozicija, biti antielitistički. Obrnuta je situacija primjerice s HSLS-om koji je na parlamentarnoj razini dio parlamentarne većine, dok je u Zagrebu u oporbi. Slično je i sa strankama Most, Fokus i Domovinski pokret koje u određenim lokalnim sredinama obnašaju vlast, ali su na državnoj razini u oporbi. Nadalje, držimo važnim istaknuti da bez obzira na razinu populizma koji proizlazi iz ovoga istraživanja, a koji se može atribuirati nekoj stranci, to ne znači da te stranke u svojim redovima nemaju pojedince čije bi objave, da su zasebno analizirane, zasigurno sugerirale na izraženija ili manje izražena obilježja populizma nego što je to slučaj kod njihovih matičnih stranaka.

4.4. Rezultati istraživanja

Prvi cilj istraživanja bio je utvrditi postoji li politički populizam u Hrvatskoj. Na njega se izravno nadovezao i drugi istraživački cilj kojim se trebalo utvrditi o kojim je političkim akterima riječ. To smo ispitali analizirajući referiranje političkih aktera na narod. Pretpostavka je ta da što se akter učestalije referira na narod, što je jedna od stožernih karakteristika populističkog diskursa, da mu tim više možemo atribuirati populistički karakter. Unutar analiziranog korpusa, nakon što smo ispitali referirali se politički akter na narod, analizirali smo referira li se na njega pozitivno, neutralno ili negativno. Veći postotak pozitivnog referiranja na narod upućuje na veću prisutnost populizma kod političkog aktera. U sljedećoj je tablici prikazana distribucija pozitivnog, odnosno neutralnog i negativnog referiranja na narod hrvatskih političkih aktera.

Tablica 1. Referiranje na narod hrvatskih političkih aktera

Političke stranke i političari	Ukupan broj objava	Spominjanje naroda			
		Ukupno (f / % od ukupnog broja objava)	Pozitivno (f / % od ukupnog broja objava)	Neutralno (f / % od ukupnog broja objava)	Negativno (f / % od ukupnog broja objava)
Karolina Vidović Krišto	30	26 (86 %)	26 (86 %)	0	0
HNS	30	6 (20 %)	2 (7 %)	4 (13 %)	0
Radnička fronta	30	17 (57 %)	16 (53 %)	1 (3 %)	0
HSS	30	10 (33 %)	6 (20 %)	1 (3 %)	3 (10 %)
Hrvatski suverenisti	30	5 (17 %)	3 (10 %)	2 (7 %)	0
Ključ Hrvatske	30	19 (63 %)	11 (37 %)	4 (13 %)	4 (13 %)
AP – Akcija za promjene	10	2 (20 %)	2 (20 %)	0	0
Socijaldemokrati	30	3 (10 %)	1 (3 %)	2 (7 %)	0
GLAS	30	3 (10 %)	2 (7 %)	1 (3 %)	0
Centar	30	4 (13 %)	1 (3 %)	3 (10 %)	0
HSLŠ	30	2 (7 %)	0	1 (3 %)	1 (3 %)
Fokus	30	1 (3 %)	1 (3 %)	0	0
Možemo!	30	5 (17 %)	5 (17 %)	0	0
SDP	30	8 (27 %)	8 (27 %)	0	0
HDZ	30	6 (20 %)	6 (20 %)	0	0
Zoran Milanović	30	12 (40 %)	7 (23 %)	5 (17 %)	0
Most	30	15 (50 %)	12 (40 %)	3 (10 %)	0
Domovinski pokret	30	16 (53 %)	16 (53 %)	0	0
Mislav Kolakušić	30	19 (63 %)	18 (60 %)	1 (3 %)	0
Ukupno	550	179 (33 %)	144 (26 %)	28 (5 %)	8 (1 %)

Izvor: istraživanje autora

Spominjanje naroda zabilježeno je u ukupno 179 objava, odnosno njih 33 posto. Od toga je narod u 144 objave spomenut u pozitivnom kontekstu (26 posto od ukupnih objava), u neutralnom 28 puta (5 posto), a zabilježeno je 8 negativnih referiranja na narod, što bi iznosilo nešto više od 1 posto od ukupnih objava. Pozitivno referiranje na narod najviše je uočljivo kod zastupnice Karoline Vidović Krišto iz stranke OiP, preciznije, ona se pozitivno referira narod u 86 posto svojih objava. Visok postotak referiranja na narod vidljiv je i kod stranke Ključ Hrvatske. Oni su narod spomenuli u 63 posto svojih objava, s tim da se u 13 posto negativno referiraju na narod kojemu se upućuje kritika zbog njegovih biračkih preferencija u posljednjih 30 godina. U jednakoj mjeri na narod se referira i eurozastupnik Mislav Kolakušić, s tim da je njegovo pozitivno referiranje više nego što je to kod Ključa Hrvatske, točnije 60 posto. Natpolovično referiranje na narod prisutno je i u objavama Radničke fronte koja se u 57 posto svojih objava poziva na narod, odnosno u 54 posto slučajeva se prema njemu referira pozitivno. Valja istaknuti i specifičnost Radničke fronte, a koja se sastoji u tome da ona pod narodom nerijetko podrazumijeva radnike. Ako se uzmu u obzir njihovi zakonski prijedlozi i njihova parlamentarna aktivnost u protekle tri godine, možemo zaključiti, bez obzira na povremeno nišno djelovanje, da je riječ o nacionalnoj stranci, pogotovo jer se obraća cjelokupnom radno-aktivnom stanovništvu. Domovinski pokret također u više od pola svojih objava spominje narod, i to u pozitivnom kontekstu, bez iznimke. Riječ je o 53 posto. Stranka čije je spominjanje naroda gotovo natpolovično jest Most. Kod njih smo zamijetili da se u 50 posto svojih objava referiraju na narod, odnosno u 40 posto od ukupnih objava na njega se referiraju pozitivno.

Prvi cilj istraživanja utvrdili smo, osim analizom referiranja na narod hrvatskih političkih aktera, i ispitivanjem učestalosti spominjanja političkih elita. Pretpostavka je ta da što političar više spominje političke elite, pogotovo u negativnom kontekstu, ne smatrajući eksplicitno sebe njihovim dijelom, da je njegova razina populizma viša. U tablici su distribuirani podaci koji se odnose na spominjanje političkih elita u pozitivnom, neutralnom i negativnom kontekstu.

Tablica 2. Prisutnost „opasnih drugih“ u retorici hrvatskih političkih aktera

Političke stranke i političari	Ukupan broj objava	Spominjanje političkih elita			
		Ukupno (f / % od ukupnog broja objava)	Pozitivno (f / % od ukupnog broja objava)	Neutralno (f / % od ukupnog broja objava)	Negativno (f / % od ukupnog broja objava)
Karolina Vidović Krišto	30	30 (100 %)	0	0	30 (100 %)
HNS	30	0	0	0	0
Radnička fronta	30	22 (73 %)	1 (3 %)	1 (3 %)	20 (67 %)
HSS	30	18 (60 %)	0	2 (7 %)	16 (53 %)
Hrvatski suverenisti	30	16 (53 %)	0	2 (7 %)	14 (47 %)
Ključ Hrvatske	30	21 (70 %)	0	0	21 (70 %)
AP – Akcija za promjene	10	3 (30 %)	0	0	3 (30 %)
Socijaldemokrati	30	16 (53 %)	0	4 (13 %)	12 (40 %)
GLAS	30	22 (73 %)	0	2 (7 %)	20 (67 %)
Centar	30	16 (53 %)	0	0	16 (53 %)
HSLŠ	30	11 (37 %)	1 (3 %)	0	10 (33 %)
Fokus	30	16 (53 %)	0	2 (7 %)	14 (47 %)
Možemo!	30	19 (63 %)	0	1 (3 %)	18 (60 %)
SDP	30	18 (60 %)	0	0	18 (60 %)
HDZ	30	22 (73 %)	1 (3 %)	9 (30 %)	12 (40 %)
Zoran Milanović	30	25 (83 %)	1 (3 %)	0	24 (80 %)
Most	30	15 (50 %)	0	0	15 (50 %)
Domovinski pokret	30	22 (73 %)	0	0	22 (73 %)
Mislav Kolakušić	30	28 (93 %)	0	0	28 (93 %)
Ukupno	550	340 (62 %)	4 (1 %)	23 (4 %)	313 (57 %)

Izvor: istraživanje autora

Spominjanje političkih elita zabilježeno je u ukupno 340 od 550 analiziranih objava što predstavlja 62 posto. Političke elite spominju se u negativnom kontekstu 313 puta, odnosno 57 posto, dok se pozitivno referiranje na njih nalazi u 23 objave, odnosno 4 posto, dok se u pozitivnom kontekstu spominju 4 puta, što predstavlja nešto manje od 1 posto ukupnih objava. Stopostotno negativno referiranje na političke elite nailazimo kod saborske zastupnice Karoline

Vidović Krišto (OiP), a na elite se referirala također u svakoj svojoj objavi. Iza nje po broju spominjanja političkih elita nalazi se Mislav Kolakušić koji se u 93 posto svojih objava referira na elite i to svaki put negativno. Visok udio objava u kojima se referira na elite nailazimo i kod predsjednika Zorana Milanovića koji ih spominje u 83 posto slučajeva, a negativno ih označava u 80 posto objava. Nakon njih slijede Domovinski pokret, Radnička fronta, GLAS i HDZ sa 73 posto referiranja na elite, s tim da se GLAS i Radnička Fronta u 67 posto slučajeva negativno referiraju na elite, dok kod HDZ to nalazimo u 40 posto slučajeva, od kojih je većina negativno referiranje na Zorana Milanovića. Domovinski pokret se u svakoj objavi u kojoj je spomenuo elitu negativno odnosi na njih. Istaknimo da je negativno referiranje spomenutih stranaka spram elita (izuzev HDZ-a) u pravilu kritika HDZ-a. Od stranaka koje referiraju na elite iznad ukupnog prosjeka od 62 posto još imamo i stranku Možemo! koja se u 63 posto slučajeva, a samo u jednoj od njihovih objava nije zabilježeno negativno referiranje na elite.

Utvrđivanje prvog i drugog istraživačkog cilja, osim ispitivanja u kojoj se mjeri politički akteri pozitivno referiraju na narod, odnosno u kolikoj se mjeri negativno referiraju na političke elite, nastavili smo analizom koja je imala za cilj utvrditi u kolikoj mjeri politički akteri spominju „opasne druge“, nakon čega smo utvrdili tko za njih predstavlja „opasne druge“. Prisutnost populizma kod političkih aktera raste shodno njihovom spominjanju „opasnih drugih“. U sljedećoj tablici distribuirani su podaci kojima je utvrđeno u kojem se postotku hrvatski politički akteri referiraju na „opasne druge“ te podaci koji pokazuju u kojim je to „opasnim drugim“ riječ.

Tablica 3. Prisutnost „opasnih drugih“ u retorici hrvatskih političkih aktera

Političke stranke i političari	Ukupan broj objava	Prisutnost „opasnih drugih“	Tko su „opasni drugi“?
Karolina Vidović Krišto	30	22 (73 %)	Dubiozne tvrtke, Korumpirani mediji, Novinari DORH, Izdajničke elite, Moćnici iz tame, Korporacije, HNB, Banke, <i>Mainstream</i> mediji, Uska skupina moćnika, Moćnici, Tajkuni, Anketari, Lihvarske agencije, Pravosudna elita, Medijska elita, HRT
HNS	30	2 (7 %)	Neodgovorni pojedinci, Prevaranti
Radnička fronta	30	26 (87 %)	Veliki sindikati, Korporacije, Digitalne platforme Klerikalni desničari, Trgovački lanci, Interesne grupe, Tržišna konkurencija, Krupni kapital, Banke, Klečavci, Menadžeri, Kapitalisti, Stranke banke, Telekom, Tajkuni, Kapitalistička klasa, Lažni branitelji, Poduzetnici, HDZ,

			Teoretičari zavjere, Nacionalizam, Naftne kompanije, Bruxelles, Washington, Ekonomska elita, Politička elita, Joe Biden, Vladimir Putin, Ustaše, Amerika, „domoljubi“
HSS	30	17 (57 %)	HDZ, Administracija, Mafija, Europska unija, Gazde EU i NATO-a, Privatni vlasnici benzinskih postaja Stranci, Američki i ruski imperijalizam, MOST Krupni kapital, Banke, Mediji, Pravosudni sustav
Hrvatski suverenisti	30	7 (23 %)	Pupovčeve „Novosti“, Ilegalni imigranti, EU birokrati EU <i>mainstream</i> , Srpska nacionalna manjina, Milorad Pupovac, sDSS
Ključ Hrvatske	30	25 (83 %)	HDZ, Kupljeni mediji, Farmaceutska mafija, HDZ-ovi birači, Mediji korporacija, Banke, Globalistički krugovi Bruxelles, Amerika, Otpadni lobiji, SDP, Uska grupa moćnika, Strani radnici, Europska unija, Oligarsi Globalističke i korporativne skupine, Rotschild, Bill Gates, Imigranti, Investitori, Petar Pripuz, MOST, Ruske banke, Američki fondovi, Kriminalci,
AP – Akcija za promjene	10	1 (10 %)	Klijentelizam
Socijaldemokrati	30	1 (3 %)	Klečavci
GLAS	30	7 (23 %)	Pavao Vujnovac, Inozemna radna snaga, Lovci u mutnom, HDZ, Ruska Federacija, Nikola Grmoja, Duh Milana Bandića, Crkva
Centar	30	8 (27 %)	HDZ, Andrej Plenković, Zoran Milanović, Mario Banožić
HSLŠ	30	7 (23 %)	Oporba, Zoran Milanović, Marin Miletić, Miro Bulj Populisti, Totalitarizam, MOST, Nikola Grmoja
Fokus	30	7 (23 %)	HDZ, Štetne politike HDZ-a, Krešimir Sever, Vilim Ribić, Andrej Plenković, Lažni liberali
Možemo!	30	15 (50 %)	HDZ, Most, Protivnici pobačaja, Klečavci, Teoretičari zavjera, Putinov režim, razni Škugori, Farmaceutske tvrtke, Naftne kompanije, Plinski kartel, Privatni investitori, Novi milijarderi, NATO
SDP	30	6 (20 %)	HDZ, Molitelji, Konzervativci, Andrej Plenković, Vladimir Putin
HDZ	30	8 (27 %)	Zoran Milanović, Oporba, Most, Ilegalne migracije
Zoran Milanović	30	22 (73 %)	HDZ, Andrej Plenković, Hanza media, DORH, Sarajevo, Index.hr, HRT, Milorad Pupovac, Sarajevski i beogradski mediji, Žarko Puhovski, Pravosudna klika
Most	30	8 (27 %)	Vučićeva Srbija, HDZ-ov pomladak, HDZ, Bošnjačke stranke, Strani lobiji
Domovinski pokret	30	24 (80 %)	HDZ, Krupni kapital, SNV, Pupovčeve „Novosti“, Tvrtka „Cuspis“, Most, George Soroš, Briselska administracija, Globalistička politika, Plaćeni mediji, Centri moći, Željko Komšić, Bakir Izetbegović, Možemo!, Euro, Turistička zajednica Grada Zagreba, Stožer civilne zaštite, HUBOL, Srbija, Udruge civilnog sektora, SDSS, Abolirani četnici, HRT
Mislav Kolakušić	30	30 (100 %)	HDZ, Europska unija, Farmaceutske tvrtke, Vojna industrija, Banke, Mediji, Leftardi, George Soroš, Klaus Schwab, Bill Gates, Korporacije, Hrvatski <i>mainstream</i> mediji, Faktograf, GONG, Interesne skupine, Nastrane ideologije, Kriminalci
Ukupno	550	243 (44 %)	

Izvor: istraživanje autora

Spominjanje „opasnih drugih“ zabilježena je u 243 od 550 analiziranih objava, što predstavlja 44 posto. Prisutnost „opasnih drugih“ u retorici aktera na hrvatskoj političkoj sceni zastupljen je kod onih političara kod kojih je naglašeno pozivanje na „narod“ i izraženi antielitizam. Među političarima prednjači Mislav Kolakušić kod kojeg su u svakoj od 30 analiziranih objava zastupljeni „opasni drugi“. Kolakušić kao „opasne druge“ najčešće percipira medijske elite, bile da je riječ o svjetskim medijima, bilo da je riječ o hrvatskim. Osim HDZ-a, koji većina aktera na hrvatskoj političkoj sceni smatra „opasnim drugim“, kod Kolakušića su prisutni George Soroš, Bill Gates i Gustav Schwab te velike industrije poput vojne i farmaceutske. Visoko i na ovoj ljestvici nalazi se Radnička fronta koja je u 87 posto analiziranih objava upozorila na „opasne druge“. Slično kao i kod Kolakušića, Radnička fronta vidi opasnost u korporacijama, kapitalu, globalističkim krugovima, medijima, naftnim divovima, s tim da, prema njima, prijetnja dolazi i iz nacionalizma, Ustaša i moliteljima na javnim gradskim površinama. Iza Radnička fronte, s 83 posto prisutnosti „opasnih drugih“ u objavama nalazi se Ključ Hrvatske. Opasnost, prema njima, dolazi iz sličnih krugova kao i kod prethodna dva spomenuta aktera. To su HDZ, mediji, korporacije, imigranti, kapital, ali i Rotschild, Most, SDP, otpadni lobiji, Europska unija, Bruxelles i Washington. Na 80 posto prisutnosti „opasnih drugih“ nailazimo kod Domovinskog pokreta. Osim već višestruko spomenutog Soroša, plaćenih medija, HDZ-a, MOST-a, globalista i Bruxellesa, kod njih nalazimo prisutnost straha od SDSS-a, Srbije, Pupovčevih „Novosti“, aboliranih četnika, ali i Turističke zajednice Grada Zagreba te HUBOL-a. Iznadprosječno spominjanje „opasnih drugih“ nalazimo i kod Zorana Milanovića i Karoline Vidović Krišto. U oba slučaja, riječ je o 73 posto slučajeva. Milanović, osim što opasnost vidi u HDZ-u, detektira je i u DORH-u, ali i hrvatskim mediji kao što su HRT, Index.hr i Hanza Media. Vidović Krišto „opasne druge“ vidi, kao većina aktera, u medijima, novinarima, korporacijama i bankama, s tim da spominje i moćnike iz tame, dubiozne tvrtke, usku skupinu moćnika i lažne ankete. Natprosječno visoku zastupljenost „opasnih drugih“ imamo još u objavama HSS-a (57 posto) i platforme Možemo! (50 posto). I jedni i drugi kao „opasne druge“ vide NATO, HDZ, Most, kapital i naftne kompanije, s tim da kod Možemo! opasnost dolazi i od protivnika pobačaja, teoretičara zavjera i klečavaca.

Treći i četvrti istraživački cilj bio je utvrditi koji su tipični sadržaji političke komunikacije lijevih, odnosno desnih populista. To smo utvrdili analizirajući retoriku hrvatskih populističkih aktera stavljajući težište na učestalost njihova korištenja praznih označitelja,

odnosno učestalost strategije privatizacije, nakon čega smo analizirali o kojim je praznim označiteljima riječ, što je distribuirano u sljedećoj tablici. Razina populizma rasta proporcionalno uporabi praznih označitelja, odnosno strategije privatizacije. Također, valja kazati da smo se utvrđivanje navedenih ciljeva istraživanja koristili i rezultatima iz treće tablice.

Tablica 4. Strategija privatizacije i prisutnost praznih označitelja u retorici hrvatskih populističkih aktera

Političke stranke i političari	Ukupan broj objava	Strategije privatizacije (n / % od ukupnog broja intervjua)	Prisutnost praznih označitelja (n / % od ukupnog broja intervjua)	Koji prazni označitelji?
Karolina Vidović Krišto	30	14 (47 %)	28 (93 %)	Odgovornost, Korjenite promjene, Prava hrvatskih građanina, Nepravda, Snaga, Pravičnost, Ljudskost, Osjećaj za pravednost, Otvorene nepravde, Moral, Sposobnost, Društvena nepravda, Koruptivni i izdajnički kod, Nacionalni interesi, Opće dobro, Temeljit zaokret, Rad i poštenje, Odgovornost, Ispravno vrednovanje rada, Istina, Interes hrvatskih građana, Interes Hrvatske, Nada u bolje sutra, Grijeh protiv naroda, Društvo temeljeno na laži, Dobar ukus, Depresija, Pravedna i bogata Hrvatska Korjenite promjene Nada u bolje sutra
HNS	30	0	8 (27 %)	Stati na stranu dobra, Jasni ciljevi, Kompetencije i izvrsnost, Pravedno društvo, Zdrav razum, Moderno liberalno, Politika sa sadržajem, Moderna hrvatska sloboda
Radnička fronta	30	14 (47 %)	16 (53 %)	Klerofašizam, Solidarnost, Jednakost, Pravda, Progresivni sindikati, Društvena pravda, Emancipacija, Eksploatacija rada, Progresivna scena, Pohlepa, Legalizirana korupcija, Govor mržnje, Klin nacionalizma, Krićka javnost, Klasni rat, Stvarni suverenitet, Američka imperijalistička politika
HSS	30	9 (30 %)	13 (43 %)	Nepravda, Normalni izbori, Hrvatski interesi, Nova republika, Istina, Temelji suverenosti, Sluge i gospodari, Zajedništvo, Spas planeta, Nada, Biti svoj na svome
Hrvatski suverenisti	30	7 (23 %)	9 (30 %)	Normalna država, Etika i moral, Komunistički način razmišljanja, Gušenje demokracije, Protuhrvatska kaznena djela, Protunarodno zlo, Interesi RH, Jednouljne političke korektnosti, Hrvatske svetinje
Ključ Hrvatske	30	14 (47 %)	18 (60 %)	Promjene, Politička sloga, Fašizam, Ljudske i moralne vrijednosti, Napredak, Propaganda, Sloboda, Kolonijalizirana Hrvatska, Opstanak Hrvatske, Život dostojan čovjeka, Nova Hrvatska, Mržnja, Prava strana povijesti, Ugroza našeg identiteta, Život neovisan o korporacijama, Mali ljudi, Ključni nacionalni interesi, Prave promjene
AP – Akcija za promjene	10	0	7 (70 %)	Nositelji promjena, Poruke mržnje, Promjene, Načelo jednakosti, Poštenje i časne namjere, Zaštita nacionalnih interesa, Istina
Socijaldemokrati	30	8 (27 %)	7 (23 %)	Interesi Hrvatske, Moderno društvo, Jeftini politikanti, Dostojan život, Borba, Društvena nepravda
GLAS	30	8 (27 %)	8 (27 %)	Nestabilnosti u društvu, Krađa izbora, Protuustavni učinci, Temeljno ljudsko dostojanstvo, Nehumanost, Ljudske sudbine, Sloboda manjina, Sloboda, Civilizirani svijet

Centar	30	6 (20 %)	6 (20 %)	Moderna europska zemlja, Moderna Hrvatska, Civilizacijske vrijednosti, Glavni grad promjena, Vrijedno i etično u ovome društvu, Nada
HSLŠ	30	6 (20 %)	10 (33 %)	Pravedno mjesto, Glas razuma, Civilizacijsko pitanje, Diskreditiranje Hrvatske, Otvoreno društvo, Strateški važne stvari, Povrede ljudskih prava, Jeftini populizam, Orbanizacija Hrvatske, Tolerancija, Govor mržnje
Fokus	30	1 (3 %)	3 (10 %)	Bolje mjesto za život, Čast, Ekstremno lijevo
Možemo!	30	9 (30 %)	9 (30 %)	Istina, Promjena, Dostojanstvo ljudi, Ići naprijed, Rudnik promjena, Izljev mržnje, Orbanovština, Neoliberalizam, Kvalitetnija radna mjesta
SDP	30	1 (3 %)	7 (23 %)	Dostojanstvo, Optimizam, Interesi ove zemlje, Psihičko zlostavljanje žena, Hrvatska će prodisati, Puna ekonomska neovisnost, Nacionalni interesi, Dostojanstveni život
HDZ	30	6 (20 %)	11 (37 %)	Dostojanstvo branitelja, Prava strana povijesti, Stabilnost, Sigurnost, Socijalna kohezija, Duh socijalnog partnerstva, Odgovorna politika, Ugled Hrvatske, Sankcije su moralno pitanje, Strateški ciljevi, Moderni suverenizam, Govor mržnje
Zoran Milanović	30	27 (90 %)	6 (20 %)	Izdaja, Izdajnička politika, Blamaža Hrvatske, Nacionalni interesi, Govor mržnje
Most	30	5 (17 %)	8 (27 %)	Istina, Interesi RH, Uništavanje Hrvatske, Prvorazredni nacionalni interesi, Ekstremna ljevica, Novi i poštenu ljudi, Volja hrvatskoga naroda, Bolja i nova Hrvatska, Sloboda svakoga čovjeka
Domovinski pokret	30	8 (27 %)	20 (67 %)	Antihrvatski čin, Zdrava domovina, Mali čovjek, Promicanje vrijednosti Domovinskog rata, Hrvatski interesi, Ekonomski genocid, Jeftinija država, Domovinski stav, Nehrvatsko ponašanje, Manje zlo, Propadanje hrvatskoga naroda, Spas hrvatskoga naroda, Agenda protiv hrvatska naroda, Hrvatski suverenitet, Nacionalna bit, Interesi građana, Suvremeni kolonijalizam, Jedinstvena nacionalna volja, Stigmatizacija hrvatskih branitelja, Hrvatsko zajedništvo
Mislav Kolakušić	30	17 (57 %)	13 (43 %)	Uništavanje Hrvatske, Ukidanje slobodnog čovjeka, Mir, Normalni život, Moderna civilizacija, Povratak slobodi, Podčinjavanje građanina, Put uništenja, Temeljna prava, Novi nacizam, Suverenizam, Temeljne vrijednosti, Pravda, Moral, Solidarnost, Savjest
Ukupno	550	160 (29 %)	207 (38 %)	

Izvor: istraživanje autora

Strategija privatizacije, odnosno korištenje kolokvijalnog jezika uočena je u 160 objava, odnosno u 29 posto od ukupnog broja analiziranih objava. Taj je broj, odnosno postotak nešto

veći kad je riječ o korištenju praznih označitelja, riječi, fraza i sintagma koje su semantički višeslojne i kojima, po potrebi, svatko može upisati vlastito značenje. Od analiziranih 550 objava, u njih 207 zabilježeno je korištenje praznih označitelja što je 38 posto. Politički akteri koji učestalo koriste prazne označitelje u većoj su mjeri isti oni koji su se najviše pozivali na narod, koji su najčešće prozivali elite i u čijem su diskursu prisutni „opasni drugi“. Političarka koja se najviše koristi praznim označiteljima jest Karolina Vidović Krišto koja je u 93 posto slučajeva posegnula za takvom vrstom izraza. Slijedi AP – Akcija za promjene kod koje je u 70 posto objava primijećeno korištenje praznih označitelja. Važno je još jednom pripomenuti da je uzorak kod AP-a bio samo 10 objava, stoga je za očekivati da bi rezultat vjerojatno bio drukčiji da je uzorak bio kao kod ostalih kandidata. Slijede Domovinski pokret sa 67 posto, Ključ Hrvatske sa 60 posto te Radnička fronta s 53 posto. Iznadprosječno korištenje praznih označitelja uočeno je još kod Mislava Kolakušića i HSS-a, a u oba slučaja riječ je o 43 posto.

Strategija privatizacije, odnosno korištenje neformalnog i kolokvijalnog jezika najprisutnije je kod Zorana Milanovića koji se služi strategijom privatizacije u 90 posto slučajeva. Slijedi Mislav Kolakušić s 57 posto, dok treće mjesto s 47 posto dijele tri politička aktera – Karolina Vidović Krišto, Radnička fronta i Ključ Hrvatske. Iznadprosječna strategija privatizacije zabilježena je još kod dvije lijeve stranke – HSS-a i Možemo!. U oba slučaja riječ je o 30 posto.

Prvi i drugi istraživački cilj utvrdili smo analizom učestalosti objava u kojima politički akter sebe smatra političkim profesionalcem. Ako se akter smatra političkim profesionalcem, njegova je razina populizma manja, odnosno ako se akter ne smatra političkim profesionalcem, njegova je razina populizma veća. U sljedećoj su tablici distribuirani podaci koji pokazuju uolikoj mjeri, odnosno postotku sebe akteri smatraju političkim profesionalcima.

Tablica 5. Politički akter sebe smatra političkim profesionalcem

Političke stranke i političari	Ukupan broj objava	Objave u kojima se političar ili politička stranka sebe tretira kao političkog profesionalca, odnosno profesionalnu stranku (f / % od ukupnog broja objava)
Karolina Vidović Krišto	30	4 (13 %)

HNS	30	24 (80 %)
Radnička fronta	30	12 (40 %)
HSS	30	14 (47 %)
Hrvatski suverenisti	30	18 (60 %)
Ključ Hrvatske	30	5 (17 %)
AP – Akcija za promjene	10	10 (100 %)
Socijaldemokrati	30	25 (83 %)
GLAS	30	26 (87 %)
Centar	30	28 (93 %)
HSLŠ	30	29 (97 %)
Fokus	30	29 (97 %)
Možemo!	30	27 (90 %)
SDP	30	30 (100 %)
HDZ	30	30 (100 %)
Zoran Milanović	30	30 (100 %)
MOST	30	30 (100 %)
Domovinski pokret	30	30 (100 %)
Mislav Kolakušić	30	5 (17 %)
Ukupno	550	406 (74 %)

Izvor: istraživanje autora

Kad je riječ o tome smatra li sebe politički akter profesionalcem, od ukupnih 550 analiziranih objava, u njih 406, odnosno 74 posto odgovor je potvrđan. Ovdje se, dakako, ne radi o eksplicitnoj izjavi kao što je npr. „Smatram se političkim profesionalcem“, odnosno „Ja sam profesionalni političar“, već o vrsti diskursa koji je bio prisutan u analiziranim objavama. Ako je objava bio videoisječak iz Hrvatskoga sabora, to bi podrazumijevalo da se akter smatra političkim profesionalcem. Ako je objava sadržavala političku inicijativu u obliku zakonskoga prijedloga ili konkretnog političkoga zahtjeva s institucionalizirane političke pozicije, to bi također podrazumijevalo da se akter smatra političkim profesionalcem. Međutim, ako su u diskursu sveprisutne riječ poput „oni“, „političari“, a da pritom akter ni na koji način sebe ne vidi dijelom političke elite, tad bismo tu objavu okarakterizirali kao onu u kojoj se političar ne smatra političkim profesionalcem. Također, ako je kod aktera izražen aktivistički element u koji otkriva „stapa“ li se s narodom, to bi podrazumijevalo da se akter, u toj objavi, ne vidi kao profesionalni političar. Bez obzira na metodološku nesavršenost ovakvoga pristupa koji je zahtijevao i nerijetku intervenciju metode analize diskursa, rezultati se preklapaju s prethodna četiri. Na prvome je mjestu ponovno Karolina Vidović Krišto koja je u samo 13 posto objava dala više-manje eksplicitno do znanja da je politički profesionalac. Slijede Mislav Kolakušić i

Ključ Hrvatske sa 17 posto, dok su Radnička fronta s 40 posto, odnosno HSS sa 47 posto i Hrvatski suverenisti sa 60 posto preostala tri aktera koji se ispodprosječno smatraju političkim profesionalcima, odnosno profesionalnim strankama.

4.5. Testiranje prve hipoteze

Testiranje prve hipoteze „Teme hrvatskih populističkih stranaka i političara podudaraju se s temama i retorikom europskih populističkih stranaka i političara“ moglo je biti sprovedeno jedino pod uvjetom da su ispunjeni prvi i drugi cilj istraživanja, odnosno trebalo je *in prima linea* utvrditi postoji li uopće politički populizam u Hrvatskoj. Nakon što smo u dosadašnjem istraživačkome dijelu dokazali da u Hrvatskoj postoji politički populizam, trebali smo ispitati o kojim je strankama i pojedincima riječ. Budući da su ti istraživački ciljevi ispunjeni, preostalo nam je ispitati postoje li podudarnost na razini političkih tema i retorike između hrvatskih i europskih populista.

Ovu ćemo hipotezu testirati uspoređujući tematski sadržaj dviju lijevih hrvatskih populističkih stranaka s po jednom francuskom i jednom španjolskom lijevom populističkom strankom, odnosno uspoređivat ćemo tematski sadržaj jedne desne hrvatske populističke stranke, jednog desnog hrvatskog populista s jednom francuskom i jednom španjolskom desnom strankom koje se smatra populističkima. Teme i retoriku hrvatskih populista uspoređivat ćemo odvojeno, odnosno njih nećemo promatrati kao cjelinu. To znači da će se svaka od četiri stranke, bilo da je riječ o lijevoj ili desnoj populističkoj stranci, odnosno političaru, analizirati unutar osi lijevo-desno. Dakle, prva istraživačka matrica sadržavat će usporednu analizu tema i retorike lijevih populista, dok će druga istraživačka matrica sadržavati usporednu analizu tema i retorike desnih populista.

Jedinica sadržaja za testiranje ove hipoteze bit će jedan cvkrut, odnosno *tweet* na društvenoj mreži Twitter. Uzorak će po ispitanoj stranci i političaru biti 30 cvrkuta u 2023. godini. Uzorak je neprobabilistički namjerni, a razlog za odabirom takvog uzorka leži o tome što nam je cilj ispitati što veću tematsku i retoričku raznolikost. Dakle, ako se sadržaj cvrkuta određene stranke višestruko preklapa u kratkom vremenskom periodu, odnosno ako je u deset sukcesivnih cvrkuta uočena tematska repetitivnost, analizirat će se samo jedan od tih deset. Ukoliko je analizirana stranka u svojoj političkoj komunikaciji u analiziranom vremenskome periodu na Twitteru usredotočena na samo nekoliko tema, utoliko takvu pojavu nećemo moći

zanemariti, no nastojat ćemo uzorkovati, bez obzira na sadržajnu podudarnost cvrkuta, uzimajući u obzir kontekst izrečenog. Upravo je to razlog zašto smo se za testiranje ove hipoteze odlučili za analizu diskursa. Nije nam cilj, za što bi nam analiza sadržaja mogla biti od izrazite koristi, ispitati koliko se puta pojavljuje neka tematska jedinica unutar nekog vremenskog perioda, kao što je bio slučaj s ispitivanjem prvoga i drugoga istraživačkoga cilja, već stavljamo naglasak na što veću tematsku raznolikost kako bismo mogli utvrditi (ako ih ima) koje su to teme zajedničke hrvatskim, španjolskim i francuskim populistima, a koja su to tematsko-retorička obilježja koja ih razlikuju. Također, u obzir će se uzimati i cvrkuti koje je analizirana stranka podijelila, odnosno recvrkotala. Također će se uzimati u obzir podijeljeni cvrkuti koji su nastali prije 2023., a koju su podijeljeni u 2023. Od hrvatskih lijevih populističkih stranaka analizirat ćemo Radničku frontu, platformu Možemo!, a od europskih francuski La France insoumise te španjolski Sumar.

La France Insoumise odabrana je po ključu jer se smatra da je njezin lider Jean-Luc Mélenchon ideološki i politički inspiriran od jedne od najvećih ideologinja lijevog populizma Chantal Mouffe (Besse Desmoulières, 2017). Riječ je stranci nastaloj 2016., a koja trenutno predstavlja treću političku silu u Francuskoj, budući da u trenutnom sazivu Sabora imaju 75 zastupnika. Njihov je spomenuti čelnik na predsjedničkim izborima 2022. u prvome krugu osvojio 21.95 posto glasova, što mu je bilo dovoljno za treće mjesto, budući da su u drugi krug ušli Emmanuel Macron i Marine Le Pen.

Španjolska stranka Sumar nastala je 2022. kao pokret ujedinjenja lijevih aktivističkih stranaka s ciljem izlaska na parlamentarne izbore u srpnju 2023. Čelnica stranke je Yolanda Díaz, bivša potpredsjednica vlade i ministrica rada u mandatu Pedra Sáncheza. Na mjesto potpredsjednice vlade zamijenila je tadašnjega čelnika stranke Podemos Pabla Iglesiasa koji se 2021. prestaje aktivno baviti politikom. Španjolski politički analitičari smatraju da je Sumar populistička stranka (Avendaño, 2022; Herraiz, 2023; Colón, 2023).

Potpuno legitimnim može se smatrati prigovor zašto se u kontekstu testiranja ove hipoteze našla stranka Možemo!, budući da su se parametri koji su trebali odrediti je li i u kojoj mjeri neka stranka populistička, na primjeru navedene platforme kretali negdje oko prosjeka. Na narod su se pozivali u 17 posto slučajeva, što je ispodprosječno, negativno referiranje zabilježeno je u 60 posto slučajeva, što je iznadprosječno. Prisutno „opasnih drugih“ u njihovom diskursu uočeno je 50 posto slučajeva, što je također iznadprosječno. Strategija privatizacije u njihovoj komunikaciji pojavila se u 30 posto objava, što je nešto blago iznad prosjeka, dok su u 30 posto slučajeva koristili prazne označitelje, što je ispodprosječno. Dakle,

kod njih je u 3 od 5 ključnih parametara zabilježen iznadprosječni populizam pa bi ih se, samim time, trebalo podvesti pod umjerene populiste, za razliku od Radničke fronte koja je u svim parametrima iznadprosječno populistička stranka. Već smo istaknuli kako je specifičnost platforme Možemo! ta što su oni ujedno i vladajuća, oporbena i aktivistička stranka, stoga su u obzir, u prethodnoj analizi, uzete i objave koje se tiču i komunalnog upravljanja Zagrebom, a takve objave u pravilu snižavaju razinu populizma analizirane stranke. Također, u javnosti se Možemo! poistovjećuje sa španjolskim imenjekom Podemosom, što potvrđuje i kovanica-pejorativ 'možemosi' (Đula, 2023; Čakić, 2023; Tomičić 2023) čijim se nasljednikom smatra Sumar pa držimo da bi za istraživanje bilo plodonosno da se uspoređuju stranke koje dolaze iz istog aktivističkog miljea, a koje imaju obilježja lijevoga populizma.

Od hrvatskih desnih populističkih stranaka analizirat ćemo Domovinski pokret koji kao stranka, vidjeli smo, ima najviše obilježja desnog populizma. Karolinu Vidović Krišto (OiP), koja se u istraživanju pokazala kao političar s najizraženijim elementima desnog populizma, izuzeli smo iz ovoga istraživanja budući da je svoj profil na Twitteru kreirala tek u srpnju 2023., a u trenutku ovoga istraživanja uočeno je samo pet objava, što je nedostavno za ovu analizu. Stoga smo kao desnog populista odabrali Mislava Kolakušića koji se, kao pojedinac, u prethodnom istraživanju, uz Karolinu Vidović Krištu istaknuo kao pojedinac s najviše desnih populističkih obilježja.

Španjolsku stranku VOX i francusku stranku Reconquête! odabrali smo jer po svim kriterijima koje smo iznijeli u teorijskome dijelu rada odgovaraju desnom populizmu. VOX je stranka nastala 2013., a prema njihovih riječima, nastali su kao otpor nakon što se PP (stranka desnoga centra) okrenuo ljevičarenju i globalizmu (Twitter, 2023). Posljednjih nekoliko godina riječ je o trećoj stranci po snazi u Španjolskoj, a na posljednjim parlamentarnim izborima pod palicom svoga lidera Santiaga Abascale osvojili su 33 zastupnička mjesta, što je zamjetan pad u odnosu na 2019 kada su na izborima osvojili 52 zastupnička mjesta. Reconquête! (Rekonkvista) je stranka koju je 2021. osnovao politički analitičar, novinar i kolumnist Éric Zemmour. Na predsjedničkim izborima 2022. osvojio je 7,07 posto glasova. Odabiru Zemmourove stranke može se prigovoriti pitanjem zašto se nije odabrala Rassemblement National Marine Le Pen, no smatramo u slučaju Le Peninog Nacionalnog okupljanja već riječ o desnoj *mainstream* stranci koja zahvaća, širi birački bazen od Rekonkviste, stoga smo Zemmourovu stranku smatrali prikladnijom za ovaj dio istraživanja. Nije nevažno istaknuti da francuski politički desni centar (na strani ponude) iz izbora u izbore „nestaje“, što se posebno vidjelo na

posljednjim predsjedničkim izborima u kojima je kandidatkinja desnog centra (Republikanska stranka) Valérie Pécresse osvojila manje od 5 posto glasova.

4.5.1. Rezultati istraživanja

Prvi hipotezu: „Teme hrvatskih populističkih stranaka i političara podudaraju se s temama i retorikom europskih populističkih stranaka i političara“ ispitali smo usporednom analizom tema koje najzastupljenije kod hrvatskih, španjolskih i francuskih populista. U sljedećoj, šestoj tablici distribuirani su podaci koji otkrivaju koje su teme zastupljene kod analiziranih lijevih populističkih aktera, dok su u sedmoj tablici distribuirani podaci koji otkrivaju koje su teme zastupljene kod analiziranih desnih populističkih aktera.

Tablica 6. Teme zastupljene kod hrvatskih, španjolskih i francuskih lijevih populista

Lijevi populisti	Zastupljene teme u političkom diskursu
Radnička fronta	Raskid Vatikanskih ugovora, Kritika HDZ-a, Kritika bogatih privatnih korporacija, Siromaštvo, Radnice, Kritika nacionalizma, Kritika Ustaša i fašista, kritika Mosta, Zazivanje socijalizma, Strah od desnice, Jugonostalgija, kritika NATO-a i Amerike, Kritika kapitalizma, Kritika naftnih kompanija, Kritika „ekstremnih antivakcerskih desničara“, kritika poljske Vlade
Možemo!	Zahtjev za kolektivnim pregovaranjem, Kritika korporacija, Femicid, Kritika agencije za naplatu potraživanja, Klimatske promjene, Borba za prava LGBTIQ+ zajednice, Kritika desnice, Kritika radikalno desnih medija, Strah od desnice, Zalaganje za pravo žene na pobačaj, Kritika ustaške simbolike, Kritika HDZ-a, Kritika naftnih kompanija, Kritika medija, Kritika pravosudnih elita
La France insoumise	Kritika bogate klase, Zaštita okoliša, Kritika policije, Kritika multinacionalnih kompanija, Kritika ekstremne desnice, Borba za prava LGBTIQ+ zajednice, Kritika „makronštine“, Podrška španjolskoj stranci Sumar, Kritika homofobije, Kritika ultraliberalizma, Kritika Marine Le Pen, Klimatske promjene, Kritika Ubera, Strah od desnice, Kritika agroindustrije, Kritika medija, Kritika Érica Zemmoura, Kritika tvrtke Monsanto, Društvena nepravda
Sumar	Femicid, Mačističko nasilje, Prava žena, Kritika Crkve, Dijalektološki pluralizam u institucijama, Kritika multinacionalnih kompanija iz agro-biznisa, Kritika desnih stranaka PP-a i VOX-a, Kritika banki, Dostojanstvo radnika, Pravo na stan, Kritika bogataša i investicijskih fondova, Strah od desnice, Klimatske promjene, Redistribucija bogatstva, Kraće radno vrijeme, Zalaganje za prava LGBTIQ+ zajednice, Reindustrijalizacija zemlje, Feminizam

Izvor: istraživanje autora

Usporednom analizom tema koje su najzastupljenije kod španjolskih, francuskih i hrvatskih lijevih populista, uvidjeli smo da u njihovom diskursu postoje određene tematske razlike, koje se mogu pripisati određenom nacionalnom političkom kontekstu, no jednako je tako iz rezultata vidljivo da analizirane lijeve populističke stranke imaju mnogo dodirnih točaka. Primjerice, kod francuskog La France insoumisea, španjolskog Sumara i hrvatske platforme Možemo! nalazimo na razini diskursa borbu za prava LGBTIQ+ zajednice, dok je kod Radničke fronte taj dio u analiziranom korpusu izostao, premda je kod njih uočena slika na kojoj se vide predstavnici Radničke fronte koji su nosili transparent podrške navedenoj zajednici. Također, nastavno na artikulaciju problematike prava LGBTIQ+ zajednice, kod navedenih stranaka postoji značajan animozitet spram suprotne, desne strani političkog spektra. Kod Sumara je prisutan strah od desnice, konkretno PP-a i VOX-a, kao što je slučaj i s La France Insoumise koji zastupa snažniju borbu protiv homofobije, istovremeno takvima označavajući čelnike desnih strana Reconquête! i Rassemblement National, odnosno Érica Zemmoura i Marine Le Pen. Na istoj kritičkoj liniji stoje i hrvatske lijeve populističke stranke Radnička fronta i Možemo!, kritizirajući u svjetlu borbe za prava LGBTIQ+ zajednice stranke sa suprotnog političkog spektra, kao što su HDZ i Most. Feminizam je prisutan kod Sumara i Možemo!, dok je kod Radničke fronte implicitno prisutan u kritici poljske Vlade i njezina osnivanja Instituta za kontrolu trudnoće. Kritika Katoličke Crkve prisutna je kod Radničke fronte i Sumara, dok kod Možemo! i La France Insoumisea u analiziranom uzorku to nije zabilježeno. Kritika korporacija i multinacionalnih kompanija prisutna je kod sve četiri stranke. Borba protiv globalnog zagrijavanja odnosno tema klimatskih promjena prisutna je kod Sumara, La France Insoumisea i Možemo!, dok u diskursu Radničke fronte ta tema nije zabilježena. Kod obje hrvatske lijeve populističke stranke uočljiva je tema Ustaša, dok se frankisti, koji bi odgovarali španjolskome kontekstu i nacisti, a što bi bilo bliže Francuskoj, nisu zabilježeni u diskursu Sumara i La France insoumisea. Društvena nepravda, redistribucija bogatstva te pitanje radništva općenito prisutno je kod sve 4 analizirane stranke. Kritika medija uočena je kod Možemo! i La France Insoumisea, što nije bio slučaj kod Radničke fronte i Sumara. Kritika naftne industrije prisutna je samo kod hrvatskih lijevih populističkih stranaka, dok su problem bogatstva pojedinaca artikulirale sve analizirane stranke osim Možemo!. Tema NATO-a, Amerike i Bruxellesa kao svjetskih, odnosno europskih centara moći zapažena je kod Radničke fronte dok eksplicitnu kritiku navedenih aktera nismo zamijetili kod ostalih stranaka. Spomenimo i stranačku podršku La France insoumisea španjolskoj stranci ususret parlamentarnim izborima.

Tablica 7. Teme zastupljene kod hrvatskih, španjolskih i francuskih desnih populista

Desni populisti	Zastupljene teme u političkom diskursu
Mislav Kolakušić	Kritika Europske komisije i Europske unije, Kritika lažnih liberala, lažnog centra i lažne ljevice, Kritika WHO, Kritika cjepiva protiv Covida-19, Kritika korporacija, Kritika medija, Kritika Svjetskog ekonomskog foruma, Kritika Klause Schwaba, Grete Thunberg i Georga Soroša, Kritika investicijskih fondova, Kritika ekstremne ljevice, Kritika zelenih politika, Kritika LGBTIQ+ propagande, Kritika sankcija protiv Ruske Federacije, Kritika SAD-a, Izborna podrška Marine Le Pen, Podrška Poljskoj i Mađarskoj
Domovinski pokret	HOS-ovci, Kritika koalicije HDZ-SDSS, Kritika banki, Izborna podrška stranci VOX, Zaštita hrvatskoga sela, Kritika uvozničkih lobija, Kritika Mosta, Kritika apologeta klimatskih promjena, Kritika ekstremne ljevice, Kritika LGBTIQ+ politika, Kritika medija, Domovinski rat, Kritika transrodnosti, Iseljavanje Hrvata, Kritika Bruxellesa, Kritika WOKE kulture, Kritika rodne ideologije, Kritika farmaceutske industrije
Reconquête!	Kritika medija, Antibijelački rasizam, Kritika WOKE kulture, Kritika Emmanuela Macrona, Velika zamjena stanovništva, Kritika ekstremne ljevice, Kritika islamizma, Kritika migrantske politike, kritika LGBTIQ+ politika i propagande, Ponos na francusku povijest i kulturnu baštinu, Umjetna inteligencija, Izborna podrška stranci VOX, Kritika vojne ovisnosti o NATO-u i Americi, Zahtjev za ujedinjenjem desnice, kritika ljevice i ekstremne ljevice
VOX	Zaštita granica, Zaštita zajedničkog jezika svih Španjolaca, Kritika rodne ideologije, Kritika stranke desnog centra PP, Kritika izbornog zakona, Kritika socijalizma, Sigurnost na ulicama, Jedinstvo Španjolske, Kritika ilegalnih migracija, Zahtjev za ukidanje klimatskih zakona, Zahtjev za raspisivanje referenduma, Zaštita žena od svih vrsta nasilja, Prava radnika, Kritika medija, Natalitetna politika, Reindustrijalizacija, Kritika predizbornih anekta, Kritika progresivizma i globalizma, Izrada Nacionalnog plana za vodu, Kritika briselskih birokrata

Izvor: istraživanje autora

Kritika WOKE kulture i LGBTIQ+ narativa prisutna je kod sve četiri analizirane stranke, kao što je slučaj i s kritikom medija. Kritika Europske unije prisutna je kod Domovinskog pokreta, Mislava Kolakušića i španjolske stranke VOX. Problem imigracije artikulirale su španjolska i francuska stranka, dok kod hrvatskih populista to nismo zabilježili, što je razumljivo, s obzirom na društveno-politički kontekst unutar kojeg djeluju zapadnoeuropske stranke, a to se prije svega odnosi na Francusku koja je imigrantska zemlja. Zahtjev za ujedinjenjem desnice u analiziranim objavama uočen je samo kod Reconquête!, no taj podatak trebamo uzeti *cum grano salis* budući da u diskursu Kolakušića i Domovinskog pokreta postoji taj zahtjev, no u ovom odabranom uzorku on je odsutan. Kritiku zelenih politika i klimatskih promjena artikulirali su svi analizirani akteri osim Reconquête!. Tematiziranje referenduma prisutno je samo kod VOX-a. Kritika elita poput onih korporativnih, farmaceutskih ili industrijskih prisutna je samo kod hrvatskih aktera, dok je pitanje kulturne baštine tematizirao Reconquête!, dok je na sličnome tragu i španjolski VOX koji inzistira na zajedničkom jeziku svih Španjolaca, što je nasuprot ideji, primjerice, lijevopopulističkog

Sumara koji se zalaže za ozakonjivanje javne uporabe katalonskog, galicijskog i baskijskog. Prava radnika artikulirao je samo VOX, dok je pitanje umjetne inteligencije među analiziranim akterima otvorio jedino Reconquête!. Kod svih analiziranih stranaka i političara uočena je kritika lijevih i ekstremno lijevih politika. Pitanje rasizma, točnije antibijelačkog rasizma primijećeno je samo kod francuske stranke. Kao i kod lijevih populista, i ovdje smo imali deklarativnu izbornu podršku, naravno VOX-u, a podržali su je francuska stranka i Domovinski pokret.

Ispitivanje prve i druge hipoteze proširili smo analizom retoričkih obilježja i prisutnosti praznih označitelja kod lijevih i desnih populista. U sljedećoj, osmoj tablici, navedena su retorička obilježja i prisutnost praznih označitelja kod lijevih hrvatskih, španjolskih i francuskih populista, dok se u devetoj tablici distribuirani ti isti podaci koji se odnose na desne populiste.

Tablica 8. Retorička obilježja i prisutnost praznih označitelja kod hrvatskih, španjolskih i francuskih lijevih populista

Lijevi populisti	Retorička obilježja i prazni označitelji
Radnička fronta	„Ljudi si ne mogu priuštiti ljetovanje“ (1. srpnja 2023.) „Radnice ginu po trgovačkim centrima zbog nečijeg profita“ (15. lipnja 2023.) „Proleterci svih identiteta, ujedinite se“ (11. lipnja 2023.) „Narode, probudi se“ (3. svibnja 2023.) „Ne nazadnim ideologijama“ (1. travnja 2023.) „Ništa nije licemjernije od desničara i fašista koji svoj fašizam uvijaju u celofan ljudskih prava, tolerancije i osobnih sloboda“ (27. svibnja 2022.)
Možemo!	„I danas možemo čuti ljude koji šire govor mržnje nalik onom 30-ih godina prošlog stoljeća. Njihove glasove možemo čuti u medijima, na društvenim mrežama. Njihov govor ponovno je usmjeren protiv manjina, protiv LGBTIQ+ osoba ili, ponovno, Srba“ (22. lipnja 2023.) „Borba za prava i sigurnost LGBTIQ+ osoba nije gotova“ (19. lipnja 2023.) „Ne idemo natrag, samo naprijed“ (31. svibnja 2023.) Politička podjela na one koje mrze i one koji vole
La France insoumise	„Kako zaustaviti ultrabogate i multinacionalne kompanije prije nego što unište planetu?“ (2. kolovoza 2023.) „Ekstremna desnica smrtna je prijetnja“ (31. srpnja 2023.) „Mi šaljem poruku ljubavi“ (26. srpnja 2023.) „Ekstremna desnica uvijek je na strani najbogatijih“ (18. srpnja 2023.) „Nacisti defiliraju ulicama“ (16. srpnja 2023.) „Rasist Zemmour brani Putina“ (17. srpnja 2023.)
Sumar	„Prava žena ugrožena su zbog PP-a i VOX-a“ (6. kolovoza 2023.) „Radit ćemo na tome da dokončamo mačističko nasilje“ (3. kolovoza 2023.) „Na izborima se dogodila jedna neočekivana narodna antifašistička pobuna“ (27. srpnja 2023.) „Ne smijemo se vratiti u mračnu prošlost“ (19. srpnja 2023.) „Nakon izbora u nevolji će se naći banke, investicijski fondovi i bogataši“ (18. srpnja 2023.) „Treba zaustaviti desnicu“ (18. srpnja 2023.) „LGBTfobični VOX“ (17. srpnja 2023.) „Snaga je u ženama“ (16. srpnja 2023.) „Podići minimalnu plaću feministička je politika“ (15. srpnja 2023.) „Mi predstavljamo veliku većinu ove zemlje“ (15. srpnja 2023.)

Izvor: istraživanje autora

Diskurs lijevih populista, kao i onih desnih, obilježen je obiljem praznih označitelja, kao što su „govor mržnje“, „fašizam“, „nacizam“, odnosno u hrvatskom kontekstu „Ustaše“, a prisutan je i prazni označitelj „antifašizma“ koji je zabilježen kod Sumara. Tu su i kovanice sa sufiksom –fob, kao što imamo kod španjolskog Sumara koji VOX naziva LGBTfobičnim. U narativu svih analiziranih populista postoji strah od desnice, a uočljivo je da kod aktera kao što su Možemo! i La France insoumise postoji narativ koji politiku promatra kroz prizmu dobra i zla. Također, uočljiva je podjela na prošlost – budućnost, odnosno natrag – naprijed u kojoj se desnici pripisuju prvonavedene kategorije. Kod Možemo!, Radničke fronte i La France Insoumisea uočili smo retoričko obilježje atribuiranja nacističkih i fašističkih ideologija desnim strankama.

Tablica 9. Retorika i prisutnost praznih označitelja kod hrvatskih, španjolskih i francuskih desnih populista

Desni populisti	Retorička obilježja
Mislav Kolakušić	„Sloboda je u velikoj opasnosti“ (24. srpnja 2023.) „Umjesto povratka u budućnost imamo povratak u komunizam“ (14. srpnja 2023.) „WHO bi trebala biti proglašena terorističkom organizacijom zbog štete koju je prouzročila i laži koje je širila“ (22. svibnja 2023.)
Domovinski pokret	„Plenković je prodao samostalnost naše Domovine uvoznicičkim lobijima“ (17. srpnja 2023.) „U svim oblicima života još uvijek proživljavamo komunistički model vrijednosti“ (1. srpnja 2023.) „Ne dajmo da nam Bruxelles nameće svoje ideologije“ (24. svibnja 2023.) „Mi nestajemo i neće nas biti“ (22. svibnja 2023.) „Ne želimo rodnu ideologiju u našim školama“ (10. svibnja 2023.) „Da bismo imali snažnu državu, moramo imati snažne lidere i jasnu hrvatsku politiku, a ne briselske činovnike koji slušaju naloge koje dobivaju iz Bruxellesa“ (6. travnja 2023.)
Reconquête!	„Macron i njegova Vlada dopuštaju Alžiru da se izruguje s Francuzima i Francuskom“ (19. srpnja 2023.) „Nastavimo li ovako, Francuska bi mogla postati islamska republika“ (9. srpnja 2023.) „Sultan Erdogan uzima nam milijarde a milijune pušta prema grčkim otocima“ (13. lipnja 2023.) „Bez Francuske nema ni EU“ (1. lipnja 2023.) „Zaštitimo našu djecu od LGBT propagande“ (27. svibnja 2023.) „Učinimo Francusku ponovno velikom vojnom silom“ (22. svibnja 2023.) „Ljevica i ekstremna ljevica izdala je Francusku“ (15. svibnja 2023.)
VOX	„Država bez pogranične zaštite, bez obrane svoje sigurnosti i svojih ljudi utire put prema ponoru“ (5. kolovoza 2023.) „Želimo da se narod izjasni po pitanju ukidanja klimatskih zakona koji se obrušavaju na selo, a koji deindustrijaliziraju Španjolsku i koji nam onemogućuju pristup našim resursima u čast globalističkim agendama, poput one Agenda 2030.“ (19. srpnja 2023.) „Vi (čelnici Sumara Yolandi Diaz) predstavljate srp i čekić. Predstavljate, uz nacizam, najgori režim u povijesti“ (19. srpnja 2023.) „PP je kamuflirana ljevica“ (19. srpnja 2023.) „VOX je nastao kao otpor nakon što se PP okrenuo ljevičarenju i globalizmu“ (18. srpnja 2023.) „Ankete su postale alat za usmjeravanje glasa, a ne za predviđanje“ (18. srpnja 2023.) „Ne prihvaćamo kriminalizaciju muškaraca. Želimo zakone koji jednako štite svakoga“ (18. srpnja 2023.)

	„Trebalo je zabraniti ideološkim lobijima pristup sveučilištima“ (18. srpnja 2023.)
--	---

Izvor: istraživanje autora

Dok smo kod lijevih populista naišli na prazne označitelje kao što su fašizam i nacizam, kod desnih je populista, osim u slučaju Reconquête! to komunizam. Nadalje, kod određenih aktera kao što su Reconquête! i Domovinski pokret prisutan je strah od nestajanja homogenih etničkih nacija unutar kojih politički djeluju. Kod Domovinskog pokreta uočen je zahtjev za snažnim liderom, dok je kod Kolakušića zapažen prazni označitelj „sloboda“. Izravan poziv upućen „narodu“ uočen je kod VOX-a.

Testiranje druge i treće hipoteze

Drugom hipotezu ovoga rada „U sadržaju populističke političke komunikacije hrvatskih populista prisutan je zahtjev za 'vraćanje vlasti narodu', odnosno treću hipotezu ovoga rada koja glasi „U sadržaju političke komunikacije desnih i lijevih populista vodeće političke stranke u Hrvatskoj tretiraju se kao ispostave globalnih centara moći“ pokušat ćemo potvrditi analizirajući diskurs jedne lijeve i jedne desne populističke stranke. Lijeva populistička stranka koja će se analizirati u ovome kontekstu bit će Radnička fronta, budući da ona po svim parametrima spada u klasičnu lijevu populističku stranku, a uz to, riječ je u parlamentarnoj stranci. Što se tiče desne populističke stranke koja će biti obuhvaćena ovom analizom, odabrali smo Domovinski pokret. Ovdje se može prigovoriti da postoje političari i akteri koji na desnom spektru imaju veća obilježja populizma od DP-a, kao što su Karolina Vidović Krišto (OiP), Ključ Hrvatske i Mislav Kolakušić. Potonja dva aktera nismo uveli u ovo istraživanje, budući da nije riječ o parlamentarnim strankama, a OiP je ipak, bez obzira što predstavlja stranku s najviše populističkih obilježja, čija se nacionalna prepoznatljivost reflektira kroz samo jednu osobu – Karolinu Vidović Krišto.

Metodologija kojom će se ove hipoteze ili opovrgnuti ili potvrditi bit će analiza diskursa, budući da smo analizom sadržaja, bez obzira na iznadprosječno referiranje na narod i upozoravanje na „globalne centre moći“ kod lijevih i desnih populista, došli samo do djelomične spoznaje koja nam ne može potvrditi ili opovrgnuti hipotezu. Analizom sadržaja

utvrdili smo da se populisti više od *mainstream* političara pozivaju na narod, no nismo dobili jasan uvid u to je li prisutan zahtjev za vraćanje vlasti narodu. Isto je i tretiranjem hrvatskih političara koja ispostava globalnih centara moći. Analizom sadržaja utvrđeno je da kod hrvatskih populista prisutno zamjetno veće kritiziranje elita, bilo da je riječ o medijskim i financijskim, bilo da je riječ o političkim i društvenim. Analizom diskursa pokušat ćemo ustanoviti pozivaju li lijevi i desni hrvatski populisti „narod“ da preuzme vlast u svoje ruke, odnosno tretiraju li hrvatske političke elite kao ispostave globalnih centara moći.

Jedinica analize bit će svaka objava Domovinskog pokreta i Radničke fronte na društvenoj mreži *Facebook* koju smo prethodno analizirali, a u kojoj se navedeni akteri pozitivno referiraju na narod, odnosno u kojoj spominju hrvatske političke elite u negativnom kontekstu. Radnička se fronta, isto kao i Domovinski pokret 16 puta od mogućih 30 pozitivno referirala na narod, dok je prvi akter 20 puta spomenuo hrvatske političke elite u negativnom kontekstu, za razliku od DP-a, kod kojeg je to uočeno 22 puta. Budući da se u analiziranim objavama više puta istovremeno pojavio i jedan i drugi parametar, ukupni uzorak za Radničku frontu bit će 24, a za Domovinski pokret 27.

Budući da populistički diskurs obiluje praznim označiteljima i floskulama, te s obzirom na to da se u njemu političko-društvena pitanja nerijetko pojednostavljuju, koncept „globalnih centara moći“ ostaje prilično maglovit. U takvom diskursu nije uvijek lako jednoznačno odrediti radi li se eksplicitno o globalnom centru moći, utjelovljenom u konkretne institucije, ili je riječ o čitavom, primjerice monetarnom sustavu, koji je oblikovan djelovanjem tih institucija. Stoga se, pogotovo u diskursu lijevih populista globalni centri moći nerijetko su izjednačeni s lokalnim centrima moći. Primjer za to je kapitalizam i poduzetništvo u čijoj su službi, smatraju lijevi populisti, političke elite pa je određivanje što je to globalno, a što lokalno, budući da su kapitalizam i poduzetništvo internacionalni, podosta problematično. Tako Radnička fronta u svojoj objavi iz 16. srpnja 2023. navodi da „HDZ-ovci u Vladi, Ministarstvu, HEP-u, agenciji, operatoru, regulatoru...mogu pokušavati zamutiti istinu kako bi se izvukli od odgovornosti, ali neće uspjeti promijeniti činjenicu da su svojim postupcima još jednom omogućili krađu ogromnog iznosa nova od javnog sektora u korist već ionako bogatih privatnih korporacija“ (Facebook...). Nadalje, kritika platformi za dostavu hrane poput Wolta, Glova, itd., u objavi iz 18. lipnja 2023. u kontekstu novog Zakona o radu, podrazumijeva te tvrtke kao inozemne koje djeluju unutar RH, premda se eksplicitno ne ističe da je riječ o globalnim centrima moći, čijim su zahtjevima podlegli vladajući. U lijevom populističkom diskursu,

globalni centri moći veoma su difuzan pojam te se on najčešće svodi pod zajednički nazivnik kapitala, stoga je svaka kritika usmjerena ka određenoj tvrtki, koje predstavljaju specifični eksponat tog kapitala, zapravo kritika globalnih centara moći, a u ovom konkretnom slučaju, s obzirom na percepciju Vladinog pogodovanja tim tvrtkama, državni se vrh smatra njihovom ispostavom. U svojoj objavi iz 22. veljače 2023., Radnička fronta, komentirajući nacrt Zakona o pomorskome dobru piše da su „veliki investitori već krenuli oglašavati svoje vile i resorte kao da je Zakon već donesen, a u svojim promidžbenim materijalima upućuju na Zakon koji će njihovim kupcima omogućiti 'rezervirano mjesto' na plaži. U ovome primjeru, za razliku od prethodnog, nemamo eksplicitno navođenje investitora, premda se implicira da zakonodavac pogoduje krupnom kapitalu. U objavi iz 19. siječnja 2023. Radnička je fronta podijelila Twitter objavu svoje čelnice Katarine Peović u kojoj se navodi. „HDZ-ova kvislinška vlast pogoduje inozemnim kapitalistima od osnutka države i upravo zato imamo strane telekome koji dižu cijene usluga kad im padne napamet, strane banke koje nas deru visokim kamatnim stopama i naknadama te strane trgovačke lance koji nas deru visokim cijenama“. Za razliku od prethodnih primjera, ovdje imamo jasno određivanje HDZ-a kao ispostave kapitalističkih interesa inozemnih korporacija, što se gotovo savršeno uklapa u populistički narativ o vladajućima kao ispostavama globalnih centara moći. Sličnu situaciju nailazimo i u objavi Radničke fronte iz 3. veljače 2022. u kojoj navode sljedeće: „Kad budete plaćali veći račun za plin, sjetite se da zapravo plaćate posljedice američke imperijalističke politike i sluganskog odnosa hrvatskih vlasti prema Americi i Evropi“, a takav sentiment imamo i u objavi iz 1. ožujka 2022., dakle točno tjedan dana nakon ruske invazije na Ukrajinu, a u kojoj se nalazi slika američkih i ruskih vojnika popraćena tekстом: „Ne želimo da naši sinovi i kćeri ginu ni za Putina ni za Bidena“.

Desni populizam, za razliku od lijevog, koji neprijatelja, „opasnog drugog“, odnosno moć koja vlada nad političkom vlasti vidi u kapitalu koji na mikrorazini može utjeloviti bilo kakva vrsta investicije, metu svoga napada češće vidi u globalizmu, premda je kritika kapitala u diskursu desnih populista itekako prisutna. Tako 30. studenoga 2022. čelnik Domovinskoga pokreta Ivan Penava govori, a što je prenijela službena Facebook stranica njegove stranke, sljedeće: „Pad tzv. drona/bespilotne letjelice na naš glavni grad pokazao je koliko smo izloženi, slabi, nekompetentni, neopremljeni, pokazao je koliko nismo suvereni jer naše nebo, teritorij i građane s ovakvom globalističkom politikom koju vodi Andrej Plenković nema tko čuvati osim dragog Boga“. Iako strani centri moći, poput Bruxellesa, Washingtona ili NATO-a ovdje nisu eksplicitno spomenuti, uzimajući u obzir sveprisutni politički diskurs u kojem se Andreja Plenkovića vidi kao izvršitelja briselskih direktiva, ovdje možemo kazati da se na njega gleda

kao izvršitelja tuđe volje, nauštrb naroda i njegova suverenizma. Nešto izravniji bio je tajnik Domovinskog pokreta Mario Radić, a čiju je izjavu za medije 30. listopada prenijela njegova službena stranica. Komentirajući novu „Plenkovićevu nacionalnu strategiju“ Radić je kazao: „Plenkovićev 'novosuverenizam' može se definirati kroz nedavni fijasku s Vučićem. Plenković je prilikom pokušaja zabrane dotoka ruske nafte Srbiji preko Janafa samo ispoštovao odluku Europske komisije – i to na manje od 6 sati. Vučić je u međuvremenu uspio isposlovati da naftu dobiva još mjesec i pol dana i ona je cijelo vrijeme nesmetano isporučivana. To nije hrvatska politika, to je politika poslušništva prema centrima moći, a u ovom slučaju Bruxellesu!“ 28. studenoga 2021., između ostalog, na Facebook stranici Domovinskog pokreta piše: „O sljepilu koje nas može odvesti u ponor suvremenog kolonijalizma, najbolje svjedoči priopćenje, kojeg je u ime HUBOL-a, povodom posjeta Emmanuela Macrona Andreju Plenkoviću, sročio 'nepoznat netko'.

U teorijskom smo dijelu rada, što su pokazali rezultati dosadašnjeg empirijskog istraživanja, mogli uočiti da se populistički često pozitivno referiraju na narod, nerijetko ističući da mu je vlast „istrgnuta“ iz ruku nauštrb elita potičući ga u svom diskursu da vrati natrag tu istu vlast koja mu pripada. Iako populistički, zbog tehnologije izborne utakmice, rijetko posežu za imperativnim obraćanjem narodu, pokušat ćemo izdvojiti primjere za koje bismo mogli kazati da odgovaraju takvom načinu komunikacije s „narodom“. Komentirajući Dan državnosti, svoju objavu iz 30. svibnja 2023. Radnička fronta završava riječima: „Narode, probudi se“. Istra stranka 8. svibnja 2023. poziva narod na ulice riječima: „Svi na trg! No pasaran! Revolucija se dešava SADA!“.

Što se tiče desnog populizma i pozivanja naroda da vrati vlast u svoje ruke, Domovinski pokret 31. kolovoza prenosi izjavu svog saborskog zastupnika Stipa Mlinarića Čipe koji je, između ostalog, kazao: „Naš narod se mora probuditi i reći DOSTA – jer će u suprotnom Plenkovićeva Vlada odvesti našu Domovinu u propast, a našu mladost više nikada nećemo vratiti“, odnosno: „Hrvatski narode, vrijeme je da maknemo ovu korumpiranu Vladu s vlasti – Plenkoviću, dosta je!“

4.7. Rasprava

Osnovni cilj ovoga istraživanja bio je utvrditi postoji li politički populizam u Hrvatskoj. Budući da je odgovor, slijedom iznesenih rezultata bio potvrđan, trebalo je utvrditi koje to

stranke, odnosno političare u Hrvatskoj možemo nazvati populističkima, odnosno populistima. Rezultate tog dijela istraživanja možemo podijeliti u dvije kategorije – one koji se tiču lijevih, i one koji se tiču desnih populista. Također, dodali bismo i podjelu na jake, odnosno slabe populiste. Kad je riječ o jakim lijevim populistima, rezultati su istaknuli jednu stranku – Radničku frontu koja se iznadprosječno u svom političkom diskursu poziva na narod, proziva političke elite, upozorava na prisutnost „opasnih drugih“ te se u velikoj mjeri koristi strategijom privatizacije i praznim označiteljima dok se ispodprosječno vidi profesionalnom strankom. Iznenađujuće, rezultati su pokazali da stranka koja se percipira kao *mainstream* – HSS ima u 3 od 5 analiziranih kategorija obilježja populizma, dok je u preostala 2 na samoj granici. Slično je i s platformom Možemo!, stoga bismo te dvije stranke mogli okarakterizirati kao umjerene lijevo-populističke.

Najeklatantniji egzemplar desnog populizma u Hrvatskoj je saborska zastupnica i čelnica stranke OiP Karolina Vidović Krišto koja se u gotovo svim analiziranim kategorijama ističe kao najizraženiji populist, dok iza nje slijede eurozastupnik Mislav Kolakušić te stranka Domovinski pokret. S druge strane, sva obilježja populizma uočena su i kod stranke Ključ Hrvatske, međutim, rezultati istraživanja ne dopuštaju da ih se svrsta kako pod desni, tako i pod lijevi populizam, budući da kod njih pronalazimo obilježja i jednog i drugog populizma.

Nadalje, u istraživanje smo uveli i Predsjednika Zorana Milanovića čija je funkcija, zbog ograničenih ovlasti, ali izrazite medijske zastupljenosti, specifična, no simbolički neosporno važna. Kod njega je uočeno iznadprosječno pozivanje na narod, prozivanje političkih elita, kao i prisutnost „opasnih drugih“ i korištenje strategije privatizacije. To je posebno uočljivo u ovoj posebnoj kategoriji gdje je Milanović, kad je riječ o korištenju jezika iz privatne sfere, uvjerljivo prednjači među analiziranim akterima. Njegov antielitizam je također nešto što treba istaknuti, budući da je u njegovom diskursu to zastupljeno u tolikoj mjeri, da je po toj kategoriji drugi populist u Hrvatskoj, odmah iza Karoline Vidović Krišto. Specifičnost je u tome što je njegov antielitizam usmjeren na HDZ, premda je i sam dio državne vlasti, što samo pokazuje, a što smo istaknuli u uvodu empirijskoga dijela rada, da rezultati ove kategorije mogu biti varljivi, budući da je prozivanje vladajuće stranke opće mjesto u svim političkim krajobrazima. Međutim, Milanovićevo iznadprosječno pozivanje na narod kao i isticanje prisutnosti „opasnih drugih“ navodi nas na zaključak da je riječ o populistu, kojeg je, kao što je slučaj s Ključem Hrvatske teško kategorizirati po osi lijevo-desno no s obzirom na poziciju koju obnaša mogli bismo, doduše s velikom dozom opreza, zaključiti kako je riječ o centrističkom populistu.

S druge strane, zbog specifičnosti medijskog odnosa između HDZ-a i Zorana Milanovića, vladajuća je stranka u nekoliko kategorija kao što su prisutnost „opasnih drugih“ i negativnog referiranja na političke elite, u kojima se pod političkom elitom podrazumijevaju kako zakonodavac tako i predsjednik, na rubu onoga što bismo mogli nazvati populističkim. Učestalost praznih označitelja u HDZ-ovom diskursu također je na rubu populističkog, a posebno su prisutne sintagme poput „socijalna kohezija“ i „moderna suverenizam“.

Istraživanje je također pokazalo da su liberalne stranke u Hrvatskoj, kao što su HNS, HSLS, Fokus, GLAS i Centar najmanje sklone populizmu, s tim da u određenim parametrima među njima iskače GLAS koji je, poput HSS-a, Radničke fronte i Ključa Hrvatske na nacionalnoj razini percipiran kao stranka jedne osobe. Ne ulazeći u kategoriju karizmatičnosti lidera koju smo u teorijskome dijelu odbacili, skloni smo zaključiti da je populizam u Hrvatskoj prisutniji na razini političara nego na razini stranke, pogotovo kada stranke svoju prepoznatljivost crpe iz političkog djelovanja svog najistaknutijeg člana, najčešće člana stranke.

Treći istraživački cilj bio je utvrditi tipične sadržaje političke komunikacije lijevih populista. Kod Radničke fronte, kao lijeve stranke koja prednjači po obilježjima populizma, tipični sadržaj, u širem smislu, predstavlja kapitalistički sustav koji utjelovljuje korporacije, banke, trgovački lanci, menadžeri, telekomi, tajkuni i naftne kompanije. Također, kod njih je prisutna kritika globalizacije, odnosno Europske unije, NATO-a i SAD-a. Na meti njihovih kritika često se nalaze elite, bile da su ekonomske, bilo da su političke, premda se jako rijetko u njihovom diskursu spominju specifična imena i nazivi tih elita. Prisutnost „opasnih drugih“ kod njih se očituje u desnici i njezinim ekonomskim i kulturnim politikama. Njihov diskurs obiluje praznim označiteljima među kojima ima podosta anakronizama, ali i sintagmi inauguriranih od Frankfurtske škole. Političko-društvena zbivanja promatraju kroz optiku klasne borbe, odnosno „klasnog rata“ a u velikoj se mjeri služe izrazima kao što su „solidarnost“, „jednakost“, „pravda“ i „emancipacija“. Budući da ih se s jedne strane može promatrati kao nišnu radničku stranku, ne čudi što je velik dio objava adresiran upravo radnicima, odnosno „eksploataciji rada“. U njihovom diskursu postoji jasna podjela na progresivno i nazadnjačko. Ovo potonje, prema njima, utjelovljuje desnica. Nerijetko se koriste izrazima poput „fašizam“, „klerofašizam“ i „govor mržnje“ u svrhu diskreditiranja političkih aktera s druge strane političkog spektra. U njihovom diskursu prisutan je element žaljenja za bivšom državom, a vladajuću stranku vide kao lokalnu ispostavu globalnih centara moći,

odnosno kapitalizma. Uočena je i feministička komponentna, koja se najviše očituje u izboru riječi „radnice“, ali i u inicijativi za „vraćanje pobačaja u Ustav“.

Što se tiče tipičnih sadržaja političke komunikacije stranke Možemo!, koju smo odredili kao umjereno lijevo-populističku stranku, oni se ne razlikuju previše od Radničke fronte. Osim što su neprijateljski nastrojeni spram desnih stranaka, kritiziraju kapital, korporacije i privatne investitore. Za razliku od Radničke fronte, kod Možemo! nije prisutna kritika EU-a i SAD-a, ali je zato prisutna kritika NATO-a. Uočena je snažna feministička potka u njihovom diskursu. I kod jedne i druge stranke uočena je snažna aktivistička komponenta pa ih se često može vidjeti na prosvjednim skupovima, što ne treba čuditi, pogotovo kad je riječ o Možemo! budući da je riječ o platformi koja je izrasla iz aktivističkog miljea. Njihov diskurs također obiluje praznim označiteljima koji se vezuju za lijeve populiste, a to su „ići naprijed“, „promjena“ i „govor mržnje“, ali i sintagmama poput „dostojanstva ljudi“ i „dostojanstvenih radnih mjesta“. Uočeno je snažno zalaganje za prava LGBTIQ+ zajednice.

Kao što je slučaj s hrvatskim lijevim populistima, i desni snažno oponiraju globalizmu, naročito institucijama koje ga utjelovljuju, kao što su WHO, EU i NATO. To se pogotovo tiče Europske unije koja je, uz *mainstream* medije najčešća meta kritike desnih populista. Kao što populistička ljevica opasne druge vidi u populističkoj desnici, tako populistička desnica opasnošću smatra populističku ljevicu. U njihovom diskursu često nailazimo na prazne označitelje kao što su „suverenizam“, „novi kolonijalizam“, „sloboda“. Takozvani „mali čovjek“ predmet je njihova interesa, dok je riječ „narod“ gotovo privatizirana od populističke desnice. Tema Domovinskog rata i branitelja dominira u diskursu Domovinskog pokreta, dok je termin „slobode“ prisutan kod svih. Pitanje „hrvatskih interesa“ također je neizostavno u komunikaciji hrvatskih desnih populista. U retorici desnih populista, osim navedenih praznih označitelja, dominira pesimizam koji se očituje kroz artikulaciju problema „izumiranja naroda“, i „iseljavanja mladih“.

Sljedeći cilj istraživanja bio je utvrditi koje su to sličnosti, a koje razlike između lijevog i desnog populizma u Hrvatskoj. Temeljna je razlika, već smo dijelom to i natuknuli, u kritici medija. Dok desni populisti obilato kritiziraju srednjostrujaške medije, lijevi se populisti od toga suzdržavaju. Sljedeća je razlika u tome što su desni populisti, što je očekivano, nacionalnije orijentirani, dok je u lijevim populista prisutna internacionalna i antinacionalistička komponenta. Lijevi populisti propagiraju proLGBTIQ+ politike, dok im se desni populisti snažno suprotstavljaju, s tim da se identitetska pitanja kod desnih populista kreću po osovini kršćanstvo-baština.

I jedni i drugi u manjoj ili većoj mjeri artikuliraju prava radnika, a njihov diskurs obilježava snažno protivljenje kapitalizmu, neoliberalizmu i korporacijama. Diskurs kako lijevih, tako i desnih populista prepun je praznih označitelja. I jedni i drugi govore o „društvenoj nepravdi“, o „istini“, „slobodi“, o „malom čovjeku“, o „dostojnom životu“ i poštenju. Retorika je i kod jednih i drugih militantna i isključiva. I jedni i drugi u jednakoj mjeri govore o promjenama, koje pretpostavljaju skidanje *mainstream* stranaka (stranke) s vlasti. Zanimljivo, rezultati su pokazali da ni kod lijevih ni kod desnih populista nije prisutna tema referendum. U komunikaciji desnih populista, za razliku od lijevih, izraženije je korištenje riječi „izdaja“, a pogotovo sintagme „izdaja nacionalnih interesa“. Dodajmo da i jedni i drugi nerijetko koriste, u označavanju drugih, riječi kao što su „fašizam“ i „nacizam“, a sveprisutan je manihejski crno-bijeli pogled na svijet koji političku podjelu između lijevog i desnog karakterizira kao borbu između dobra i zla. Kako lijevi, tako i desni populisti sebe smatraju „dobra“, dok ovu drugu stranu smatraju „zlo“. I jedni i drugi u svom se diskursu obraćaju „malom i obespravljenom čovjeku“, a moglo bi se kazati kako je u podjednako mjeri implicitno zastupljeno propagiranje socijalističkog ekonomskog modela, što se najviše reflektira u kritici slobodnoga tržišta.

H1: Teme hrvatskih populističkih stranaka i političara podudaraju se s temama i retorikom europskih političkih stranaka i političara samo je djelomično potvrđena. Usporednom analizom tema i retorike dviju hrvatskih lijevih populističkih stranaka i dviju europskih, uvidjeli smo da postoje zajedničke teme i zajednička retorička obilježja, no također, zapaženo je da postoje i određene razlike. Zajednička obilježja koja krase sve četiri stranke su kritika desnice, prije svega one krajnje, zalaganje za prava LGBTIQ+ osoba, kritika bogataša i korporacija, dok su teme kao što su kritika medija, kritika svjetskih centara moći, naftne industrije, klimatske promjene i radništvo zajedničke dvjema ili trima strankama, no kod tih tema nije uočena potpuna podudarnost među analiziranim akterima. Na retoričkoj razini uočili smo brojne prazne označitelje i isprazne formulacije poput „govora mržnje“, „fašizma“, itd. Ono što je također zajedničko svim četirima analiziranim strankama jest aktivistički element, bilo da je riječ o podršci radnicima, LGBTIQ+ zajednici, bilo da je riječ o podršci skupovima protiv globalnog zagrijavanja. Hrvatske lijeve populističke stranke razlikuju se od europskih na planu artikulacije povijesnih tema, kao što je tema Drugog svjetskog rata, dok su u tom narativu prisutni kako Ustaše, tako i Partizani. Kod europskih lijevih populističkih stranaka nije uočeno osvrtnje na Drugi svjetski rat, što je razumljivo, pogotovo u španjolskom kontekstu. Kod većine analiziranih aktera prisutno je gledanje na budućnost i prošlost kao odnos između „odlaska naprijed“ i „povratka u mračnu prošlost“ u kojem ljevica ide naprijed, dok desnica pokušava

vratiti društvo u „srednji vijek“. Kada bismo morali kazati koja je ključna tema koju artikulira svaka od tih stranaka, onda bi za Radničku frontu to bilo radništvo, za Možemo! bi to bila prava LGBTIQ+ zajednice, za Sumar bi to bio feminizam, a za La France insoumise kritika neoliberalizma. Dakle, da ponovimo, bez obzira na brojne tematske i retoričke sličnosti među spomenutim akterima, postoje i nedvosmislene razlike zbog čega je dio prve hipoteze koji se tiče lijevog populizma samo djelomično potvrđen.

Kao što je slučaj s tematsko-retoričkim sličnostima i razlikama između europskih lijevih populističkih stranaka s onim hrvatskim, takav je slučaj i s desnim populistima. To, dakako, kao i kod lijevih populista, ovisi o nacionalnom, povijesnom i kulturnom krajobrazu određene zemlje. S jedne strane imamo Reconquête! i VOX koji artikuliraju pitanje sigurnosti granica, ilegalnih migracija, islamizacije, itd., dok su te teme kod hrvatskih desnih populista izostale. Dvije točke oko koje su ujedinjeni hrvatski s europskim desnim populistima su kritika medija i kritika WOKE kulture, odnosno propagiranja LGBTIQ+ zajednice i njihovih prava. Kritika Europske unije, odnosno „briselskih birokrata“ prisutna je kod svih osim kod francuskog Reconquêtea!. Isto je i s kritikom globalizma i njegovih najznačajnijih aktera. Kritika financijskih, gospodarskih, farmaceutskih i naftnih elita uočena je samo kod hrvatskih populista. Na razini retorike nisu pronađene značajnije podudarnosti među analiziranim akterima. Rezultati testiranja ove hipoteze uvelike potvrđuju koncepte iznesene u teorijskome dijelu rada, od kojih bi smo izdvojili da je jednoznačno određivanje populističkih aktera gotovo nemoguć zadatak, pogotovo kad uzmemo u obzir tematsko-retoričke razlike među strankama. Reconquête! bismo mogli klasificirati kao klasičnu desnu nacionalističku i republikansku stranku, odnosno kako njezin čelnik Zemmour običava istaknuti, stranku bonapartističko-degolističke tradicije (Marlière, 2021). Španjolski VOX, bez obzira na nedvosmislene populističke elemente jest desna konzervativna stranka. Elementi populizma su, dakle, prisutni kod analizirane francuske i španjolske stranke, no razlike između pravih populista kao što su Mislav Kolakušić i stranka Domovinski pokret i njih su snažno izražene.

H2: U sadržaju populističke političke komunikacije hrvatskih populista prisutan je zahtjev za „vraćanje vlasti narodu“ potvrđena je metodom analize diskursa na primjeru lijeve populističke stranke Radnička fronta i desne populističke stranke Domovinski pokret

H3: U sadržaju političke komunikacije desnih i lijevih populista vodeće političke stranke u Hrvatskoj tretiraju se kao ispostave globalnih centara moći potvrđena je metodom

analize diskursa na primjeru lijeve populističke stranke Radnička fronta i desne populističke stranke Domovinski pokret.

5. Zaključak

Cilj teorijskoga dijela rada bio je, oslanjajući se na relevantnu literaturu o populizmu, ponuditi što bolje razumijevanje elemenata populizma. Od njegovih uzroka to tipologije. Populizam je, pokazalo se, višeznačan pojam koji se, ovisno o potrebi, koristi u različite svrhe. Politički akteri, ali i *mainstream* mediji pojam 'populizam' koriste u pejorativne svrhe s ciljem diskreditiranja ili ocrnjivanja onih političkih aktera koji se nalaze uglavnom na desnome spektru političkog krajobraza, a koji nisu dio tradicionalnog establišmenta lijevoga i desnoga centra. Također, i dobar dio znanstvene zajednice populistima smatra „desne izazivače“ *mainstreama*. Dekonstruirajući znanstveno tumačenje populizma, kako na konceptualnoj, tako i na deskriptivnoj razini, ponudili smo, vjerujemo, jasniji okvir za njegovo razumijevanje, ali i buduća istraživanja populizma.

Istraživačkom dijelu pristupili smo oslanjajući se na analitičku matricu Berta Šalaja i Marijane Grbeše (2018) koja populizam promatra s jedne strane kao ideologiju, a s druge strane kao političko-komunikacijski stil. Cilj istraživačkoga dijela rada bio je u prvome redu otkriti postoji li u Hrvatskoj politički populizam. Nakon što smo metodom analize sadržaja, na uzorku od ukupno 550 objava na društvenoj mreži *Facebook* utvrdili da u Hrvatskoj postoji politički populizam, kako onaj lijevi, tako i desni, utvrdili smo o kojim je političkim akterima riječ. Rezultati istraživanja pokazali su da je lijeva stranka za koju je utvrđeno da ima najviše populističkih obilježja – Radnička fronta. Također, istraživanje je pokazalo da su stranke Možemo! i HSS lijeve populističke stranke, no s mnogo manje populističkih obilježja nego što je to slučaj s Radničkom frontom. Od desnih populista na hrvatskoj političkoj sceni istaknulo se nekoliko aktera. Svakako, najizraženije karakteristike populizma među analiziranim akterima imaju Karolina Vidović Krišto, eurozastupnik Mislav Kolakušić te stranke Domovinski pokret i Ključ Hrvatske. Prisutnost populizma, pogotovo kao političko-komunikacijskog stila uočen je i kod predsjednika Zorana Milanovića.

Nadalje, utvrdili smo tipične sadržaje političke komunikacije kako lijevih, tako i desnih hrvatskih populista, što se u velikoj mjeri preklapa sa saznanjima iz teorijskoga dijela. Utvrđeno je i da postoje brojne sličnosti između lijevih i desnih hrvatskih populista, a jedni i drugi u fokus svog interesa stavljaju „malog čovjeka“.

Budući da je istraživanje pokazalo da u Hrvatskoj postoji politički populizam, pokušali smo metodom analize diskursa na uzorku od 240 objava na društvenoj mreži *Twitter* utvrditi sličnosti i razlike između hrvatskih i europskih populista. Za taj usporedni dio istraživanja kao

europske stranke odabrali smo španjolske stranke VOX i Sumar te francuske stranke La France insoumise i Reconquête!. Pokazalo se da određene tematsko-retoričke sličnosti između hrvatskih i europskih populista postoje, no također su uočene brojne razlike, koje se u najvećoj mjeri posljedica specifičnog nacionalnog političkog konteksta. Upravo je ta komparativna analiza poslužila kao potvrda naše teze iznesene u teorijskome dijelu rada, a u kojima naglašavamo kako nije jednostavan zadatak odrediti neku stranku populističkom, budući da većina njih, bile one *mainstream* ili ne, sadrže elemente populizma, što je pokazano u istraživačkome dijelu rada.

Konačno, u empirijskome dijelu rada, također analizom diskursa pokazali smo da hrvatski populisti domaće političke elite smatraju ispostavama globalnih centara moći, kao što smo dokazali da i jedni drugi pozivaju narod da „vrati vlast u svoje ruke“.

6. Popis literature

1. Aslanidis, P. (2015.) Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective, *Political studies*, sv. 64 (1): 88–104.
2. Aslanidis, P. (2016.) Populist Social Movements of the Great Recession, *An International Quarterly*, sv. 21 (3): 301–321.
3. Avendaño, A. (2022.) *El populismo fucsia de Yolanda Díaz*, https://www.elplural.com/politica/espana/populismo-fucsia-yolanda-diaz_293653102 (datum objave: 10. srpnja 2022.).
4. Bakić, J. (2021.) Desničarska radikalizacija Finske seljačke stranke: „(Pravi) Finci“, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 83–117.
5. Beck, B. (2022.) Populizam i jezik – recentna retorika uvreda Zorana Milanovića, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 398–405.
6. Berlin, I. (1998.) Dva koncepta slobode, u: J. Kiš (ur.) *Savremena politička filozofija*, Srijemski Karlovci: Knjižarnica Zorana Stojanovića.
7. Besse Desmoulières, R. (2017.) *Chantal Mouffe, the philosopher who inspires Jean-Luc Mélançon*, <https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/3037-chantal-mouffe-the-philosopher-who-inspires-jean-luc-melenchon> (datum objave: 6. siječnja 2017.).
8. Beyme, K. (2019.) *Rightwing Populism*, Berlin: Springer International Publishing.
9. Bing, A. (2021.) Velike ideje, mali narodi i populizam: Franjo Tuđman i samoodređenje naroda, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 396–429.
10. Bošnjak, R. (2022.) Populizam kao eufemizam za ekstremizam, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 88–117.
11. Budimir, D. (2022.) Hrvatska politička elita između populizma i suverenizma, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 419–428.
12. Canovan, M. (1984.) „People“, Politicians and Populism, *Government & Opposition*, sv. 19 (3): 312–327.

13. Canovan, M. (2002.) *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*, u: Mény, Y., Surel, Y. (ur.) *Democracies and the Populist Challenge*, Hampshire, New York: PALGRAVE, str. 25–44.
14. Colón, C. (2023.) *Normalización de los extremismos*, https://www.diariodejerez.es/opinion/articulos/normalizacion-extremismos_0_1809419104.html (datum objave: 8. srpnja 2023.).
15. Crigler, A., Just, M., Belt, T. (2006.) *The Three Faces of Negative Campaigning: The Democratic Implications of Attack Ads, Cynical News, and Fear-Arousing Messages*, u: D. P. Redlawsk (ur.) *Feeling Politics. Emotional in Political Information Processing*, New York, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN, str. 135–164.
16. Čakić, N. (2023.) *Možemo ponizio Grbina: njegova Pula posebno je bolna priča*, <https://istarski.hr/komentar-dana/785> (datum objave: 29. lipnja 2023.).
17. Džananović, N., Repovac Nikšić, V. (2022.) *Populizam u Bosni i Hercegovini. Etnonacionalne tradicije i antikorupcijske inovacije*, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 351–368.
18. Đula, N. (2023.) *Koalicija SDP-Možemo spasila bi samo jednog čovjeka. Evo zašto je bolje riješiti ga se prije izbora*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/koalicija-sdp-mozemo-spasila-bi-samo-jednog-covjeka-evo-zasto-je-bolje-rijesiti-ga-se-prije-izbora-15346635> (datum objave: 17. lipnja 2023.).
19. Eco, U. (2010.) *Rakovim korakom. Vrući ratovi i medijski populizam*, 1. izdanje, Zagreb: IZVORI.
20. *EKSKLUZIVNO CRO Demoskop: Milanović na vrhu ljestvice najpopularnijih političara. HDZ, unatoč plinskoj aferi...* (2023.) portal Danas.hr, <https://danas.hr/rtl-danas/ekskluzivno-cro-demoskop-milanovic-na-vrhu-ljestvice-najpopularnijih-politicara-hdz-unatoc-plinskoj-aferi-i-dalje-ispred-konkurencije-bbba9dd6-1e61-11ee-9529-d669351c7e97> (stranica posjećena: 6. kolovoza 2023.).
21. Fassin, É. (2017.) *Populisme: le grand ressentiment*, Pariz: Éditions Textuel.
22. Fejzić, E. (2021.) *Populizam i nacionalizam u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini: desnica i ljevica i zloupotrebe volje naroda*, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 250–269.

23. Finchelstein, F. (2019.) *From Facism of Populism in History*, Oakland CA: University of California Press.
24. Finchelsten, F. (2020.) *Brief History of Fascist Lies*, Oakland CA: University of California Press.
25. Germani, G. (1962.) *Politica y sociedad en una epoca de transicion*, Buenos Aires: Paidos.
26. Globačnik, M. (2021.) Geneza koncepta narodne demokracije u marksističko-lenjinističkoj ideologiji Komunističke partije Jugoslavije (siječanj 1944. – svibanj 1945.), u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 383–396.
27. Goodhart, D. (2017.) *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*, 1. izdanje, London: Hurst & Company.
28. Grbeša, M. (2010.) Privatisation of Politics in Croatia: Analysis of the 2003 and 2007 Parliamentary Elections, *Medijska istraživanja*, sv. 16 (2): 57–79.
29. Grbeša, M., Šalaj, B. (2018.) *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*, 1. izdanje, Zagreb: TIM press.
30. Grimm, R. (2015.) The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety, *International Science Review*, sv. 28 (1): 1–19.
31. Gurri, M. (2018.) *The Revolt of the Public and the Crisis of Authority in New Millenium*, San Francisco: Stripe Press.
32. Hawkins, A., Riding, S., Mudde, C. (2012.) Measuring populist attitudes, *Politital Concepts Committee on Concepts and Methods Working Paper Series*, sv. (55): 1–35.
33. Herpen, H. (2021.) *The end of populism. Twenty proposals to defend liberal democracy*, Manchester: Manchester University Press.
34. Herraiz, A. (2023.) *El populismo de Sumar coge de la mano al separatismo alimentando un nuevo elemento de discordia*, https://www.cope.es/programas/herrera-en-cope/monologo-de-las-8-de-herrera/noticias/herraiz-populismo-sumar-coge-mano-separatismo-alimentando-nuevo-elemento-discordia-20230803_2841759 (datum objave: 3. kolovoza 2023.).

35. Higley, J., Pakulski, J. (1995.) Elite Transformation in Central and Eastern Europe, *Australian Journal of Political Science*, sv. 30 (3): 415–435.
36. Holtz-Bacha, C. (2004.) Germany: How the private life of politicians got into the media, *Parliamentary Affairs*, sv. 57 (1): 41–52.
37. Ignazi, P. (2003.) *Extreme Right Parties in Western Europe*. New York: Oxford University Press.
38. Isbell, L., Ottati, V., Burns, K. (2006.) Affect and Politics: Effects on Judgement, Processing, and Information Seeking, u: D. P. Redlawsk (ur.) *Feeling Politics. Emotional in Political Information Processing*. New York, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN, str. 57–86.
39. Jansen, R. S. (2011.) Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism, *Sociological Theory*, sv. 29 (2): 75–96.
40. Jareb, M. (2021.) „Narod i njegov vođa“: Ustaštvo i populizam, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 345–382.
41. Jurišić, F. (2022.) Desni radikalizam i populizam: ideologija Alternative za Njemačku, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 305–350.
42. Kardum, T. (2021.) Liberalizam i populizam od Francuske revolucije do danas, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 73–82.
43. Kišiček, G. (2022.) Vox populi! Populizam u hrvatskoj političkoj retorici, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 406–418.
44. Kolobara, R. (2022.) Informacijske operacije kao sredstvo (populizma), u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 117–150.
45. Kovačević, B. (2022.) O spašavanju liberalne demokracije od populizma, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 66–82.
46. Lacković, S. (2022.) Populistička desnica u Poljskoj, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 270–304.
47. Laclau, E. (2005.) *On Populist Reason*, 1. izdanje, London, New York: Verso.

48. Langer, A. (2012.) *The Personalisation of Politics in the UK. Mediated Leadership from Attlee to Cameron*, Chicago: Manchester University Press.
49. Le Bon, G. (2001.) *The Crowd. A Study of the Popular Mind*, New York: Dover publications.
50. Lind, M. (2020.) *The New Class War. Saving the Democracy from the Managerial Elite*, New York: Penguin Random House.
51. Lošonc, A. (2017.) Da li „populizam“ objašnjava otpor spram autoritarizma?, u: M. Simendić (ur.) *Demokratski otpori normalizaciji autoritarizma u Evropi. Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije*, Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije, str. 9–28.
52. Mair, P. (2002.) Populist Democracy vs Party Democracy, u: Mény, Y., Surel, Y. (ur.) *Democracies and the Populist Challenge*, Hampshire, New York: PALGRAVE, str. 81–98.
53. Mandalinić, I. O. (2021.) Povijesno-politički uvjeti nastanka populizma: trostruke studije slučaja Francuske, Turske i Kanade, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 149–177.
54. Marcus, E. G., MacKuen, M. (1993.) Anxiety, Enthusiasm, and the Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement during Presidential Campaigns, *American Political Science Review*, sv. 87 (4): 672–685.
55. Marcus, E. G., MacKuen, M., Wolak, J., Keele L. (2006.) The Measure and Mismeasure of Emotion, u: D. P. Redlawsk (ur.) *Feeling Politics. Emotional in Political Information Processing*. New York, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN, str. 31–46.
56. Marcus, E. G., Neuman, R., MacKuen, M. (2000.) *Affective Intelligence and Political Judgement*, Chicago: University of Chicago Press.
57. Mazzoleni, G. (2003.) The Media and the Growth of Neo-populism in Contemporary Democracies, u: G. Mazzoleni, J. Stewart i B. Horsfield (ur.) *The Media and Neo-populism*, London: Praeger, str. 1–20.
58. Mény, Y., Surel, Y. (2002.) The Constitutive Ambiguity of Populism, u: Mény, Y., Surel, Y. (ur.) *Democracies and the Populist Challenge*, Hampshire, New York: PALGRAVE, str. 1–22.

59. Miholek, M. (2021.) Nacionalizam i populizam u političkoj misli Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. Bog i Hrvati! Jesu li pravišma Hrvati izabrani narod?, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 269–306.
60. Mir, A. (2020.) *Postjournalism and the death of newspapers. The media after Trump: manufacturing anger and polarization*, Toronto: Andrey Mir.
61. Mišćević, N. (2022.) Populistički izazovi, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 39–65.
62. Mouffe, C. (2018.) *For a Left Populism*, London, New York: VERSO.
63. Mudde, C., Kaltwasser, C. (2017.) *Populism: A Very Short Introduction*, 2. izdanje, New York: Oxford University Press.
64. Müller, J. W. (2017.) *Što je populizam?*, Zagreb: Tim press.
65. Mustapić, D., Hrstić, I. (2016.) Populizam u Hrvatskoj između ideologije i političkog stila – temeljne odrednice predizborne retorike predsjedničkoga kandidata Ivana Vilibora Sinčića, u: I. Šarac (ur.) *Jezik, ideologija i sjećanje u suvremenom kontekstu*, Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, str: 63–82.
66. Obućina, V. (2021.) Političko-vjerski populizam i odgovori na njega iz politološko-teološke perspektive, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 48–72.
67. Ottati, V. C. (1990.) Determinants of Political Judgements: The Joint Influence of Native and Heuristic Rules of Inference, *Political Behaviour*, sv. 12 (1): 159–179.
68. Paić, Ž. (2022.) Videopolitički obrat svijeta: ima li još alternative populizmu?, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 13–38.
69. Panizza, F. (2018.) Populism and identification, u: C. Rovira Kaltwaster, P. Taggart, P. Ochoa Espejo i P. Ostiguy (ur.) *Oxford Handbook of Populism*, New York: Oxford University Press, str. 406–425.
70. Papadopoulos, Y. (2002.) Populism, the Democratic Question, and Contemporary Governance, u: Mény, Y., Surel, Y. (ur.) *Democracies and the Populist Challenge*, Hampshire, New York: PALGRAVE, str. 46–60.

71. Patafta, D. (2022.) Katolicizam i europski populizam između dva svjetska rata, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 196–225.
72. Piketty, T. (2020.) *Kapital i ideologija*, Zagreb: Profil knjiga.
73. Plenković, M., Balabanić, I. (2022.) Odnos medija i populizma u kontekstu medijizacije politike, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 164–195.
74. *Pogledajte kako se kreću osobni rejtinzi Milanovića i Plenkovića te koga iz oporbe građani baš i ne vole* (2023.) portal Dnevnik.hr, <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/stigli-novi-podaci-crobarometra---794514.html> (stranica posjećena: 6. kolovoza 2023.).
75. Popović, H. (2022.) Medijski populizam: diskurs, prakse i reprezentacije, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 151–163.
76. Redlawsk, D. P., Lau, R. (2006.) I Like Him, but...: Vote Choice when Candidate Likeability and Closeness on Issues Clash, u: D. P. Redlawsk (ur.) *Feeling Politics. Emotional in Political Information Processing*. New York, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN, str. 187–208.
77. Roško, I. (2021.) Lažni nasljednik? Populizam u kampanjama za izbor američkoga predsjednika: Ronald Reagan (1980.) i Donald Trump (2016.), u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 118–148.
78. Ružić, N. (2022.) Medijski populizam i dezinformacije na primjeru lokalnih izbora u Ulcinju u 2022. godini, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 369–381.
79. Sandel, M. (2020.) *The Tyranny of Merit. What's Become of the Common Good?*, London: Penguin UK.
80. Spasojević, D. (2017.) Može li populizam biti vladajuća ideologija?, u: M. Simendić (ur.) *Demokratski otpori normalizaciji autotarizma u Evropi. Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije*, Beograd: Udruženje za političke nauke, str. 75–89.

81. Sremić, D. (2021.) Populistička retorika braće Antuna i Stjepana Radića, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 307–344.
82. Stanyer, J., Salgado, S. i Strömbäck, J. (2017.) Populist Actors as Communicators or political Actors as Populist Communicators: Cross-National Findings and Perspectives, u: T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck, i de C. Vreese (ur.) *Populist political communication in Europe*. New York: Routledge, str. 353–364.
83. Starčević, A. (1867.) Stekliš i prostodušnik (III.), *Zvekan*, sv. 20 (1): 118–120.
84. Stavrakakis, Y. (2017.) How did ‘populism’ become a pejorative concept? And why is this important today? A genealogy of double hermeneutics, *POPULISMUS Working Papers No. 6*, str. 1–25.
85. Sunić, T. (2021.) Populizam, nacionalizam, nacional-populizam: pojmovna skretanja i povijesne krivotvorine, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 13–20.
86. Šalaj, B. (2012.) Što je populizam? *Političke analize*, sv. 11 (3): 55–61.
87. Štranjgar, L. (2021.) Populizam kao posljedica gospodarske krize: komparativna analiza Češke, Mađarske, Poljske i Slovačke, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 178–208.
88. Taggart, P. (1995.) New populist parties in Western Europe, *West European Politics*, sv. 18 (1): 34–51.
89. Taggart, P. (2002.) Populism and the Pathology of Representative Politics, u: Mény, Y., Surel, Y. (ur.) *Democracies and the Populist Challenge*, Hampshire, New York: PALGRAVE, str. 62–74.
90. Tiedens, L. Z., Linton, S. (2001.) Judgement Under Emotional Certainty and Uncertainty: The Effects of Specific Emotions on Information Processing, *Journal of Personality and Social Psychology*, sv. 81 (6): 973–988.
91. Tomičić, T. (2023.) *Možemo! u subotu bira vrh stranke. Već je sada jasno da će ih na izbore voditi Sandra Benčić i Tomašević*, <https://www.novilist.hr/novosti/hrvatska/mozemo-u-subotu-bira-vrh-stranke-vec-je-sada-jasno-da-ce-ih-na-izbore-voditi-sandra-bencic-i-tomasevic/> (datum objave: 15. ožujka 2023.).

92. Veselinović, V. (2021.) Desni radikalizam i nacionalni populizam Hrvatske stranke prava (1990. – 2015.), u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 429–473.
93. Veselinović, V. (2022.) Riječ urednika iliti o populizmu po drugi put, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 9–13.
94. Višić, M. (2021.) Requiem za ljevicu. Perspektive lijevog populizma, u: V. Veselinović (ur.) *Populistički duhovi vremena i izazovi demokraciji. Studije o populizmima*, Zagreb: Despot infinitus, str. 21–47.
95. Vujić, J. (2022.) Populizam u svjetlu anti-elitističkog narativa, u: V. Veselinović (ur.) *Populizam u medijima i politici*, Zagreb: Despot infinitus, str. 82–87.
96. Wildenmann, R. (1986.) The Problematic of Party Government, u: F. G. Castles i R. Wildenmann (ur.) *Vision and Realities of Party Government*, de Gruyter, str. 1–30.

7. Prilozi

7.1. Popis tablica

Tablica 1. Referiranje na narod hrvatskih političkih aktera, 44.

Tablica 2. Prisutnost „opasnih drugih“ u retorici hrvatskih političkih aktera, str. 46.

Tablica 3. Prisutnost „opasnih drugih“ u retorici hrvatskih političkih aktera, str. 47–48.

Tablica 4. Strategija privatizacije i prisutnost praznih označitelja u retorici hrvatskih populističkih aktera, str. 52–52.

Tablica 5. Politički akter sebe smatra političkim profesionalcem, str. 53–54.

Tablica 6. Teme zastupljene kod hrvatskih, španjolskih i francuskih lijevih populista, str. 58.

Tablica 7. Teme zastupljene kod hrvatskih, španjolskih i francuskih desnih populista, str. 60.

Tablica 8. Retorička obilježja i prisutnost praznih označitelja kod hrvatskih, španjolskih i francuskih lijevih populista, str. 61.

Tablica 9. Retorička obilježja i prisutnost praznih označitelja kod hrvatskih, španjolskih i francuskih desnih populista, str. 62–63.